

ШКІЛЬНА РАДА
УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Е. Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

для IV року

НЬЮ ЙОРК — 1962

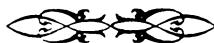
ШКІЛЬНА РАДА
УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Е. Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

для IV року навчання української мови

НЬЮ ЙОРК — 1962

ВИДАННЯ ШКІЛЬНОЇ РАДИ

ШКІЛЬНА РАДА
УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Нью Йорк, 1. вересня 1962 р.

Шкільна Рада при УККА в Нью Йорку доручає вживати
цей підручник в українських школах та курсах
українознавства.

Copyright 1962 by Shkilna Rada — New York.

Всі права застережені за видавництвом Шкільної Ради
УККА — Нью Йорк.

Адреса Видавництва:

Shkilna Rada — U.C.C.A., 302 West 13th Street,
New York 14, N. Y.

Printed in U.S.A.

I. Золота, багата осінь.

1. Учися, дитино!

Учися, дитино, бо вчитися треба!
учися, голубко, хай розум не спить,
хай серце і воля і дух росте в силу,
для життя, для світла треба вас учить.

Учися, дитино, бо доля не мати,
шукать її треба, сама не прийде;
а той її має, той її зазнає,
кому розум сонцем в головці зійде!

Учися, дитино, бо свіг цей не батько —
широкий, розлогий, мов поле в степу!
знайти в нім дорогу той лише зуміє,
хто придбав науку, хто вчився в життю!

Учися, дитино, Бог буде з тобою,
ушанують люди, світ буде любить,
і сіяти вчися добро поміж люди,
а вічно жити будеш, не згине твій слід!

Учися, дитино, бо вчитися треба;
шукай світла правди, хай розум не спить,
чого научишся — вода не забере,
не візьме розбійник, вогонь не спалить!

Володимир Масляк.

Запитання: Що дає людині наука?

Приказки: Наука кожному придадеться.

Розум більший над силу.

2. Добрий жарт.

Одного дня в жнива зібралося під вечір кілька хлопців на дорозі за селом. Вони говорили весело між собою. Випадково побачили вони недалеко дороги жінку, що майже напотемки жала жито.

— Дивіться, — заговорив Івась, — яка то Семениха скупа! Не найме собі людей на жнива, лише сама поночі гарує. Знаєте що, зробімо їй збитка. Коли вона піде додому, перенесімо вижате жито на сусідній обліг. Почуємо, що вона скаже, коли це завтра побачить.

— Добре, добре, — заговорили хлопці, не надумуючися.

— Та чи мали би ви совість робити таку капость біdnій жінці? — відізвався Петрик. — А чи вам було б мило, якби вам хто зробив такого збитка? Та ж ми всі знаємо, що Семениха бідна жінка, та коли поночі працює, то певно тому, що днем була зайнята іншою роботою й не має за що найняти собі робітників.

Хлопці замовкли, бо Семениха якраз перестала жати і пішла додому.

А Петрик говорив далі:

— Коли хочете з неї пожартувати, то принесімо серпи з дому й вижнімо їй решту збіжжя. То ж то здивується бідна жінка, коли завтра побачить своє жито вже в снопах.

Хлопцям зробилося шкода бідної Семенихи. Вони пристали охоче на раду Петрика й побігли по серпах; якраз у цю пору зійшов місяць і на полі стало видно, неначе вдень. За яку годину вже було по роботі і хлопці розійшлися до своїх домів.

На другий день удосвіта виходить Семениха на поле й своїм очам не хоче вірити.

— Що це таке сталося?

Зразу здавалося їй, що вона заблудила, потім підійшла до хлопців, що працювали на сусіднім полі, розповіла їм, яку їй хтось зробив послугу.

— Хай того Бог нагородить, що допоміг мені, бідній вдовиці, — сказала Семениха й пішла додому.

Запитання: Що хотіли зробити хлопці, і що вони справді зробили?

Як називаємо такий вчинок?

3. Мала жниця.

Було це літом. В місті душно й гаряче, але й на селі неначе в розпаленій печі. А все ж ця спека потрібна, щоб кожна рослина, кожна білина налилася, набрала сили, доспіла й дала людям поживу на довгу, тяжкенку зиму.

Орися купалася в тих теплих сонячних променях, як рибка в водиці.

Цілий день то в садочку, то на полі. Поле жовте від збіжжя, синє від васильків, червоне від маків. Орися йде борозною і зриває васильки, зриває маки й складає в китиці, такі великі, що вже й руками обняти їх годі. Зогрілася, зачервоніла від спеки. Орися вертається додому і з назбираних квітів складає китиці: одну для мамусі, одну для бабуні, а цю найменшу для себе. Ax! Як же то гарно; як запашно, коли в світлиці, куди лиш глянеш — всюди квіти і квіти!

Раз побігла Орися в поле, а там женці схилилися рядом з серпами, співають, стинають квіти і спіле збіжжя та кладуть їх на загоні, неначе неживі.

Жаль стало Орисі і квітів і збіжжя, але подобалася їй робота женців. Не була вона така маленька і знала, що збіжжя треба конечно жати, щоб з нього був хлібець для людей. А без хліба жити не можна.

Минувся Орисин жаль і вона приглядалася цікаво до роботи женців. А була між женцями одна невеличка дівчина. Орися стала коло неї й дивилася, як вона нахилялася, обіймала лівою рукою стебла збіжжя, правою рукою біснула серпом, і вже горстка збіжжя лежала покотом на землі. І так раз-по-раз щораз далі.

Орися побігла додому до мамуні, що сиділа під деревом у садочку, й каже:

— Мамуню! Я буду також жати.

Не здужаєш, дитинко, — каже мамуня, — то тяжка робота.

— Але ж ні, мамуню, я це лиш тількищо бачила.

— Це так тобі лише здається, Орисю. Ти не втриєш серпа.

— Дозвольте, мамуню, хоч раз спробувати, самі побачите. Хоч хвильку, хоч каплиночку!

— Попробуй, дитинко, попробуй, — а побачиш, як то тяжко треба на хліб працювати.

За хвилинку йшла вже Орися зі серпом в поле. Була рада, була горда! Го-го! І вона зуміє жати!

Стала наостанку коло малої дівчинки, схилилася, маючи ручкою обгорнула горстку колосся, та мусила аж присісти, щоб її серпом стяти.

Засміялися женці з Орисиної роботи. Орися почервоніла, але подумала собі, що це лише перший раз так тяжко.

Але й другий раз було тяжко. Сидячи на землі, було б може легше жати, але й тоді схилятися тяжко і збіжжя виривається з землі й не дається стинати й горстки якісь такі нерівні, пошарпані.

— Правда, що це не легко жати, але я навчуся.—подумала собі Орися.

Взяла більшу горстку, замахнулася ліпше серпом і ця! — просто собі по пальцях. Закапала кров на землю. Злякалася Орися, аж зблідла, але не розплакалася — їй було соромно. Дівчина, що коло неї жала, обгорнула їй руку

фартушком і сказала, що рана невелика. Стала Орися й не знає, що робити, чи йти додому, чи ще лишитись. Жати вже не може, лише стоїть і дивиться на похилених женців.

— Ти, певно, дуже втомилася, — сказала Орися до дівчини, що жала коло неї.

Дівчина засміялася й обтерла з чола каплі поту.

— Ой, втомилася, панночко, втомилася, але це не шкодить, коли знаєш, що з цієї роботи користь буде. А буде з неї смачненький хлібець. А хліба людям потрібно. Тому кожному люба ця матінка-землиця, що такий гарний хлібець родить. А за цю ласку не жаль праці для нашої кормиці тельки.

Орися слухала здивована.

— То ти любиш цю землю? — запитала.

А дівчина аж в долоні сплеснула.

— А як же ж її не любити? Та ж ми на ній живемо, та ж ми з неї, по Божій волі, все маємо. Вона від весни до пізньої осені нас годує, обдаровує й догоджує, а лише під снігом трохи відпочине. Та як же її не любити? Ой, лихі були б ті діти, які не любили б такої рідної мамуні!

Запитання: Як жала Орися перший раз?

4. У жнива.

Бліснули вже коси, упали покоси,
рядками снопи полягали;
хоч піт з чола ллється, — з уст пісня несеться —
багатих жнив діждали.

Йдуть скоро по полі, хоч стернище коле,
втирають і лиця і коси.
Від річки, від гаю вітрець повіває
і пісню далеко заносить.

Вже сонечко нижче і вечір вже ближч',
спочили потомлені люди.
Зійди, тиха ноче, солодким сном очі
замкни, налий сили у груди!

І ніч наступає, пливе, випливає,
сріблом весь горить місяченько...
Затихла робота... Забулась турбота.
Сплять батько і доня і ненька.

А зіроньки ночі, як Божії очі,
з високого неба сіяють,
тихесен'ко-тихо, на щастя, на лиху, —
на долю людей поглядають.

Запитання: Як ми помагали батькам під час жнив?
Яка є праця осінню в городі і в саду?

5. Вересень.

Вже минулє тепле літо,
осінь наступає,
хлібороб із свого поля
спілій плід збирає.

Повні стоги й обороги,
багаті комори,
сите поле, ситі гори,
ситі темні бори.

Ходить вересень над полем
межею вузькою
і платить усім за труди
щедрою рукою.

Щирий, наче рідний батько,
про всіх памятає,
певно нині й найбідніший
кусник хліба має.

Хто трудився весну й літо,
той добра доступить,
тому вересень дарунка
певно не поскупить.

Юрій Ігорків

Запитання: Який вигляд мають поля восени?

6. Осінь.

Висне небо синє,
синє, та не те;
світить, та не гріє
сонце золоте.

Чисте стало поле
від серпа й коси,
ніде приліпитись
крапельці роси.

Темная діброва
стихла і мовчить:
листя пожовтіле
з дерева летить.

Хоч би де замріла
квіточка одна,
тільки й червоніє,
що горобина.

Здалеку під небом,
в вирій летючи,
голосно курличуть
журавлів ключі.

Все, що зеленіло,
вяне й умира,
умира безслідно...
Та воно й пора.

Яків Щоголів.

Запитання: Як виглядає осінь?

7. Крук і Бузько.

Був хмарний, передосінній день. На вільховій гілці сидів Крук. Вітер роздував йому піря. Ставало холодно й непривітно.

На недалекім вігоні пасли хлопці худобу й грілися при ватрі.

Забажав Крук і собі погрітися при вогні, та не знов, чи приймуть його пастушки до свого товариства.

— А може таки спробувати? — подумав Крук і вже хотів летіти, коли несподівано почув за собою:

— Добрый день, дядьку Круче!

Крук оглянувся з повагою, як пристало його літам, і побачив Бузька.

— А, це ти, друже? Приємно привітати, — озвався Крук привітно. — Які ж новини приносиш? Живеш між людьми, то більше знаєш від мене.

— Добра великого нема, дядьку. Збіжжя не дуже гарне, бо були великі дощі. От і картопля гнити починає. Але зате жаб було цього року, як ніколи.

— Та бачу, що ти грубенький, — засміявся Крук. — Зими напевне не злякався б?

— Зими? — здивувався Бузько. — Та ж я на зиму не лишаюся тут. От учора над озером мали ми свої загальні збори. Готуємося в далеку дорогу — в вирій, до теплого краю. Ви й не знаєте, дядьку, яке там сонце! Знаєте, дядечку, що? Летіть із нами! Там краще зиму проживете, як тут, та й світу побачите.

Похитав Крук повагом головою і каже:

— Лети, друже, здоров у свою дорогу, але я таки тут лишуся.

— Чому ж, дядьку? Там у вирію так гарно!

— Хэй і гарно, та моє місце тут. Ви, бузьки, перелетні птиці й мусите летіти, коли приходить ваш час. А я — не перелетна птиця. Тут родився мій прадід, мій дід і мій батько. Скажи сам, чи не сбром був би мені, якби я кидав землю батьків своїх тільки тому, що десь там може краще сонце світити і краще проживитись можна? Для мене найкраща рідна країна, хоч і буває в ній зима та холод. Тут я знаю кожний куток, кожну деревину, знайомі мені й оці пастушки, що он там пасуть корови. Тут, у

рідній країні, я виріс і рідна країна мене вигодувала й годує.
Ніколи я її не покину.

Поклонився Бузько Крукові і каже:

— Вибачте, дядьку, якщо вас образив. Тепер розумію вас, та й завидую вам. Найкраще таки жити на своїй землі серед власного роду й тут умирати. Але що ж? Ми перелетні птиці й мусимо летіти. Але завжди ми вертаємося назад із весною. Прощайте, дядьку, бо час у дорогу.

— Лети здоров, друже, і вертайся здоров до нас!

— Вернуся напевно, щоб тільки щасливо над море перелетіти. Прощайте до весни...

І піднявся Бузько на крилах угору, закружила ще раз над вигоном і разом із громадою друзів бузьків полинув у далеку дорогу.

А з весною напевно вернеться знову до нас, бо таки наша земля з усіх найкраща.

Запитання: Чому Крук не хотів покинути рідної землі?

Які птахи відлітають на зиму до теплих країв, а які залишаються в нас?

8. Журавлі.

На погідному блакиті
сірий шнурок журавлів.
Ніби тихий плач по літі,
чути їх далекий спів.

— Кру=кру=кру! Бувай здорова,
рідна земле, через рік
ми повернемо тут знова
з=поза моря, з=поза рік.

Кру=кру=кру! Ростіть здорові
колосочки на степах,
і ви, квіти у діброві,
і ви, діти у хатах.

Як котрий з нас впаде в море
з розторощеним крилом, —
як негода нас поборе, —
то не споминайте злом.

На погідному блакиті
сірий шнурок журавлів.
Ніби тихий плач по літі,
чути їх далекий спів.

Богдан Лепкий.

9. Два брати.

1.

Була осінь. Загони пустіли щораз більше. Декуди ще хиталося від вітру спіле колосся проса, чорніла гичка пізньої картоплі, һахилялася до землі головата капуста.

Під корчесм на межі сидів зайчик. Тільки що поснідав він смачну капусту, та навісні люди не дали йому снідання докінчити. Господиня з хлопчиком і дівчинкою вийшли рути капусту, а діти, побачивши зайчика, наробили такого крику й зойку, якби де горіло. Прийшлося зайчикові по-нехати снідання. Не дуже то він спішився втікати, бо знов, що діти хоч як скоро бігли б, то не зможуть його догнати.

Тепер приліг він нишком до землі так, що тяжко його було побачити. Його жовтобура кожушина малоощо різнилася від зівялої трави й сусідньої стерні. Лише придивившись добре, можна було розпізнати краї білого животика й задертий угору хвостик, зверху чорний, а зісподу білий.

Задумався зайчик над своєю долею. Скільки то ворогів у нього: лиси, пси, коти, куни, яструби, сови, навіть ворони, — все те напосілося на бідного зайчика. А вже найгіршим хіба ворогом то є чоловік, що вигадує всякі способи, щоб його життя позбавити, його смачним мясцем поживитися, а з пушистого кожушка зробити комір або шапку.

А в нього нема ніякого захисту, хіба швидкі ноги. Має він вправді по два гострі, довгі передні зуби, але вони не страшні нікому, здатні хіба для того, щоб кору обгризати.

А нераз приходиться йому добре голодувати. Ще вліті та восени всього доволі: й листя й галузок, соковитих рослин і молодого збіжжя, — а що вже найсмачніше, то ріпак і капуста. Зайчик під'єсть собі добре, стане кругленький та товстенъкий. Але зима, зима!

Так думав собі зайчик, і жаль йому себе самого стало. З-під коротких його повік покапали слізози.

Та нараз почувся якийсь страшний голос. Зайчик насторожив довгі вуха, покруттив вусами, порухав коротким носиком, вітрячи на всі сторони.

О, знає він цей зловіщий голос, знає добре! Це гавкає лихий Бровко гайового, що певно вибрався на лови. Вже

побачив його зайчик своїми булькатими очима, що ніколи повіками не примикалися. Треба рятуватися, поки пора.

І зайчик почав утікати. Довгі вуха положив на себе, а довгими задніми ногами робив такі скоки, що здавалося, неначе б летів, як птиця. Та поки біг по рівному полю, а опісля під гору, то йшло зайчикові добре. А коли треба було з горбка в долину, то задні ноги почали йому заважати. Бідний зайчик перевернувся раз і другий, покотився клубочком, а лютий Бровко вже щораз ближче. З широко розкритого писка звисає довгий язик, як кров червоний, блищає білі, гострі зуби. Зайчикові йде мороз поза шкіру, здається, що вже смерть його приходить.

Та тут з сусіднього загону, вкритого просом, скопілося стадо қуропаток, залопотіли крилами і понеслися по над самою головою Бровка. Бровко став, наче вкопаний. Не знав тепер, за ким гнатися: чи за зайчиком, чи за қуропатками. Ця хвиля врятувала зайчика. Добіг він до млаковини, що розлягалася в долині під горбком, і пропав серед густого шувару.

2.

Минає день за днем, тиждень за тижнем. Надворі стає щораз холодніше, дерева вкрилися інеєм, хмари снігом по-трісають. Щораз тяжче приходиться зайчикові добувати поживу.

Пригадав він собі, що в садку в гайового багато молодих щепок, а кора на них така ніжна, соковита. Скортіло зайчикові кори щепок похрупати, хоч з цього виходила гайовому велика шкода. Закрався зайчик до саду, кору обгризає, та тільки оглядається, чи Бровка де не видно..

Аж тут за плотом на оборі щось зашелестіло. Схопився зайчик, уже хотів утікати, коли крізь щілину в плоті побачив цілу громадку точнісінсько таких самих, як він, звіряток, лише що кожушки у них були всякі: в одних білі, у других сірі, а в інших ще сорокаті. Підбіг зайчик до плоту й цікаво крізь щілину заглядає. Але й ті за плотом, видно, його почули, бо зараз прискочило одно біле, товстенькє звірятко. Сіло воно на задніх лапках, вусами рухає, носиком моргає й пильно оглядає зайчика.

Дивиться зайчик, дивиться, а далі питає:

- А як тебе називають?
- Мене називають кріликом, — каже той із за плоту,
- а ти що за один?
- Я — зайчик. Але що ви тут робите? Чи ви не боїтесь недоброго Бровка?

— А, то ти зайчик! — заговорив крілик. — Чули ми про тебе від нашого пана Дмитруня, синка гайового. Він нам говорив, що зайці та крілики того самого роду, що вони стрійні брати. Так і ти мені стрійним братом приходишся. А ми Бровка не боїмося, бо Дмитруньо наказав йому суверо нас не зачіпати.

— А як вам тут живеться? Чи маєте що їсти? — питает зайчик.

— О, їсти у нас доволі. Дмитруньо годує нас уліті травою конюшиною, листям буряків та капусти. Восени дає він нам листя тополі або дуба, жолуді, шишкі, овочі, картоплю, моркву. Взимі годує сіном, кришками хліба, дає нам ще галузки обгризати, щоб зуби стиралися.

Голодному зайчикові аж слинка з рота потекла на згадку про такі ласощі.

— А де ви мешкаєте? — питает він далі крілика.

— Дмитруньо зробив нам з дощок хатку, — каже крілик, — вистелив її соломою, щоб було мяко. Вліті та наша хатка стоять у городі, а на зиму виносить її Дмитруньо до стайні, щоб нам було тепло.

— О, який той Дмитруньо добрий! — заговорив зайчик. — Він так про вас дбає; недивно, що ви такі товстені та що вас так багато.

— Е, нас було далеко більше, — сказав крілик, — але багато з нас, і то найтовстіших, Дмитруньо наказав кухарці забити.

— Забити? — заговорив зляканий зайчик. — Та за що забити?

— А, — бо кухарка робить із нашого мяса печеню, а Дмитруньо наші шкірки продає в місті кушнірам на кожушки, — відповів засумований крілик.

— Та чому ж ви не тікаєте, як вас хочуть ловити та забити? — питает зайчик.

— Та як нам тікати, коли навколо високий пліт, та ще Бровко нас пильнує.

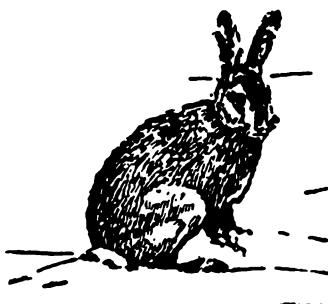
Подумав зайчик, подумав та каже:

— Знаєш, мій любий братику, хоч у тебе й істи доволі та хоч маєш теплу хатку, то я волю жити на волі, хоч нераз і в холоді й в голоді. Бувай здоров, братику, та згадуй мене добрим словом.

Запитання: Як живе заєць, а як крілик?

Чому зайчик волів жити в полі, як із кріліками?

Приказка: Ліпша воля серед поля, як золота клітка.

10. Восени.

Ходить осінь бабусенька,
в неї плахта жовтесенька.

Туга плине садочками,
дзвонить, ніби дзвіночками

то листячко тріпочеться, —
вмирать їому не хочеться.

А осінній вітер віє,
туманами сіє, сіє...

Хай він сіє! Не плачемо,
що там буде, — побачимо!

11. Приятель до смерти.

На передмісті великого міста стояла при дорозі нужденна хатина. Мешкав у ній сліпий старець. Жив він сам-один; всі його діти й свояки давно повмирали.

Мав він лише одного=єдиного приятеля, пса, що не відступав від нього ні на хвилину. Днем провадив його до міста, а вночі спав при нім і пильнував його. Щодня рано старець привязував псові до ішії шнурок, а кінець його держав у руках. У той спосіб ішов він до міста.

Пес проводив завжди старця на подвір'я великих камениць, бо знов він добре, що у великих домах мешкає багато людей. На подвір'ї старець знімав шапку і просив милостині, а милосердні люди кидали йому до шапки гроші, або давали хліба чи страви. Старець ділився зі своїм псом всякою поживою, яку одержував.

Так кілька літ ходив старець зі своїм товаришем по вулицях міста. Аж одного дня з'явився пес на одному подвірі, але сам, без старця. Бігав він неспокійно від вікна до вікна й гавкав безнастанно. Одна служниця вийшла до нього й почала гладити його. Але пес ухопив її зубами за спідницю й тягнув на вулицю. Служниця зрозуміла, що пес хоче, щоб вона пішла за ним, і вона так зробила. Зраділий пес пустив її спідницю, вертів хвостом і біг наперед, оглядаючись безнастанно, чи дівчина йде за ним.

Так довів її пес до хатини старця. Служниця побачила старця, який у брудній і темній кімнаті лежав на голих дошках і лише якийсь лахман мав під головою. Сердега стогнав тяжко, бо того дня був дуже хворий.

Служниця дала знати, де треба, і старця перевезли до лікарні. Пес побіг також туди, а коли його до середини не пустили, сів під брамою й ждав. Так сидів він цілими днями й ночами, лише часом відбігав, щоб пошукати якої поживи; потім знову вертався і лягав перед брамою.

Змарнів бідний писисько, бо й голод його мучив та дощ падав і холодно було надворі. Але добре звіря ждало і споглядало на браму лікарні — а старця як нема, так нема.

Аж одного дня вийшов із брами скулений старець, шукаючи паличию дороги. Яка ж то була, радість пса, коли його побачив! Він прискочив до свого пана, скавулів із радості, скакав до нього, лизав йому руки й лицє. Вкінці

вхопив його за полу плаща і запровадлив до давньої хатини.

За якийсь час занедужав старець знову, але цим разом хвороба скінчилася смертю. Вірний товариш і тепер його не покинув і пішов за домовиною аж до гробу. Коли всі розійшлися, ліг на могилі й вив жалібно. Видно, дуже було йому жаль сліпого старця, бо не відходив від могили ні на хвилину.

За кілька днів знайшли вірного пса неживим на могилі його пана.

Запитання: Як помагав пес сліпому старцеві?

Що сталося з цим пском?

Як помагають звірята людям?

Приказки: Не май і багатства, як одного друга.

Для милого друга і воля з плуга.

12. Два товариші

Жили собі два товариши, Максим і Клим, що ніколи не розлучалися, а як знайшли горішок, то й ним ділилися. Здавалося, що на цілім світі нема кращих і щиріших товаришів.

Аж раз вибралися вони якось у ліс. Несподівано на зустріч їм вийшов ведмідь. Клим кинувся тікати, виліз на дерево і сховався, а Максим лишився на дорозі. Не вспів утекти. Що йому діяти? Він пригадав собі, що ведмеді не чіпають мертвяків, тому впав на землю і прикинувся мертвим.

Ведмідь підійшов до нього й почав його обнюхувати, а Максим і дух затаїв.

Ведмідь обнюхав його, обнюхав та й подумав, що Максим справді мертвий, і пішов собі.

Побачив це Клим, що сидів на дереві. Він зліз із дерева та, ю, сміючись, питаеться:

— А що ведмідь тобі шептав до вуха?

— А він шептав мені, що доброго друга лише у біді піznати, — відповів Максим. — Не варта й доброго слова така людина, що в пригоді кидає товариша.

Запитання: Як жили з собою Максим і Клим?

Коли Максим пізнав справді приязнь Кліма?

Якими повинні бути товариші?

Приказки: Добре братство краще, як багатство.

Правдивого друга лиш у біді піznати.

13. Осінь.

Короткі дні, а довгі ночі,
і сонце світить, та не гріє,
мов знемоглося. Вже з півночі,
з лісів холодним вітром віє.

Поля наїжились стернечю:
мов проти зимна кожухами,
і сірі хмари над землею
повисли мокрими ряднами...

Аж сум глядіти. Лиш часами
на хвилю сонце усміхнеться,
або у лузі між корчами
забута пташка відізветься.

Як спомин літа...

Богдан Лепкий.

14. Кого слухати.

Вертався чоловік із сином з ярмарку додому. До міста їхали возом, а в місті віз поламався, то вони покинули віз у знайомого чоловіка, а самі йдуть пішки і коня ведуть. Конина була в них поганенька. Йти було важко, бо був дощ і грязюка. Зустрів їх чоловік і каже:

— От розумний! Коня веде, а сам пішки йде по грязюці.
Батько й думає:

— Адже правду чоловік каже, ану лише сяду.

Сів він на ту шкапину, а син ззаду йде, — хлопець років п'ятнадцяти. Коли це їм назустріч другий подорожній:

— От, — каже, — старий і нерозумний: сам здоровий йде, а хлопець теліпастесь по грязюці, ледве ногами волочить.

Тоді батько подумав.

— Воно таки й правда, що Грицько втомився!

Та до сина:

— Сідай, сину, ще ти!

Зліз він із коня, син сів і поїхав, а батько йде пішки.

Не проїхали й гони, аж знов чоловік назустріч, поглянув на них та й каже:

— Otto, такий старий та й мучиться, плентаючись по грязюці. Узяв би та й сів удвох із хлопцем.

Батько й каже:

— А воно таки й правда: на те й коняка, щоб нею їздити.

Сіли вони удвох із сином на коня.

Ідуть, а шкапина погана, а грязюка така, що шкапина ледве суне. Отуже до свого села доїздять. Люди їх перестрівають, сміються:

— Otto які, і жалю в' них нема: обидва на коняку влізли — мало-мало не задавлять.

Зліз тоді батько з коня та вже не знає, що й робити.

— Нічим не догодиш, — каже, — тільки й лишилося, що самому нести коняку.

А син каже:

— То й понесімо, тату, може ще люди посміються.

Тоді батько засміявся та й каже:

— А правду, синку, кажеш: людського балакання не переслухаєш. Треба було робити так, як знали, а не так, як люди казали!

Запитання: Як їхав батько з сином додому і що їм радили робити зустрічні люди?

Приказка: Людей слухай, а свій розум май.

15. Сільська осінь.

Минуло літо золоте;
холодне небо вкрили хмари,
і темносизі їх отари
на північ вітер десь веде.

В тумані сонечко зіходить,
у млі увечері згаса;
і вже не йде під небеса,
а над землею шлях проводить.

Хвилястим протягом блідим
із димарів пахучий дим.
Уранці, в вогкому тумані,
скотина йде на водопій.

У кузні темрявій своїй
розводить жар коваль зарані;
кує, і іскри геть летять
у мля холодній погасати.

Гудуть ціпи де-де у кого,
із клунь іде солодкий пах
соломи й зерна золотого,
що затайлось по снопах.

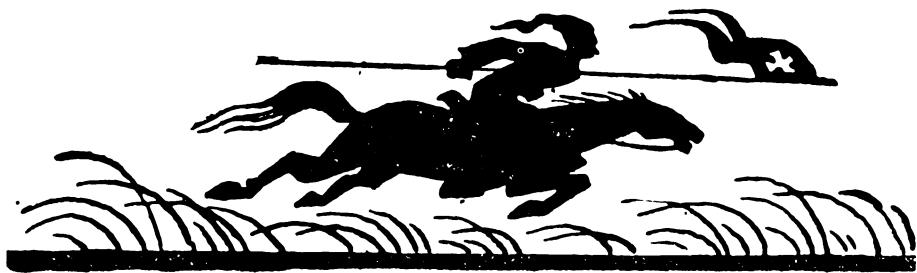
І день, і ніч шумить-гуркоче
на ріці млин, і тихий став
води ущерть собі набрав;
наливсь — мов греблю рвати хоче,

щоб скрізь по луках за селом
живим розлитися сріблом.

В неділю з вечора палають
всю ніч в хатах палкі вогні,

музика грає... то справляють
гучні весілля. І пісні
несуться з хат у морок ночі...

М. Чернявський.

ІІ. Козацька слава.

16. У Львівській Ставропігії.¹

Семенко прийшов сьогодні вперше до школи. Вчора привіз його батько до Львова, вписав до школи і від'їхав, залишаючи Семенка під опікою свояка, що був багатим купцем. Свояк мешкав дуже близько від школи, по вулиці Руській, недалеко міських валів і мурів.

Школа містилася у великому чотирикутному будинку на два поверхи, з довгими коридорами й багатьма вікнами. Семенко досі вчився на селі в дяка й ніколи не бачив ані міста, ані такого великого дому.

В школі було багато учнів, що згорда поглядали на малих новичків з інфіми, щебто з початкових клас. Учні вищих клас ходили в довгих одягах, а найстарші з них, ретори й філософи,² були навіть подібні до молодих священиків.

Почалася наука. Наперед учитель перепитав усіх азбуку.

— Аз, буки, віде, глагол... — переказували учні всі букви за порядком.

¹ Львівська Ставропігія — це старе українське церковне братство у Львові. Утримувало церкву, школу, друкарню, лікарню й інші установи. Церква, друкарня і будинок існують у Львові від XVI. століття до цвого часу.

² ретор — бесідник, філософ — мислитель. У давніх школах так називалися учні двох найвищих клас, де вчили реторика й філософії.

Потім було читання. Майже всі учні витягли із своїх торбинок „Псалтирі“.

Це дуже здивувало Семенка. Він знов від дяка, що книжки дуже дорогі, бо переписувати книжку треба дуже довго, одну сторінку цілий день, а цілу книжку цілий рік або й довше. Тому книжка була дорога й дуже дорога річ. У них у селі лише в церкві було кілька книг.

На перерві хлопці вийшли на подвір'я. Із Семенком ішов товариш, що сидів із ним на лавці. Це був чесний і ввічливий хлопець.

— Звідки ви маєте стільки книжок, чи кожен встиг уже собі переписати?

Ярослав, так називався цей хлопець, почав сміятися.

— Ці книжки друковані, — сказав.

— Що це значить друковані?

— Це значить, що їх не переписується руками, лише відбивається на пресі. А ось цей будинок на нашому подвір'ї — це друкарня. Мій дядько працює там і я попрошу його, щоб дозволив тобі подивитися, як друкуються книжки.

По науці Ярослав повів хлопця через темні сіни до великої кімнати. Тут стояли під стінами полиці із скриньками. В цих скриньках було повно дрібних паличок, неначе дитячих іграшок.

— Це черенки, — сказав дядько Ярослава. — Візьми одну таку черенку в руки й подивися, що на ній є.

— „О“, — сказав Семенко.

— Це все одна буква. В інших перегородках інші букви. Ці букви-черенки складають у слова й рядки. Бачиш, отут зложена ціла сторінка. Таку сторінку маєтися фарбою і відбивається на папері. Але тому, що це можна зробити багато разів, то воно йде дуже швидко.

— І відразу багато сторінок можна мати? — запитав Семенко, придивляючись уважно до друкарського пресу, де саме відбивали чотири великі сторінки відразу.

— Бачиш, тепер уже не треба переписувати книжок. У друкарні в короткому часі друкується відразу багато примірників. Очевидно, така книжка тепер дешева й легше її купити.

— А хто видумав спосіб друкувати книжки?

— Друкарство винайшов один німець, що називався Іван Гутенберг.

Семенко хотів ще щось запитати, але в цій хвилині залунало калатало, що кликало бурсаків на вечірню молитву. Наши хлопці подякували друкареві й побігли до бурси, що містилася в тому самому подвір'ї, що й школа і друкарня.

Ірина Винницька.

Запитання: як і з чого вчили давно читати?
Що знаєш про винахід друкарства?

17. У січовій школі.

1.

Івась Чорноусенко про школу ніколи й не чув. Він виріс у закріпаченому селі під лютим паном. Розуміється, що в селі у такого пана школи для хлопців не було. Хоч би навіть люди самі про школу дбали, як це бувало на Україні, то пан Ярема Вишневецький був би на це не дозволив. У Гаврилівці, як і в усіх селах, що належали панові Яремі, про школи й чутки не було. Люди жили в темності, діти родилися, потім пасли худобу, допомагали батькам у роботі, поки не дожили того віку, що їх уже гнали батогами на панщину.

То ж Івась був, мов дикий, та тільки людського на ньому було, що вмів говорити, молитися й пісень співати.

Його захопили з села татари і він чудом урятувався й попав на Січ. Тут призначили його до школи. Прийшовши в школу, він був наче в лісі, серед такої дивовижкі.

Побачив себе серед юрби ровесників і старших хлопців. Вони сиділи рядком на ослонах при довгих столах над книжками і мимрили упівголос задане. Спереду за столом сидів учитель із прутом, кликав по одному до стола, а то й по кількох, випитував, хвалив або й карав за неуважність, недбалість, і так ішло заєдно, кругом, мов у коловороті.

Івась не знав, на яку ступити і де подітися. Його посадили на ослін і звеліли дивитися в книжку. Він побачив різні дивовижні значки, що, мов заморені хрущики, стояли рядом, одні над другими або під другими. Стояли мертві, нерухомі, як Івась не міг зрозуміти, нашо вони і яке їх значення. Пересидів він так до кінця науки; дививсь, аж очі заболіли; знемігся від сидіння, і вже йому втікати звідціля хотілося, та тільки боявся кари. А коли боявся втікати, то його брав такий ляк, наче б його який чарівник

у камінь перекинув на тім ослоні. Того дня його ніхто не чіпав, і він так пересидів до кінця науки. Вставши разом з іншими, він почував біль у спині та й ноги в нього потерпли, бо за ввесь час боявся ними ворухнути.

Тепер діти, наче бджоли з вулика, висипались на майдан із криком і сміхом та й погнали до своїх домівок. Івась стояв під школою, не знаючи, що діяти з собою. Прийшов бакаляр¹, узяв його за руку і повів у бурсу.

— Чого ж ти, хлопче, так посумнів, мов сова на слоту? Не бійся, все гаразд буде, привикнеш. Подякую Богові, що так із тобою сталося, що ти не попався у Крим. Завтра почнуть тебе азбуки вчити.

Івась дуже дивувався, звідкіля він знає про те, що його у Крим везли.

Учитель йому злюбився, і Івась почав думати над тим, як би йому віддячитися.

2.

Бакаляр погладив хлопця по голові й повів у бурсу, що була недалеко від школи. Була це велика будівля, горожена хворостом, вимощена глиною, вкрита дахом із конячих невимятних шкур. Подібна була до всіх тих запорозьких будівель, що звалися куренями. Всередині було глітно й гамірно. Молодь сходилася із школи. Всіх ще не було, бо дехто вихопився за ворота і побіг на базар подивитися на ті чудасії, що там були. Вчитель повів Івася до бурсацького отамана.

— Ось тобі новик-товариш, піклуйся ним, як братом, бо він був у великій небезпеці.

По цих словах учитель лишив Івася й вийшов. Івась став перед отаманом, хлопцем може на кілька років старшим від нього, чепурним і смілим, з близкучими, карими очима.

Отаман простяг Івасеві руку:

— Здоров будь, товариш! Ти звідкіля?

— Я з Гаврилівки, з Лівобережжя.

Івась розповів свою пригоду, як його взяли татари, як його відбив у татарина козак Касьян і як привів його на Січ.

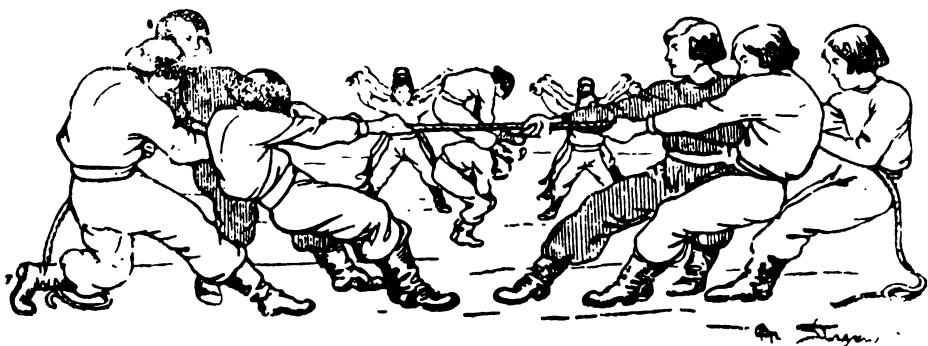
— Ну, гарно! Тебе треба зараз навчити, як у нас тут водиться, бо ти ще новик. Отут на цій лежанці ти будеш

¹ бакаляр — учителем.

спати в нашему хлопячому курені. Ми так живемо, як і старші січовики, тільки не робимо військової служби, у похід не ходимо, а зате вчимося у школі. Мене звать Андрієм Грушкою і мене тут у всьому треба слухати. В школі то я такий школяр, як і всі, а тут, поки я отаман, то й голова.

— Ми теж так робили у Гаврилівці, коли товари пасті гонили. У нас теж була своя старшина.

— Коли так, то це для тебе не буде новиною. Та поки нас покличуть вечеряти, ходи на майдан гратись.

3.

Андрій повів Івася на майдан між юрбу хлопців. Івась незабаром осмілився до них. Йому здавалося, що це в Гаврилівці на леваді поміж ровесниками. Тут школярі вигадували всякі іграшки. Бігали, переганялися, скакали увиш і вдаль і грали в журавля, в зайчика. Був такий вереск і гамір, що аж в ушах лящало. Івась умів добре бігати, ходити колесом. Він і собі став заводити ігрища, яких тут не знали.

Аж закалатали довбенькою об дошку. Відразу ушухли крики, і молодий народ рушив до куреня на вечерю. Всі йшли задихані, бо хто не встиг би на час, то потім не дістав би вечеряти. В курені поставили для них вечерю на столах. Кожен добував ложку й сідав на своє місце за стіл. Отаман сів на першому місці, застукав до стола і виголосив Отченаш. Усі за ним проказали уголос, а далі узялися за іду.

— У тебе є своя ложка? — питав отаман Івася, що сидів недалеко від нього.

— То ж бо є, що ложки не маю, ніколи було роздобути. Ну, так що ж? То вечеряти не буду, овва! Чи то раз доводилось мені цілу днину не їсти?

— Не журись, ложку тобі я сьогодні дістану, а завтра або ще й сьогодні піди на базар та ї купи. А є в тебе гроші?

— Нема, — відповів Івась.

— Як нема то я тобі позичу. У мене є пятак. Я вчора прочитав одному неграмотному козакові листа від рідні та й пятака заробив. Колись мені віддаси.

По вечері знову помолились гуртом, отаман подякував від усієї громади кухареві за вечерю і висипались на майдан.

— А вмієш ти вже азбуки складати? — питаеться Андрій Івася, коли опинилися на майдані.

— Ні, я не знаю зовсім, що воно.

— Так підожди. Я попрошу завтра вчителя, щоб мені тебе віддає під руку. У нас так водиться, що початкових новиків учать старші школярі, аж потім ти йдеш учитися в бакаляра. Не знаю, кому б ти попався. А нашо тобі того, щоб тебе інколи за чуба скубнули? Ми обидва згодимося.

Івась був дуже радий, що знайшов такого доброго товариша, і пристав до нього всім серцем. Звичайно в хлопців із приязню дуже не церемоняться. Так воно було й тут. Хлопці відразу полюбилися, звикли один до одного.

По вечері бавилися на майдані, поки не закалатали знову, що спати пора. Андрій заорудував так, що Івасеві випала лежанка зараз біля нього. Івась, не гаючись довго, ліг спати і зараз заснув.

Рано хлопці повставали, помолилися і почали повторяти завдану науку. Івасеві нічого було вчитися і він зараз пішов з Андрієм на базар по ложку.

Було ще рано. Крамар не хотів відчиняти крамниці, ще й лаявся, а впустив їх аж тоді, як Андрій погрозив йому, що прийде з школярами.

— Ти не гrimай і не лай, а то, далебі, всю школу тобі сюди приведу, побачиш, як отамана зневажати.

Крамар зараз подобрішав. Хлопці купили ложку й верталися додому.

— Тепер я тобі ще одно скажу, — мовить Андрій до Івася, — ти зо мною приятелюй, як тобі подобається, та коли при других у нашому курені, ти мені честь віддай і отаманом мене зови, а то інші не будуть мене поважати. Приязнь приязню, а старшина таки щось значить.

— Добре, я тебе віеличатиму отаманом, та ти на мене не сердься, бо я того не знав.

— Я не серджуся, — каже Андрій, — а так тільки говорю, бо такий у нас звичай, як у козаків. Сьогодні ясновельможний, а завтра, як виберуть іншого, то такий козак, як кожен скраю... У нас не можна від звичаю відступати ні на один крок. Я тобі ще щось скажу: коли б тобі дещо в кого подобалось, хоч би так, що гинь — не руш, відвернись, а коли що знайдеш, зараз віддай, а то, Боже борони, як за чуже карають, вибютъ різками до крові. У нас чуже святе. А коли б тобі хто що погане зробив, або коли б ти побачив, що товариш у чомусь прогрішився, то скажи нашій курінній старшині, а в школі бакалярові або шкільному отаманові ані словечка, хоч би тебе вогнем пекли. Такого слизькоязикого в нас страх не люблять. Ми вже собі самі, себто наша старшина, справу зробимо, розсудимо по правді, покараємо. Правда, він може опісля пожалуватися в школі перед старшиною і нас покарали б, та він цього не зробить, бо його покарають за те теж, за що ми вже раз покарали. А за товариша то й життя не пожалій. І козаки так роблять і ми теж так.

4.

Від того часу вони майже ніколи не розлучалися. Андрій учив Івася запопадливо. Івасеві здавалося спершу, що ніяк тому не дастъ ради, що він не зможе, хоч би й очі повилазили, розуміти цих розмальованых хрущиков та комашок. Та Андрій так йому пояснював, так показував, чим одно від одного відрізняється, що таки Івасеві ясно стало. За цим пішли склади букв у слова.

Андрій учив Івася щиро, наче б хотів частинку своєї душі в його душу вложить. Івась знов любив Андрія і намагався усією душою влеглити своєму приятелеві працю.

Було — обидва вийдуть по школі кудинебудь на січовий вал або аж над Дніпрову кручу, сядуть під вербою і вчаться. Козакам, що їх бачили, дуже це подобалося і вони говорили:

— З цих двох жовтодзюбів вийдуть побратими на все Запоріжжя.

Івась запитав раз Андрія, що це таке побратимство, про яке козаки говорять.

— Побратимство між козацтвом свята річ. Два козаки, звичайно ровесники, полюблять один одного, випробують вірність та характерність, а тоді йдуть у церкву і присягають собі побратимство. Тоді в них наче б одна душа. Не мають між собою нічого потаємного. Та це ще ніщо. Вони присягають, що один одного не залишать у лихій чи добрій долі, що один одного рятуватимуть у небезпеці, хоч би й своїм життям; і так аж до смерти, хібащо потім доброхіть розійдуться. А коли б побратим зрадив побратима, тоді ніхто на зрадника не подивиться, усі його відцуралися б.

— То заведімо й ми між собою побратимство, — каже Івась.

— Ми вже й завели, та воно так, що тільки козакам на побратимство присягати, а ми ще хлопці. Коли б ми з таким пішли до панотця, то з нас люди сміялися б. Ти цього ніде не говори, бо нас уся школа на язик візьме.

По місяці науки відвів Андрій свого учня перед учителя до іспиту. Івась був дуже наляканий та зворушений, його голос трептів. Він читав дуже помалу, але читав добре. Учитель аж здивувався. Похвалив обох, а Івася приставив до тих, що вже вміли без нічієї помочі читати.

Андрій Чайковський.

Запитання: Як жили школярі в січовій бурсі?

Як бавилися давно хлопці?

Як давно вчилися в школі?

Що таке побратимство?

18. На чатах.

Давно це було, ще коли на Україну налітала татарська орда, як степом поміж високою травою посувався козацький відділ, наближаючися до самітної хатини, що стояла недалеко серед степу. Коло хатчини сидів хлопчина та стругав патик. На цілім обійті не було більше нікого. Коли хлопчина побачив козаків, кинув патик, підійшов до них і зняв шапку.

— Що тут робиш, хлопче? — спитав козацький старшина. — Чому не втік ти разом із ріднею?

— В мене немає нікого, я зайвий, — сказав хлопець. — Мої газди пішли очеретом у ліс, а я зостався, бо хочу побачити війну.

— Чи йшли сюди татари?

— Від трьох днів не бачив я тут живої душі.

Старшина подумав трохи, зліз із коня, пішов у хату, а там виліз драбиною на під і став розглядатися на всі боки. Хата була невеличка, тому й недалеко міг бачити.

— Треба лізти на дерево, — сказав старшина, злізаючи з поду.

Проти дверей стояв тонесенький, але високий ясень. Він буввищий від усіх інших дерев, що росли довкола хутора.

— Хлопче, чи не виліз би ти та на вершок?

— Вилізу. А пощо?

— Звідти побачиш, чи не йде на нас татарва; чи не підноситься куряча, та чи не поблискують шаблюки.

— Зараз, хай лише роззуюся.

І, підперезавши краще, кинув шапку й чоботи в траву та в одну мить опинився на вершку ясения, що став угинатися під незвичайним тягаром. Він висунувся ще вище так, що голова стирчала понад вершок дерева, а сонце освічувало ту ясноволосу головку, що виглядала, як золота.

Дивися просто себе й далеко! — сказав старшина, а по хвилині спитав:

— Що бачиш?

— Дорогою іде двоє людей на конях.

— Чи далеко відси?

— Не дуже, бачу їх добре. Тепер стали.

— Що ще бачиш? — запитав старшина. — Дивися направо!

Хлопець поглянув туди і сказав:

— Коло цвінтаря, посеред дерев щось блищить. Це, мабуть, шаблюки.

В цій хвилині гострий свист стріли перешив повітря понад головою хлопця.

— Злізь зараз! — сказав старшина. — Побачили тебе.

Я вже знаю доволі. Злізь!

— Коли ж я не боюся, — сказав хлопець.

— Ну, що бачиш наліво?

В тій хвилині свист знов перешив повітря, але вже ближче його голови. Хлопець увесь стрепенувся.

— Бодай їх, — сказав, — вони справді завзялися на мене.

— Зараз на землю! — гостро скрикнув старшина.

— Не бійся, нічого мені не станеться: мене заслонює дерево. Хочете знати, що наліво видно?

— Так, так! Але злізь зараз!

— Наліво? — сказав хлопець і висунувся з-поміж галуззя майже до половини тіла. — Там коло хреста, здається мені, бачу...

Третій свист прошив повітря, а одночасно з ним захитався хлоцчина й повалився комітьголовою на землю.

— Прокляті поганці! — закричали козаки.

Хлопчина лежав на землі, а з його грудей лилася тем'яка крові. Старшина підніс його, розіпняв сорочку. Стріла прошила лівий бік.

— Вже не живе, — сказав.

Старшина поблід і довго дивився йому в обличчя, потім поклав голову обережно на траву й сказав:

— Бідний хлопець! Славний, відважний хлопець!

Старшина зняв із себе шовковий, дорогий жупан і накрив тіло, залишив лише голову непокриту. Козаки позирали одіж хлопця й поклали коло нього.

— Його треба забрати. Поляг, як козак, козаки його й поховають, — обізвався старшина.

Козаки забрали тіло з собою й повезли до козацького табору, до полковника. Вістка про лицарську смерть хлопця рознеслася скоро між усією дружиною. Викопали могилу, положили до неї тіло хлопця, замість сирої землі висипали над ним могилу з квітів. Хлопець лежав під ними, одягнений у багатий жупан, — щасливий, що віддав життя за батьківщину.

Запитання: Як прислужився хлопець козакам?
Як він згинув? Як називаємо таку смерть?

19. Татарське лихоліття.

1. З л о в і щ і з н а к и .

На широкому, безмежному степу западав сумерк. Сонце вже давно сковалося за далеким обрієм, місяць закотився в хмари, лише де-не-де блимали ясні зірки на небі. Висока в пояс трава шуміла й хилилася від вітру, неначе морські хвилі.

Нараз блиснув вогник на далекій могилі й червоную загравою обкинув смоляну бочку, що стояла на стовпцях на вершку могили. За хвилину такий самий вогник заблишив на другій, і третій, і щораз дальших могилах.

У давніх часах, за татарського лихоліття, вбивали люди на могилах по кілька стовпців у землю, а на них

клали облиті смолою бочки. Ці підвищення звали фігурами. При кожній фігурі вдень і вночі вартував сторож і, як лиш доглянув татарський загін, підпалював смоляну бочку. Як тільки вартові, що сторожили на дальших могилах, побачили вогонь, зараз підпалювали свої фігури і так давали людям знати, що надходить лютий ворог. Тоді люди покидали свої села й хутори та разом з майном шукали захисту на болотах в очерті або в лісових дебрях.

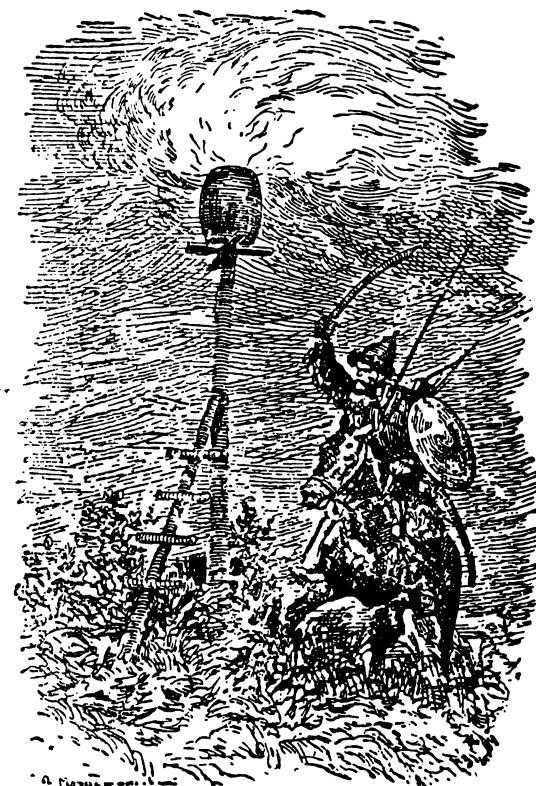
От і тепер появився на степу татарський загін. Підїхав він уже під саму могилу, і при світлі фігури замаячili дикі лиця їздців у гостроверхих шапках, з луками за плечима й шаблями при боці.

Один з них вихопився на верх могили й шаблею почав стинати фігуру. Смоляна бочка впала на землю, покотилася додолу могилою й потужла серед високої, вогкої трави.

Загін зупинився під могилою. Татари позлазили з коней¹ і розloжилися на спочинок. Кожний знімав із свого коня кульбаку, добував з під неї кусень угнетеного кінського або баранячого мяса, а поживившися ним, запивав кислим кобилячим молоком, яке в шкіряному мішку возив з собою. Коням накинули на ший ремінні аркани, привязавши другий кінець до вбитого в землю кілка. Незабаром спали татари покотом на землі, поклавши під голови кульбаки.

¹ кульбака — сідло.

² аркан — довгий шнур з петлею на кінці, яким татари ловили людей.

2. Н а п а д .

Ледве почало світати, а татари погнали вже дальнє степом, шукаючи добичі.

В глибокому ярі над потічком показалося невелике село. Низькі ліплені хатки, вкриті очеретом, неначе із страху перед диким ворогом, ховалися в густих вишневих садочках, що саме в ту пору вкрилися буйним білим квітом. Кинулися на добичу хижі татари. Та село мов вимерло. Ніде ні живої душі, лиш декуди пес завис, або домашня птиця залопотить крилами. Розсердилися татари, що не нашли добичі, підпалили село й погнали дальнє долі потоком.

Вже сонце стояло на півдні, як у яру знову показалися хатки. Видно, що тамошні люди не вспіli ще

сховатися, бо між хатами товпилися жінки, чоловіки, худоба.

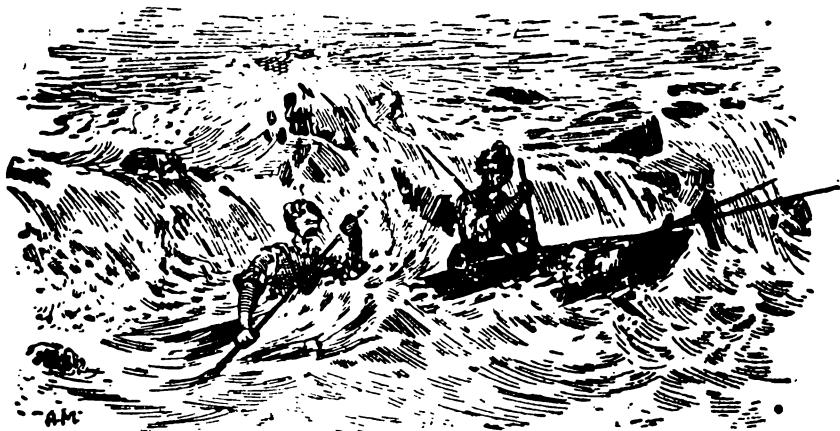

З диким криком кинулися на них татари з голими шаблями. В селі зчинився пекельний крик і плач людей, рев худоби. Хто не вспів ще в останній хвилині найти якийсь захист, гинув від татарської шаблюки, або попадав під татарський аркан.

Дехто пробував відбиватися від ворога списом, шаблею чи просто дубовим дрючком, та проти переваги годі було встоятися. Хто не погиб під шаблею чи від татарської стріли, той попадав у ясир, ще гірший від смерті. Незабаром за татарським загоном залишилися лиш згарища, покривалені трупи, потоптані кіньми немовлята.

3. Несподівана поміч.

Неначе вартова сторожа, виринають із водної глибини дніпрові пороги. Широкий пласт води переливається хвилею через камінні гори. Кипить, розсипається блискучою піною, римить, клекотить, мов сто млинів меле.

Поверх спіненої хвилі малий човен мчиться сміло. В ньому видно двох козаків. А певно то люди відважні, бувалі, бо справно виминають грізні скелі, глибокі безодні. От-от, здається, човен потонув уже, зовсім під водою скрився. Та за хвилину виринає він, мов водяна птиця, і мчиться скоро дальше. Вже минули пороги, і перед козаками показався острів посеред дніпрового русла. Це Хортиця. Тут засіли кошем славні запорожці.

Човен причалив до Хортиці, і обидва козаки вискочили на берег. Незабаром були вони вже в запорізькому таборі й розповіли кошовому про татарський напад. За наказом кошового кинулися запорожці спускати байдаки на воду. Були це човни легкі, вузькі та довгі, зверху очертам обшиті. Козаки-запорожці гребли веслами; за байдаками плили коні, привязані до човнів арканами. Гут уже нема порогів; Дніпро пливе спокійно, і незабаром козаки перевезлися на той бік ріки. Оглянули зброю, помолилися Богу й погнали за поводирями, татарам дорогу заступити.

4. Визволення.

Назбиравши за той час добичі, татари стали табором над річкою й числили та ділили між себе бранців і худобу. Розділювали жінок від чоловіків, дочек від батьків, що раз на завжди розлучувалися з собою. Несчастні бранці плакали ревними слізами і, здіймаючи руки до неба, благали по мочі у Всевишнього. Люті татари нагайками втихомирювали

бранців, а хто з них був такий немічний, що не міг іти в далеку дорогу, того добивали на місці.

Але враз сталося чудо. Від степу залунав грімкий голоси:

— Гей, хто має віру в Бога, хай б'є-рубає поганця-бі-сурмена й визволяє братів-невольників!

Це козаки-запорожці наспіли впору з відсіччю. Ненадійним нападом, по короткій, але завзятій боротьбі, розбили татарський загін та визволили нещасних бранців з неволі.

Запитання: Які були татари?

Як виглядав татарський напад?

Хто обороняв українських селян перед татарами?

20. Татари і селяни.

Колись у давнину розруйнували татари якесь село. Розбився народ усюди. Ішло три чоловіки з того села шляхом, аж зирк — напереді знялась курява; коли це згодом показується три верхових, либонь татари. Злякалися селяни і давай ховатися: один став під містком за стовп, другий виліз на дуба, а третій приліг у траві, бо нікуди було більше дітися. Біля містка був колодязь. Дійшли татари до містка та й стали воду пити. От той, що під містком сховався, чи не втерпів, чи забувся, та й каже:

— Здоров пий!

А татарин зараз його і вхопив. А Панько собі з дуба, як здуру:

— І нашо ти, дурний, обізвався!

Татари кинулись до дуба, та ніяк зняти Панька, бо високо; давай вони кидати на нього арканом, та ніяк не захоплять. А той, що приліг у траві, підвівся та й дивиться, як вони заарканюють Панька, та й командує:

— Вправо! вліво!

Вони і його взяли.

Народна сміховинка.

21. Марш Сагайдачного.

Широкий, вільний степ, а далі синій ліс. На горі женці жнутъ жито. Покірно падає під їх серпами золоте колосся. Задоволене їх серце... і тільки іноді прокидається турбота:

коли б не наскочили татари чи волохи¹ та не вирвали в них
того золота і не пустили його під синє гаряче небо черво-
ними, хвилястими стовпами диму.

І озираються женці навколо. І бачать: іде попід горою
військо. Немов маком понялася уся долина. Виблискують
на сонці сталеві списи і золота зброя. Гупотять баскі² коні...

Перейшла одна частина війська, іде друга. Попереду
їде гетьман. Його соколині очі пронизують далечінь,
а в зубах куриться люлька-бурулька...

І мають у повітрі бунчукі і корогви, сурмлять сур-
мачі і гудуть бубни, цимбали і розстелюється розростається
вільна широка пісня вільного народу:

Ой, на горі там женці жнуть,
а попід горою,
попід зеленою
козаки йдуть!..

Попереду Дорошенко,—
веде своє військо,
військо запорізьке,
хорошенько.

А поза ним Сагайдачний,
що проміняв жінку
за тютюн та люльку,
необачний.

Їде старий гетьман, і грає вітер його довгою бородою.
І дивляться женці і питаютъ самі себе: куди він веде війсь-
ко? У якій потребі загудутъ самопали, затріщать списи і
вплють шаблі червоного вина кривавими устами? На якому
полі положать свої буйні голови оті завзяті люди? А вони
їх мусять положити. Тепер такий непевний час, такі тепер
настали скрізь страшні події... А в них же є і старі ненъки
і жінки чорнобриві... Невже їм не жаль їх покидати?

І стискається їх серце великим жалем, і гукають вони,
ніби жартуючи:

¹ волохи — румуни.

² баскі — сильний і живий.

Ой, вернися, Сагайдачний!
Візьми свою жінку,
віддай тютюн, люльку,
необачний!

Поглянє на них гетьман, і усміхаються в нього глибо-
ко-глибоко тільки самі соколині очі:

— Ех, ви, гречкосії, прикували ви свої душі до ріллі,
до плуга і нічого не розумієте!

— А хто ж добуватиме долю рідному краєві, хто
дасть йому сили вибитись із неволі, хто положить за нього,
коли треба буде, свої голови?.. Не розумієте ви того. Жаль
і нам матерів старенъких і діточок дрібненъких, та кличе
нас від них інша, вища повинність, і мусимо ми її виконати.

Мені з жінкою не возиться!..

А тютюн та люлька
козаку в поході
пригодиться.

І сурмлять сурми, гудуть бубни, тупотять коні, бряж-
чиць зброя і мають червоні корогви. Іде військо, іде запо-
різьке на велику, страшну потребу.

Дивляться услід йому женці... Сумно поник головою
старий батько. Журливо схиливши на голову долоню, див-
ляться стара ненька. Уся аж тріпоче струнка, як молода

тополя, чорноброва дочка. Кинувши серп на стерню, побіг услід за військом з тремтячим серцем, з палаючими очима молодий син...

Не біжи, не доженеш!

Уже військо наближається до темного лісу і потопаєньому. І гrimить у лісі могутня пісня запорізька:

Гей, хто в лісі, — озовися!
Та викрешем вогню,
та закурим люльку —
не журися!

Не журися!... Нехай гречкосії оруть лани, нехай крамарі сидять по своїх крамницях, а ми... ми положимо буйні голови за свій рідний край, за його долю!..

Микола Чернявський.

Запитання: Як виглядав козацький похід?

Які знаєш козацькі пісні?

22. Славні побратими.

Неспокійно було в Україні. Від села до села переходили звістки про те, що швидко мають прийти запорожці визволити людей від польського панування.

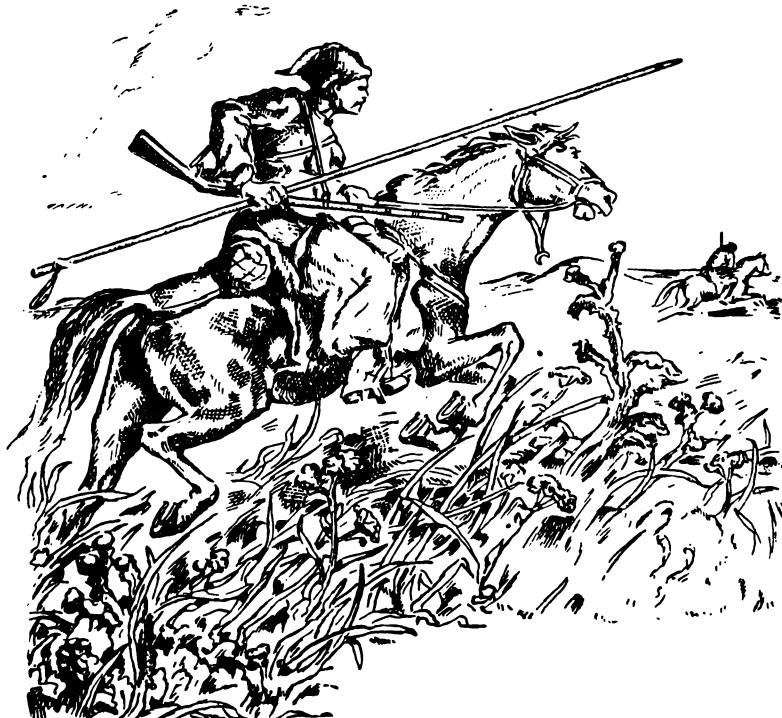
Багато молодих юнаків, що були завзятіші, тікали тоді від ляцьких панів, мандрували на Січ, щоб за рідний край битися разом з запорожцями.

По селах і по містах люди напружено прислухались до всякої звістки, хвилювалися та юрбами вибігали назустріч усякому подорожньому.

У чистому полі, на широкому роздоллі, ледве помітним шляхом їхала на добрих конях козацька кіннота. Попереду козаків, у кармазинових жупанах, сяючи на сонці дорогою зброєю, басували кіньми славні побратими, Данило Нечай та Іван Богун.

Запорожці дуже любили Нечая за його щиро-козацьку вдачу й дуже поважали Богуна за його хист і розум. Ніколи не було кращого побратимства для військової справи, як

побратимство Нечая з Богуном, бо давав Богун Нечаєві поради, як перемогти ворогів, а той перемагав.

Обидва козаки давно покинули рідні оселі й пішли на Січ, бо тільки там і була воля, звідтіля тільки й можна було допомагати рідній Батьківщині.

Не було ні одного повстання, щоб у ньому побратими не брали участі. Вони ходили на поляків, на Крим та на турецькі землі, і в цих походах і війнах Богун не один раз рятував свого шпаркого друга від смерті.

Така була пора, коли Богдан Хмельницький підняв повстання проти поляків. Хмельницького побратими добре знали. Він для січовиків був свій. Через те, коли Хмельницький прибув до Січі збирати товариство, Нечай та Богун перші приїхалися до нього й під час усієї війни з поляками ставали йому в послузі великий.

Тепер, після перемоги над польським військом під Жовтими Водами й під Корсунем, Нечай та Богун пішли приїхнувати до повстання проти поляків усі західні українські землі.

Вони вийшли з Білої Церкви з кількома десятками за-порізького братства, швидко згуртували біля себе великий загін та йшли Київчиною на Поділля, лишаючи поза собою зруйновані польські замчища.

Два місяці Нечай та Богун нарізно билися з поляками. Вони узброювали селян, навчали їх воєнного ладу, добували з ними польські замки та вибивали хоругви ляцького війська, що були по великих містах. Коли в них під рукою ставало війська більше, ніж було треба, вони поділяли його на два або й на три загони, доручаючи кожний відділ доброму другові, досвідченому в військовій справі.

До цих відділів знову приставали узброєні люди, бо чутка про повстання розійшлася вже по всій Україні. Нові загони знов поділялися та знову наростили, і так воно йшло, аж поки вся молодь узбройлася й поробилася козаками, а в Україні не лишилося нікого з ворогів.

А. Кащенко.

Запитання: Як воювали славні побратими Богун і Нечай?

23. Стоїть явір над водою...

Стоїть явір над водою,
в воду похилився;
на козака пригодонька,
козак зажурився.

Не хилися, явороньку,
ти ще зелененький!
Не журися, козаченьку,
ти ще молоденъкий.

Не рад явір хилитися —
вода корінь міє,
не рад козак журитися,
та серденъко ніє.

Ой, поїхав в Московщину
козак молоденъкий:
горіхове сіделечко
і кінь вороненъкий.

Ой, поїхав в Московщину
та там і загинув —
свою милу Україну
навіки покинув.

Казав собі насипати
високу могилу;
казав собі посадити
в головах калину.

Будуть пташки прилітати
калиночку їсти;
будуть мені приносити
з України вісті..

24. Гетьман Кирило Розумовський і шляхтич.

Гетьман Кирило Розумовський був добра й ласкова людина. Про його людяність до бідних залишилося багато оповідань.

Одному бідному шляхтичеві гетьманські управителі судовою дорогою відібрали майно. Він вибрався до самого гетьмана, щоб йому пожалітися. Довго недопускали його до гетьмана. Врешті, щоб його позбутися, управитель пустив його до гетьмана, але описав його якнайгірше і просив гетьмана так його прийняти, щоб він не встояв на ногах.

Гетьман ласково прийняв прохача, розглянув подробиці справи й запитав, на скільки цінилася земля, яку йому відібрано.

— Сім тисяч карбованців, — сказав той з гнівом.

— Не хвилюйтесь, — відповів гетьман, — я накажу дати вам пятнадцять тисяч карбованців.

Вражений таким несподіваним рішенням справи, шляхтич упав до ніг великолітного гетьмана. А той підняв його і сказав з усмішкою до свого управителя:

— Бачиш, я вволив твою волю, — він не встояв на ногах.

25. Руїна Січі 1775 року.

Ой зъза гори, зъза Лиману вітер повіває —
кругом Січі — Запоріжжя москаль облягає.
Облягає москаль Січі, лагерями¹ стали.
Вони ж свого генерала три дні дожидали.
Шатнулися² по куренях запасу шукати,
А московська вся старшина церкви оббирати.
Та беруть срібло, беруть золото, ще й воскові свічі,
зостається пан кошовий з писарями в Січі.
— «Ой, устань, Харку³, устань, батьку, просять же
нас люди,
як станемо на границі, по-прежньому⁴ буде.
«Як вийдемо на границю, та впросим царицю,
щоб віддала степи вільні по-прежню границю.
«Та не на те ж я, вражі сини, москаля зібрала,
щоб степ добрий, край веселий людям
повертала!»
«Ой, устань, Харку, устань, батьку, що ж ми наростили,
що степ добрий, край веселий та й занапостили!»
Та тече річка невеличка зъпід білої кручині —
зажурились запорожці, від цариці йдучи.
Встає хмара зъза Лиману, а другая з поля —
заплакала Україна, така її доля.

26. На вічну память Котляревському.

Сонце гріє, вітер віє
з поля на долину;
над водою гне з вербою
червону калину.

На калині одиноке
гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай: не знає!

¹ лагер — табір, обоз.

² шатнулися — кинутися.

³ Харко — козацький отаман.

⁴ по-прежньому — по-давньому.

Отож гляну та й згадаю:
було, як смеркає,
защебече на калині,
ніхто не минає:

Чи багатий, кого доля,
як мати дитину,
убирає, доглядає, —
не мине калину.

Чи сирота, що досвіта
встає працювати, —
опиниться, послухає,
мов батько та мати

роздпітують, розмовляють:
серце б'ється, любо,
і світ Божий, як Великдень,
і люди, як люди!

Недавно, недавно у нас в Україні
старий Котляревський отак щебетав.
Замовк неборака, сиротами кинув
і гори, і море, де перше витав,

де ватагу пройдисвіта
водив за собою.
Все осталось, все сумує,
як руїни Трої.

Все сумує, — тільки слава
сонцем засіяла;
не вмре кобзар, бо навіки
його привітала.

Будеш, батьку, панувати,
поки живуть люди;
поки сонце з неба сяє,
тебе не забудуть!

Тарас Шевченко.

Пояснення: Іван Котляревський написав велику поему про те, як блукали запорожці після зруйнування Сіці. Наслідуючи латинського

поета Вергілія, назвав Котляревський Січ Троєю, а запорізького отамана Енеєм. Звідси й цілий твір називається «Енеїда». — Через те їй Шевченко згадує про «ватагу пройдисвіта», себто Енея і його козаків, та про Трою, себто Січ.

Крім «Енеїди», написав Котляревський дуже гарну оперету «Наталка Полтавка».

Котляревський умер 1838 р. і з цього приводу написав Шевченко свій вірш.

27. Перші рисунки.

1.

— Ах, ти, ледащо проклятий! Людські діти й гусей і ягнят глядять, а цей негодяй лиш вуглем по стінах маює та кудись по небу дивиться.

Отак лаяла мачуха пасерба Тараса. Хлопчина виплигнув з хати і втік у сад. За ним навздогін неслася ще мачухина лайка, але Тарас її вже не слухав. Заховався в буряни, куди завжди тікав перед гнівом мачухи. Нераз і ночував тут голодний без вечері. Така була його доля, відколи померла його мама, а батько одружився вдруге.

Тепер сидів собі нишком та крізь листя дивився на небо. Дивувався, чому воно таке синє та вигнуте, наче баня. Вслушувався в шум вітру, в шелест трав та щебет птиць. І думав свою важку думу, як би то йому навчитися книжки читати та малювати так гарно, гарно! Змалював би хатину, свого батечка, садок вишневий, і вітряк, і степ, і чумаків, і ввесь той світ, що кругом нього!

Із задуми вирвав його тупіт босих ніг. Тарас уже знав — сестричка Ярина шукає його в буряні.

— Тарасе, Тарасику! — шепотом закликала його — ось я тобі їсти принесла, щоб мачуха не знала. Люта така, що й до хати не показуйся.

І сіла сестриця біля Тарасика й гладила його голівку та витирала заплакані очі...

2.

Батько Тараса був розумна людина і знав, що Тарасові треба науки. Повів його до дяка. Тарас аж підстрибував на радощах, коли йшов з батьком до другого села, де мав учитися в дяка читати й писати. За хвилину став

перед своїм учителем, і в душі в нього похололо. Дяк сидів на стільчику і сопів. В одній руці держав пляшку з горілкою, в другій здоровенний бук. Ніс у нього синій, очі мутні, засльозені:

— Га, на науку прийшов? — прохрипів.

— На науку, дядечку, — ледве чутно промимрив Тарас.

І почалися тяжкі хвилини для Тараса. Ходив старому пяниці по горілку до коршми, носив воду, рубав дрова, а бук щоднини синячив йому спину. Не віддержал цього хлопчина і одного дня втік від дяка-пяниці в друге село. Чув, що тут живе дяк-маляр. Ось тут навчиться він того, що здавна було його мрією!

— Покажи долоню! — було перше слово нового вчителя.

Тарас витягнув руку. Дяк оглянув з усіх боків і покрутив головою:

— Нічого нѣ вийде. До малювання в тебе хисту нема. Ти мабуть і шевцем добром не будеш, не то малярем. Іди, звідки прийшов.

Сльози стали Тарасові в очах. Невже не бути йому малярем? Ні, він таки мусить навчитися малярства. І пожався в дорогу — до іншого маляра.

— Не можу вчитіть тебе малювати без дозволу пана, — сказав новий маляр, — бо ти син кріпака. Дістанеш дозвіл, тоді приходь.

*

Зважився Тарас піти до пана по дозвіл.

Тремтячим голосом виложив Тарас панові свою просьбу. Поміщик злобно посміхнувся, сплеснув у долоні й гукнув на всі покої:

— Обстригти і в козачки!

Сильні руки схопили хлопчину, і за кілька хвилин Тарас опинився в панському передпокою, як козачок-праслужник. Цілий день мусів глядіти покоїв, подавати панові люльку та — мовчати.

3.

Була пізня ніч. Усюди темно й тихо, лише в одному покої мигтить свічка. Її світло падає на кучеряву Тарасову голівку. Вона похиlena над кусником паперу. На папері швидким рухом креслить Тарас олівцем якийсь образ. Нараз — хлопець тривожно оглядається, полумя свічки тремтить, олівець вилітає з рук. У кімнаті стоїть уже кілька хвилин пан, що неждано вернувся з гульні. Плеснув у долоні:

— Двадцять п'ять ледачому! — заверещав.

Два лакеї вхопили козачка, і за хвилину понеслися по панській палаті зойки катованого . . .

Але другого дня пан подумав, що краще таки подбати, щоб талант хлопця не змарнувався. Буде йому Тарас розмальовувати покої, меблі, огорожу тощо. Ото будуть йому всі завидувати, що в нього є власний маляр! І за якийсь час помандрував Тарас з паном у далекий Петербург. В тому місті став він на науку в кімнатного маляра.

4.

Пробігав якось то ввечері Тарас з квачами, драбиною й фарбами через великий петербурзький Літній сад. Біг довгою й широкою алеєю. Обабіч стояли різьблені статуй. Місячне сяйво обливало їх, неначе сріблом. Хоч як поспішав Тарас, щоб майстер не лаяв, проте задержався. З поудом приглядався статуям. Поставив свої причандали, витягнув вуголь і папір та й почав рисувати одну з них.

Рисував так пильно, що й не чув, як за ним став якийсь чоловік. Чоловік поклав несподівано руку на плече малого мальра. Хлопчина з переляку випустив рисунок.

— Славний з тебе мальр. Де ти вчився малювати? — запитав лагідно незнайомий.

Тарас розказав йому докладно про свою долю.

— Заходь завтра до мене з своїми рисунками. Щось про тебе подумаємо, шкода, щоб твій талант марнувався.

І незнайомий залишив Тарасові свою адресу.

Був це славний український мальр Сошенко. Він заопікувався сиротою. Познайомив його з визначними людьми, головно з мальрем Брюловим. Вони викупили Тараса з неволі й післали до найвищої мальрської школи, до Академії Мистецтв. В цій школі здобув Шевченко в нагороду за свої малюнки срібну медалю.

Отак непохитною волею й невисипушою працею став Шевченко з малого мальрчука справжнім, славним мальрем. Сповнилися його мрії, які леліяв малим хлопцем у буряні. Малював Шевченко українські краєвиди, нашу старовину й портрети.

З малого, бідного селянського хлопця-кріпака виріс найбільший український поет і славний мальр.

Володимир Барагура.

Запитання: Як учився Тарас малювати?

28. Малий Тарас.

Мені тринадцятий минало,
я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
чи так мені чого було —
мені так любо, любо стало,
неначе в Бога.
Уже прикликали до паю,
а я собі у буряні

молюся Богу... і не знаю,
чого маленькому мені
тоді так приязно молилося,
чого так весело було...
Господнє небо і село,
ягня, здається, веселилось,
а сонце гріло, — не пекло.

Тарас Шевченко.

Т. ШЕВЧЕНКО.

29. Перший Великдень на волі.

Великдень! Боже мій великий!
Ще, як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!

Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлище, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскресе!“ заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...

Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричат, співат: минуло лихो!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, щільвались.
А дзвони дзвонять, не стають!

А молодь бігає, мов пяна,
Кричить щосили в кожний кут:
— „Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні всі!“
Ба, й дітвора, що в старших бачить,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась Божа Хвала,
На цвінтар вийшов ввесь народ,
І як було нас стільки сот —
Відразу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала

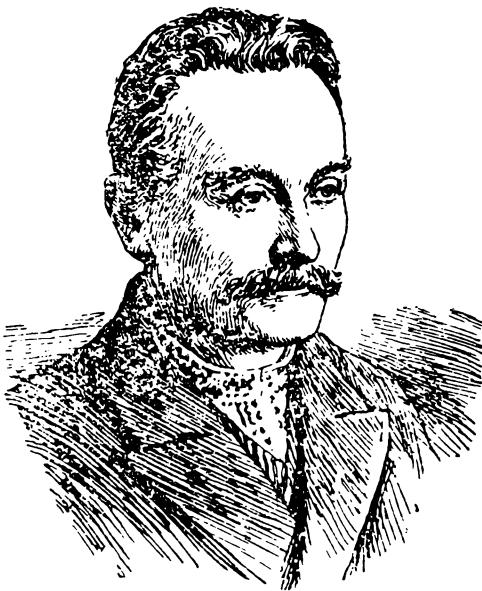
Той величний, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!“
Мов грім, зарокотіли зраня
Слова високі, звуки втішні —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні ридання!

Дарма б і силуватись, діти,
Щоб розказатъ хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі зріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своїх
Цілує кожного, мов брата,
Та приговорює, пестить;
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов здіймають
І бують поклони і складають
Перед іконою; кричатъ
Усякий на вітання друга:
„Христос воскрес!...“

А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледве замітну
Могилку аж грудьми пр'зник
І обнімає дернину
Й кричить щосили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та ж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти діждати
Не міг — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату,
Ваш син свободний вже умре!“

30. Перша льокація.

Простора заля народної школи отців Василіян у Дрогобичі була виповнена вщерть. Це велике свято сьогодні — закінчення шкільного року й роздача нагород найкращим учням. Завтра вже не лунатиме тут веселій дитячий сміх, на два місяці втихне гамір. І здається, сумують старі манастирські мури, що мусять стільки часу ждати, поки дитячі голоси знову наповнять їх гомоном. І вже сьогодні, хоч усі діти зібралися, панує якась святкова тишина.

На це свято прийшли теж батьки учнів і зайняли місця в кріслах позаду залі. Є тут чоловіки й жінки, батьки й матері, багаті й бідні. Всі святково вдягнені, прийшли подивитися та тішитися разом з дітьми їхніми поступами в науці.

Перед кріслами стоять хлопці теж у святкових одягах, гарненько позачісувані, чистенько помиті. У кожного серце беться з ожидання, непевности й нетерплячки. Усі стоять тихо-тихо і з запертым віддихом дожидають, кого директор викличе першого до стола по нагороду. Саме черга на третю клясу. А директор з опікуном кляси й усіма учителями стойте біля катедри та кінчає свою промову до учнів. Ось

уже побажав усім щасливих ферій. Розгортає каталог і голосно, повільно читає:

— Цього року першу льокацію¹ у третій класі дістав за пильність і гарні поступи в науці — Іван Франко з Нагуєвич. Став він прикладом для інших. Хоч бідний селянський син, хоч не раз терпів голод, хоч мешкав у хаті, де мало світла й цілий день гудів варстат, то вчився найкраще з усіх. Прийди сюди, хлопче!

З гурту учнів вийшов хлопчина в полотнянці, з русевим волоссям. Вклонився гарненько й піdstупив до стола. Директор погладив його по голівці і дав у нагороду гарну книжку. Хлопець притиснув її до грудей.

Наразтишину перервало чиєсь хлипання. Ген, під самою задньою стіною хтось плакав. Очі всіх звернулися в цю сторону. Якась селянка втирала рукою слези, що катилися по поморщеному з праці й журби обличчі. Івась оглянувся теж — і з його грудей вирвався оклик радости. Це ж його матінка! Прийшла подивитися на щастя свого сина і з радості аж заплакала. Хлопець кинувся в сторону мами. За хвилину рука селянки гладила русу голівку сина, що тулився до її грудей.

Володимир Барагура.

Запитання: Як учився в школі Іван Франко?

31. Стрілецька дитина.

1.

Була війна. Українські війська боронилися перед наступами ворогів.

Вчорашньої днини ворог тричі наступав на село Підлісся, але хоробро відперли його тверді, як мур, козацькі груди.

У хаті Гриця стояла команда. Якраз з кімнати виходив спішно стрілецький джура з новим наказом.

Гриць із своїм невідлучним товаришем — чорним вівчарським псом Гривком — грався в сінях. Двері до кімнати сотника були відчинені.

¹ льокація — місце в класі. Давно кожний учень мав у класі місце, залежно від того, як учився. Найкращий учень мав першу льокацію. При кінці року такі учні діставали нагороди.

Пан сотник сидів за столом. Спер голову на руку й думав. Побіч нього стояли мовчки інші старшини. По хвилині сотник підвісся і промовив:

— Наше положення важке. Ворогів удвоє більше, оточують нас з усіх боків. Треба комусь передергтись через ворожі застави до сотника Шрама. Він може ударити ззаду на ворожий штаб¹, що міститься в лісничівці. Чи маєте відповідних людей, що знають околицю й усі стежки?.. — звернувся сотник до поручника Залуди.

— Добровільців можу мати кожної хвилини, але діроги ні стежки ніхто не знає. Треба провідника.

Чоло сотника зморщилося у глибокі борозни. Гриць поглянув крізь двері на нього й налякався. Сотник виглядав дуже сердито. А втім, Гриць підслухав цілу розмову, а то не вільно. Але хіба ж це його вина, що двері були відчинені?

О, Гриць так хотів би бути стрільцем!.. Але що ж? У нього ледве дванадцять років і ледве кріс у руках вдергати може. Але тепер... Тут кріса не треба. Він може придатися.

І Гриць відразу рішився. Пішов у кімнату і став струнко перед паном сотником.

— Пане сотнику! Я... я підслушав усе... І я... я поведу. Я знаю всі стежки.

— Ти?... — здивувався сотник. — А кілько тобі років?

— Дванадцять.

— І не боїшся?... Це, хлопче, не легка справа. Тут кожної хвилини куля — і смерть. А тобі вмирати ще не час.

— Куля може забити й у хаті, от як старого Грицуляка, — почав переконувати Гриць. — Я хочу придатися до чогось... Я піду, пане сотнику!

Сотник дивився на Гриця, але якось так дивно, що аж моторошно стає. Опісля підходить до нього.

— Добре, поведеш! — і поклав руку Грицеві на рамено. — Але вважай, хлопче! Тут треба бути обережним, треба мати зір сокола і слух кота, щоб не попасти ворогові в руки. Памятай, що від тебе дуже багато залежить. За всяку ціну треба продергтися до сотника Шрама. Думаю, що зробиш це. А тепер, поручнику Залуда, дайте йому двох добровільців і — в дорогу! Година вже є рання, а дірога не мала.

¹ штаб — команда більшої військової частини.

2.

Попереду біг Гривко, за ним Гриць, а далі два стрільці. Через поля треба було йти хильцем, а іноді навіть, повзти, щоб ворог не побачив. Перейшли так перший ліс, але за ним починалася прогалина без одної деревини. Рішили перебігти її хильцем. Добігали вже до найближчих кущів, і раптом засвистіли кулі. Один стрілець необачно підвів голову. Ворожа куля поцілила його і він, мов підтятій, упав горілиць. Гриць з другим козаком добігли до кущів. Але не пройшли навіть двадцять кроків, як заступили їм дорогу два ворожі вояки з націленими крісами.

— Руки вгору!... — закричали вони. Не було ради, мусіли послужати. Та в ту мить Гривко кинувся на ворога, звалив його і зубами зловив за горганку. З цього скористав козак і стусаном під бороду звалив другого ворожого вояка. Роззброїв його і повів з собою. Обійшлося без стрілу.

На щастя, була це вже остання ворожа застава. Перейшли потік і лісистим горбом зійшли на дорогу, що вела в село. Тут зустріла вже їх розвідча стежка сотника Шрама і повела до команди.

Сотник Шрам стояв саме перед хатою з двома старшинами і про щось живо говорив. Стежка зголосила гостей. Опісля стрілець зложив звідомлення.

— Славні з вас хлопці!... — промовив сотник. — Та ще й полоненого привели.

На допиті полонений розказав докладно, де розставлені ворожі війська, і яка їх сила.

— На коні! — кинув наказ сотник Шрам. — Зараз рушаємо!

Заворушилися козаки мов бджоли у вулику.

— А ти добре знаєш дорогу до лісничівки? — запитав сотник Гриця.

— Так, пане сотнику! Навіть вночі псведу.

Гриць не оглянувся, як козаки вже під'їхали на конях. Привели й сотникові жоня, чорного, мов галка

— Сідай, хлопче, попереду, — наказав сотник. Підхопив Гриця і сам за ним скочив у стремена.

— В бойовому поготівлі — вперед... — впав наказ.

Рушили. Запав сумерк. Шаблі в дужих козацьких руках Слистили, мов із срібла куті.

Всі мовчали, тільки тупіт кінських ніг ворушив тишу.

Гриць показував дорогу, Незабаром вїхали на зруб.
Тут розходилися дві дороги. Пристанули.

— Тепер куди? — запитав сотник.

— Обидві ведуть на лісничівку. Ця просто трохи більша, друга трохи дальша, але різниця мала.

Сотник розділив кіннотників на дві частини.

3.

— Чота під командою Криленка наліво! Наступ!...

Гриць так ще ніколи не їхав. Здавалося, що не люди йдуть, а вихор женеться

Нараз засвистіли кулі. Показалася лісничівка. Наступ був несподіваний. Спереду сотник Шрам, а другою дорогою налітав віddіл Криленка. Крик. метушня.

Грімке „Слава!“ пронеслося з козацьких грудей. Шаблі, мов блискавки, миготіли. А сотник був перший з усіх. Що рубнув шаблею, та хтось валився під ударом, щоб більше не встати.

Цілий бій не тривав довше, як десять хвилин. Грицеві здавалося все немов якоюсь чарівною казкою.

Заграла сурма. І знову стали козацькі сини в ряди на конях. Не згинув ні один, лише кілька було легко ранених.

— Козак Криленко виступти! — впав наказ.

Криленко підїхав конем перед сотника.

— Перешукати ліс, поставити стійкі і ждати дальших наказів.

Криленко віddав почесть і відїхав.

— А тепер напрям Підлісся — чвалом!

На небі золотисті зорі, високі і блискучі, всміхалися до козаків. Сірим туманом стелилася полями мряка. Дорога до села була вільна. Ворог уступав у переполосі.

Гриць і не оглянувся, як стали перед його хатою.

Пан сотник вибіг назустріч. Десять з'явився і Гривко. Ale Гриць із щастя не памятав нічого, ні слів похвали, ні запитів.

Впав в обійми своєї матері, що з радості не могла промовити ні слова, тільки пригортала до себе й цілуvalа свого сина.

А селом тричі пронеслося грімке „Слава! Слава! Слава!“ Це були оклики стрільців у честь малого Гриця.

Ярослав Масляк.

Запитання: Як малий Гриць помог українським козакам знищити ворога?

СВІТИСЯ КИЄВЕ!

Світися, світися, новий Єрусалиме! (з молитви)

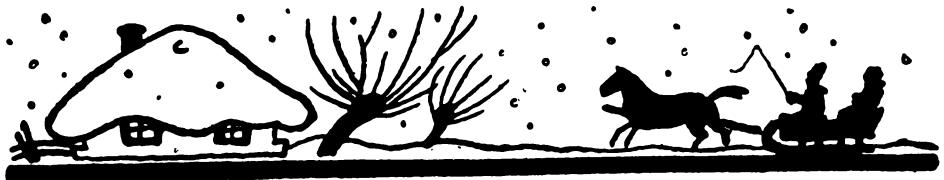
Овіянний завіями віків
Він наш — не їхній! — непокірний Київ!
Дніпрова хвиля, як народній гнів,
Усе несе — снаги і сили вияв!

Дніпрова хвиля закипа й grimить
Універсалом на святім майдані!
І ніби знову сяє у блакить
Твоя всевладна булава, Богдане!

І знов промінить бронза, мов жива,
Дзвенить граніт і молодіють мури!
І темний простір крає й прорива
Ясна правиця Симона Петлюри!

І знов щось близчча, дихає, росте,
Нечаче буря, грізне й невмолиме!..
Світись, світись, як сонце золоте,
Наш Києве — новий Єрусалиме!

III. Прилетіла зима біла.

33. Як сніг упаде.

Як сніг упаде, білий сніг,
і все довкола вкриє,
мороз потисне й на шибках
квітки зими засіє:

У теплій хаті жебонять
про щось то діти тихо,
глядять віконцем в небеса,
а в личку знать утіху.

Бо звідтіль в ясну ніч ою
зійде святий Микола,
дарунків пишних принесе
з небесного престола.

Дніпрова Чайка.

34. Святий Микола.

Іде св. Микола полями й лугами, а за Ним поспішають ангелики, що несуть дарунки для добрих та чесніх дітей.

Ходить Чудотворець по всіх усюдах, минає хати, загороди, села й міста, роздає дарунки, благословить і потішає бідолах і нужденних.

Так зайшов у село, в якому під самим лісом стояла хата. Двері відчинені, на порозі сидить хлопчина босий, розхристаний, в подергій одежині, і вдивляється в небо, в ту молочну дорогу, що з небесних палат веде на землю.

Це малий Тарасик. Матері він не запамятав, торік умер батько, і він лишився круглим сиротою. Тепер слугить у старої Василихи й пасе влітку вівці та гуси. Він не показував по собі великого розуму — робив, що йому казали робити — але й ця робота йшла йому пиняво. Одно лиш його захоплювало. Побачить, бувало, що якась маті пестить і цілує свою дитину, малий Тарасик біжить мершцій туди, відкриває очі й уста і так вдивляється в матір, наче б йому очі хотіли вискочити.

Приходить св. Микола під хату, а Тарасик навіть шапки не здіймає, лише відкрив очі та й дивиться.

— Що ж то, Тарасику, ти мене не пізнаєш? — питает св. Микола.

— Чому ні, тільки я Вас визираю з неба, а Ви тим часом прийшли з села.

Всміхнувся св. Микола, і знов питає:

— Скажи мені, Тарасе, чим тебе маю обдарувати, може шапкою, одягом, чобітками?

— Ні...

— Може тобі дати такої їжі, щоб ти не був ніколи голодний.

— Ні...

— А може ти хочеш грошей багато?

— Також ні.

— Скажи ж, Тарасику, широко, що ти хотів би мати, адже знай, що я і для тебе приніс дарунків, бо ти нічим не прогнівив Господа Всевишнього.

На ті слова Тарас упав на коліна і прошептав несміло:

— Я хотів би, св. Отче Миколаю, щоб мене хтось хоч раз у житті попестив і приголубив, як мати свою дитину.

Засумував св. Миколай і не сказав ні словечка. Любов матері, це, власне, єдина річ, якою Він не міг нікого обdarувати.

В. Вовк.

Запитання: Що хотів дістати Тарасик від святого Миколи?

35. Урятувала.

1.

Густий сніг іде з самого ранку. Такі вже гори насипало, світу Божого не видко! А вітер віс- завіває, крутить

білі тумани пустими полями, мяким пухом встелює дороги, що й сліду їх не знайшов би.

Край села стоїть хатина. Маленькі віконця ледве визирають з соломяної загати, крижана рука рисує по них узористі квіти. Ух, як темно сьогодні в хаті, як холодно! Погас вогонь у печі, недоварена страва стигне в невеличких горнятах. На постелі лежить хвора жінка, бліда-бліда — губи шепочуть щось у нестямі, важкий віддих підіймає груди. В ногах на ліжку тулиться двоє малих дітей, загорнувшись босі ноженята старою кожушиною. Тихо, сумно... В сінях почулося голосне тупотіння: це мабуть хтось оббиває сніг із чобіт.

— Та й хуртовина сьогодні, крий, Матінко Божа! — заговорила жінка, хухаючи в руки. — Та й холодно ж у вас. Докинь дров, Катре! — звернулася до дівчини.

— Вогонь погас, поки я з вами вернулася, — відповіла Катря, накладаючи хворосту в піч. Жінка приступила до постелі.

— А що це вам, Петрихо, нездужаєте? — запитала, похиливши над хворою.

Хвора тільки легко заворушила блідими устами і жалісно застогнала.

— Мама вже від учора лежать отак у нестямі, — сказала Катря. — Не їдять, не говорять, а в грудях щось їм дуже харчить.

— Гарячка, — сказала стара сусідка, що прийшла відідати хвору. — Простудилася десь, небога!

Катря обтерла запаскою слози, що самі так і напливали їй на очі.

— Чим би їй помогти, тіточко? — запитала.

Стара похитала головою.

— Та яка тут поміч! Переборе слабість, то й видужає, на це зілля нема. Не плач! А ти краще звари там чого оцим, — говорила, показуючи на дітей на ліжку. Я до вас зайду ввечері з Мариною та й чоловіком, то й просидимо ніч за куделею, не так сумно буде тобі, а тепер бувайте здорові!

Вона ще раз глянула на хвору, зазирнула в горшки і вийшла.

2.

Крізь відхилені сінешні двері закрався холодний вітер у хату. Високо спалахнуло полумя в печі, хвора тримтіла з болю чи з холоду, жалісно постогнуючи. Катря мерщій кинулася накрити матір кожушиною. За чісочок налила теплої затирки в миску і поклала Степана та Явдошку вечеряти. Попоїли діти, полізли на піч грітися. Поховала Катря посуду, докинула дров у піч, внесла з сіней воду в хату, сіла коло постелі й задумалася. Надворі лютує хуртовина, а в її душі, мов ті сніжинки, крутяться, снуються невеселі, журливі думи. Вже рік, як поховали батька, а тепер ось 'мати нездужає. Що жде її заєтра? До кого пригорнуться сиротята? Сльози так і здавлють її, та вона боїться голосно захлипати, менші діти почують і собі почути плакати.

Малі шибки аж задзвініли від вітру.

— Господи, що там діється! — подумала Катря і підійшла до вікна, затулюючи його подушкою, щоб на матір часом не повіяло. — Та чи то вже й справді нема ліків на мамину слабість? Мусить бути, але хто їх знає? Лікар порадив би щось зараз. От як торік заслабла Сенькова Олена, то привозили лікаря, і поміг. І пані учителька казала їй сьогодні, чи не післати б по нього до міста.

Її думи перервали сусіди, що прийшли навідатися до хворої. Якось веселіше стало самітній дівчині, відомо, живі люди заговорять, потішать. В хаті вже зовсім стемніло. Катря засвітила лямпу. Сусідки взялися прясти. Хвора закашляла і почала кидатися на постелі.

Катря голосно заридала.

— Цить! — потішали жінки, — під вечір усе стабість більшає, перебореться день, два і видужає.

— А може б їм лікаря? — крізь плач сказала Катря.

— Це було б добре, та звідки його тепер візьмеш? До міста, правда, три верстви, та сьогодні під таку метелицю і кіньми туди не добєшся. Нема що й гадати, пожди до завтра, може хто коней позичить.

Катря чує, що тут одна хвилинка рішає про життя її дорогої матері. Від постелі чути глухе стогнання і кашель, сусідки сумно переглядаються. Вона не може довше ждати.

— Посидьте! — просить, встаючи з лави, — піду ще по тітку Оксану.

— Та ми на цілу ніч вибралися, — кажуть сусідки, — іди, буде нам з нею веселішё.

3.

Катря тихо поцілувала матір, накинула велику хустку на плечі, взяла мамині чоботи і скочила в двері. Гострий вітер так і обгорнув її розпалене личко, так і зморозив умить незасожлі ще слізки. На воротях постояла хвилину, а там звернула доріжкою ліворуч. Не туди йти до тітки, не туди! Та вона й не думає про тітку, вона йде в місто по лікаря. Її тяжкі чоботи западають глибоко в заметі, тумани снігу бути в очі, та їй байдуже, аби дійти на шлях, а там уже далі простісінько в місто. От уже і стовпі при дорозі! Вона йде, не спиняючись, аж душно робиться їй з утоми. Чи далеко ще до міста? — дивиться в долину, набираючи духу. В темряві не видко, бо сніг сипле густо-густо. Їй робиться страшно самій у цій нічній тиші. Якась велетенська постать з витягненими руками суне просто на неї. — Боже, що це? Іти, чи вернутися? Ні, хай буде, що буде, — думає Катря і йде сміло далі. А мара все крутиться при дорозі. Катря вже біля неї. — Ах, це вітер крутить снігом! — всміхнулася до себе. Йде далі. Ноги втомилися й ледве ступають.

— Як би так де сісти і хвилинку спочити, хоч би і в сніг лягти на часок, — думає, ледве тягнучи ноженята. — Та годі, можна так заснути, що сніг засипав би її на смерть. А там мама вмирають, — подумала вона і знову з усієї сили рвонулася вперто через замети.

В долині заясніло небо.

— Ах, та це вже місто! — скрикнула втішно, — ще трошки — лікар живе тут недалечко. Вона знає, де — і лікар її знає, весною щепив їй віспу в школі — такий добрий пан!

Міцніше завязує хустку, бо холод починає дуже доскулювати, хоч піт заливає личко. Пальців у ногах не чує, мабуть позамерзали в снігу, що насипався в чоботи. Серед нічної тиші почулися протяжні звуки міського годинника. Катря зупинилася, щоб прислухатись. Була десята година, коли опинилася перед домом лікаря.

— А як нема вдома? — блиснула страшна гадка в голові.

— Ні, є, ось у вікнах світиться.

Вона напружила останні сили, щоб дійти до дверей. Простягає руку до дзвінка, замерзлі пальчики з усієї сили надавлюють дзвінковий гудзик, і дівчинка знесилена падає на поріг.

4.

Лікар ще не спав, сидів у кімнаті, читаючи часопис. Як ось прислухався. Чи це свист вітру, чи справді хтось задзвонив у передкімнаті? Почав прислухуватися. Ні, мабуть так здалося, бо вдруге дзвінка не чути.

За якийсь час двері з кухні відхилилися, а в них показалася голова старого Хведора.

— Якесь дівча замерзло в нас на порозі, — заговорив, — я побачив, вертаючись з міста, і взяв сюди.

Лікар побіг у кухню. Обсипана снігом, лежала на постелі Катря, мов нежива. Почали роздягати її і натирати посиніле тіло. Згодом румянці закрасили бліде личко, уста щось зашепотіли.

— Вже добре! — скрикнув лікар. — Настав, Хведоре, самовар, треба її напоїти теплим чаєм.

Катря розплющила очі і встала з постелі.

— До мами! — шепнула вона, — мама вмирають, ідіть, пане, рятуйте їх!

— А звідки ж ти, дитино? — запитав лікар.

— Не знаєте? Я Катря Лисаківна з Річкі.

— Звідки ж мені це знати?

— Та ж ви мені віспу навесні в школі щепили, — дивувалася Катря, що її не пізнають.

Лікар усміхнувся.

— З ким же ти сюди прийшла? — допитував.

— Я прийшла по вас, бо мама дуже хворі.

— Прийшла сама в таку хуртовину, сама вночі? — аж сплеснув руками старий Хведір.

— Страшно було йти, ой, як страшно, але там мама вмирають.

— То ти задзвонила?

— Я, я, але ходім уже до мами, — говорила Катря, встаючи з постелі і лагодячися в дорогу.

Трохи згодом вона сиділа за столом і пила чай, а Хведір запрягав коні. Лікар розпитався про недугу, взяв з собою ліки, і ось Катря, замотана в тепле хутро, іхала з ним разом у село.

5.

Сусідки, що сиділи коло слабої, дивувалися чимало, чому дівчина з тіткою не приходить. Коли це задзвінів дзвінок перед ворітами, і пан у хутрі, а з ним і Катря увійшли в хату. Лікар приступив мерщій до хворої і почав її оглядати. Катря не спускала з нього очей.

— Хоч і дуже слаба твоя матуся, — заговорив лікар, — та є ще надія. Я прийду і завтра, ще й привезу деякі ліки, а тим часом робіть те, що я звелю.

А коли від'їздив, сказав до Катрі:

— Ти покликала мене, дитино, саме вчас. Коли б заїждали були до ранку, то було б дуже пізно. Твоя відвага спасла матір від смерти.

Катря з сльозами радощів припала до материной постелі.

А нідворі лютувала хуртовина, сніговий туман крутився по шляху, розвіваючи в нічнійтиші згуки санкових дзвіночків.

Константина Малицька.

Запитання: Як Катря врятувала свою хвору маму?

36. Зимова казка.

Ясна нічка над верхами,
тихим сном все спочиває,
тільки місяць ген снігами
срібні лучі розсіває.

Вснули сосни і смереки,
згасло світло в вікнах хати
лише з нетрів, із далеких
зареве ведмідь кудлатий.

В ніч таку, в шляху зорянім,
що з землею небо зводить,
тихим ходом ясна Пані
на верхи Бескидів сходить.

У руці пахучі трави,
у кошелі зерно золоте;
зором тихим і ласкавим
будить сонних із дрімоти.

І до неї скрізь, з всіх боків,
що живе, біжить і линє:
зайчик, серни темноокі
і дрібної рій пташини.

А Пречиста Діва Мати
всіх до себе прикликає,
звірю сіна, корм листковий,
пташці зерна розсипає.

Всіх наділить, чим там треба,
попестить серну і птичку
і знова шляхом до неба
повертає в тиху нічку.

І знов тихо в темнім борі,
ситі стадка вже дрімають,
лиш смереки в розговорі
Божу Матір величають

Константина Малицька.

Запитання: Як — за повір'ям — Пречиста Діва допомагає звірятам зимио?

37. Ялинка й горобці.

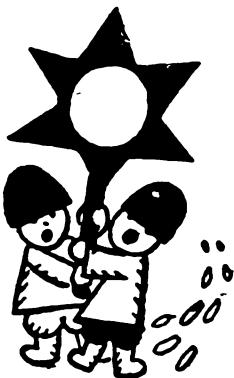
Запишалася ялинка
красними чічками,
щебетали горобята
в саді, за вікнами.

— Гей, ялинко, ялиночко,
скажи дітям з хати,
що голодні ми і сили
не маєм літати.

Прийшла нічка і сплять діти,
а ялинка стиха
про горобчиків шепоче,
що зазнали лиха.

Ольга Патроник.

38. Коляда.

Ясна зоря всьому світузвістила,
що Пречиста Сина Бога родила.
У вертепі між ягнятами на сіні
ладить Мати постіль=ложе Дитині.

Під головку стелить зілля пахуче,
щоб не гризла так солома колюче,
бо у Неї для Дитинки малої
ані шовку, ні пеленки мякої.

Ой, зачули це знадвору пташатка,
як клопочеться бідна Мати Дитятка!
Полетіли гаєм, полем, лісами,
позносили вони пір'я дзюбками,
по пірцеві поскидали мягкому
і встелили теплим пухом солому.

Ясна зоря в Вифлеємі сіяє,
Діва Мати над Дитятком співає,
а пташата разом з Нейо до хору
колядують Спасу=світу знадвору.

Константина Малицька.

Запитання: Як святкуємо Святий Вечір?

39. На Святий Вечір.

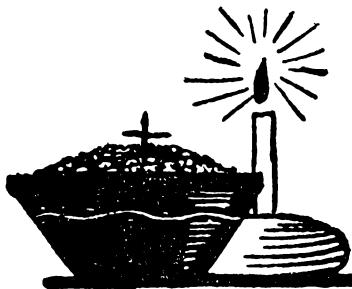
Якби звірі могли оповісти про те, який біль і яку біду вони терплять від зими, — йшла б далеко по лісі луна їхнього нарікання і плачу.

Подивіться на того Вухатого! Як він непевно скаче і майже падає від голоду й утоми. Даремно пробує дістатися до зеленої озимини, — мороз льодом її покрив, ніяк до неї дістатися.

Він має ще надію, що там на горі в лісі, де живе побережник, там під шіпкою найде сіно. Але біда Побережник має два пси, які дуже не люблять Яця. Що робити?

Він знов добре, що там, на обійті, жде його смерть, але заразом відчував, що тут від голоду він щораз більше тратить сили і slabne, — і поскакав просто до плота.

Це було на Святий Вечір. Ще перша зірка не зійшла на небі, ще денний світ тримтить над лісом і над хатою побережника, а Яцьо все ближче й ближче прискакує до плота.

Він добре бачить обох псів, як вони уважно слідкують за ним, аж очі їм блищають! Але що робити? Голод же його дальше.

Він просунувся крізь діру в плоті, вскочив у двір, почав їсти сіно, наче б його ворогів тут зовсім не було!

І дивно! Обидва пси стоять, як закаменілі, ані кроку вперед не ступлять, ані забрешуть...

Побережник дивиться крізь вікно і зворушений говорить до себе:

— Боже! Хоч і німа тварина, а розуміє, що зайцеві погано. Еони мають на Святий Вечір перемиря...

Запитання: Які знаєш повіря, звязані із Святым Вечором?

Загадка: Сивий віл випив води повен діл.

40. Снігова баба.

— Нуте, хто з вас там бистріший?
То ідіть в садок скоріше;
купи снігу там лежать,
бабу треба нам скачати!

Хлопці поклик підхопили,
бабу з снігу враз зліпили,
очі з вугля їй всадили,
рот із буряка зробили.

От так баба! Молодці!
Ну, дивуйтесь, горобці!

41. Розумний панич.

Привіз дідич раз на свята
ізі школи сина
і не може натішитись,
що вчена дитина.

Раз здибає гуменного
і тому хвалиться:
— „Ото — каже — мій синочок,
як у школі вчиться!...“

„Та і розум, що за розум!
як тобі, Іване?“
— „А мені то щось не так то
здається, мій пане!“

„Бо якби наш панич мали
розуму доволі,
то нічого їм би було
вчитися у школі!“

Степан Руданський

42. Баба Метелиця.

1.

В одної вдови було дві доні. Одна була гарна на вро-
ду й працьовита, а друга гідка й лінива. Гідку й ліниву
дочку вдова любила й жалувала, бо то була її рідна дочка,
а на другу раз=у=раз накидала всяку важку працю й держа-
ла її в хаті за попихача. Біdnй дівчині доводилося щодня
сидіти біля криниці на великому шляху та все прясти. То
раз вона допряялась до того, що в неї з пучок побігла кров
і зачервонила ціле веретено прядива. От дівчина нахили-
лась над криницею й хотіла змити це веретено, та не потра-
пила якось: впустила його в воду. Заплакала біdnна дівчина,
побігла додому й розказала про пригоду мачусі. Мачуха на-
ляла її дуже гостро й немилосердно і звеліла:

— Як впустила веретено в воду, то дістань його сама звідтіль.

Дівчина вернулась назад до криниці й сама не знала, що їй робити, щоб дістати це веретено. А потім, як згадала про мачуху, огорнув її жах, і вона з переляку стрибнула просто в криницю на дно, щоб знайти там веретено. Упавши, вона деякий час лежала непритомна, а як очуняда,

то побачила, що вона серед гарного поля, геть укритого тисячами різних квіток і осяяного веселим полуничевим сочком. Вона встала й пішла цим полем уперед. Дорогою побачила велику пекарську піч, повну спеченого хліба. Хліб почав кликати дівчину:

— Ой, витягніть мене, добрі люди, витягніть з печі, бо я перепечусь, пригорю і шкірочка відстане, бо я вже давно сиджу на гарячій черені!

То дівчина підійшла до печі, взяла лопату й повибрала ввесь хліб звідтіля.

Потім пішла далі й дійшла до дерева, на якому висіли дозрілі яблука. Вони стали кликати дівчину:

— Потруси нас, поздіймай нас, бо ми вже добре дозріли і нас може черва поточити!

Дівчина потрусила яблуню, і яблука сипнули з дерева, мов град; а вона все трусилася, поки вже ні однога яблука на гіллях не лишилось. Потім дівчина їх позбирала, склала до купи, а сама пішла далі стежкою.

Так ідучи, дійшла вона до маленької хатинки, з якої визирала старенька бабуся. В цієї бабусі були дуже великі зуби, то й дівчина злякалася й хотіла втекти, коли ж стара її гукнула:

— Чого ти лякаєшся, моя дитино? Лишайся в мене. Як ти вміеш робити хатнє діло, то тобі в мене буде добре жити. Тобі треба буде доглядіти, щоб моя постіль була прибрана та так гарно витрушена, щоб з подушок пух і піря летіло, бо тоді сніг падає на землю, я ж баба-Метелиця.

Як отак любенько загомоніла бабуся, то припала вона до серця дівчині, й ця вже радніша була лишитися в неї у наймах. Дівчина пильнувала, щоб у всьому догодинти старій і так гарно вибивала та витрушувала їй подушки та перини, що піря летіло, мов сніг у хуртовину. А за таку ширість і їй було добре жити, бо ніколи стара не сказала їй недобро.

го слова чи лайки і було щодня дівчині що з'їсти й випити досхочу й досмаку, і печеного й вареного.

Як отак пробула вона в наймах у баби-Метелиці щось уже з кілька місяців, то зробилось їй чогось так сумно, так невесело, аж місця собі не знаходила. Коли подумала вона, чого то їй не стає, то й згадала, що то її мучить нудьга за рідним краєм. Дарма, що тут було їй тисяча разів краще, ніж у мачухи, а проте серце мліло, все просилося додому. То вже дівчина не витерпіла й призналася старій:

— Так мене пече коло серця нудьга за батьківщиною, що й сказати вам не можу. І хоч як мені тут добре проти того, як велося мені вдома, а тільки несила мені надалі лишатися тут у вас внизу, хочеться дуже до своїх!

Баба-Метелиця їй на те так промовила:

— Мені до вподоби те, що тобі забажалося додому. А що була ти мені вірна і щира наймичка, то я тобі хочу гарненько подякувати і сама проведу тебе додому.

Та взяла дівчинку під руку й підвела до великої брами. Брама була відчинена, і як дівчина підійшла до неї, то зверху полився рясний золотий дощ. Буйні краплі золота так і позастигали в неї на одежині, падаючи одна на одну. А баба-Метелиця сказала їй:

— За те, що ти була пильна до діла, то бери собі все те золото. А ось і твоє веретено, що ти колись впустила в криницю, візьми його з собою.

Після того брама закрилася, і дівчина огинилася вже на цьому світі, і то недалечко від хатини своєї матері. А як увіходила вона в двір, то півень, сидячи на цямрині колодязя, заспівав їй назустріч:

„Кукуріку!
Наша золота дівчинонька
вернулась додому!“

Дівчина ввійшла в хату до матері й до сестри. Як ті побачили таку силу золота на її одежині, то зустріли дуже приязно, як рідну.

2.

Дівчина розказала обом усе чисто, як було з нею. І як почула мачуха, яке то велике багатство принесла її пасербиця з собою, то відразу надумала напутити свою рідну дочку, щоб і та розжилася на таке велике щастя. Вона їй

порадила піти, сісти біля криниці й прясти. Щоб її веретено було в крові, то дівчина вколола собі навмисне пучку об шипшинові¹ колючки. Потім викинула веретено в криницю, стрибнула сама за ним, опинилася на гарному зеленому в квітках полі і пішла тією самою стежкою. Як дійшла до печі, то хліб кликав її:

— Ой витягніть мене, добрі люди, витягніть швидше з печі, бо я перепечусь, пригорю і шкірочка відстане, бо я вже давно сиджу на гарячій черені!

А лінива дівчина відповіла:

— Дуже мені треба гидитись коло печі! — і пішла далі. Потім підійшла до яблуні, яка теж її кликала:

— Потруси мене, пострушуй мої дозрілі яблука, бо їх черва скоро почне точити!

А лінива відповіла:

— Коли я тебе труситиму, то на мене може впасти яблуко і вдарити по голові! — і знову пішла собі далі.

Як дійшла вона до хатинки баби-Метелиці, то ніяк не злякалася, бо вже знала про її великі зуби, і відразу найнялася до неї. Першого дня вона перемогла себе й робила пильно, слухалася, що їй загадувала робити бабуся, бо сподівалася заробити від неї силу золота в подарунок. Та вже другого дня стала лінуватись, на третій ще більше, а там уже й з ліжка не хотіла вставати. Вона не доглядала бабиній постелі, як та загадувала, не витрушувала подушок так, щоб із них піря, мов сніг, додолу летіло. Баби-Метелиці така наймичка скоро набридла й вона їй відмовила:

— Не треба, мовляв, мені такої наймички!

А лінива дочка була тому рада, бо думала собі, що тепер на неї посиплеся золотий дощ. Стара відвела її до царини й пустила під браму. Там на неї вивернувся щілий казан² смоли-живиці.

— Оце тобі плата за твою роботу! — сказала їй стара й зачинила за нею браму.

То й пішла лінива дочка додому, вся смолою та дьогтем обмазана. А півень, сидячи на цямрині колодязя, як побачив ліниву дочку, то й заспівав:

— „Кукуріку!
Наша заялезена дівчина
вернулась додому!“

¹ шипшина — дика рожа.

² казан — великий котел, горнець.

І так ця смола прикипіла дівчині до тіла, що й довіку її не можна було нічим відмити.

Брати Грімми.

Запитання: Яка була працьовита дочка? Як вона дісталася до Баби-Метелиці? Як їй служила?

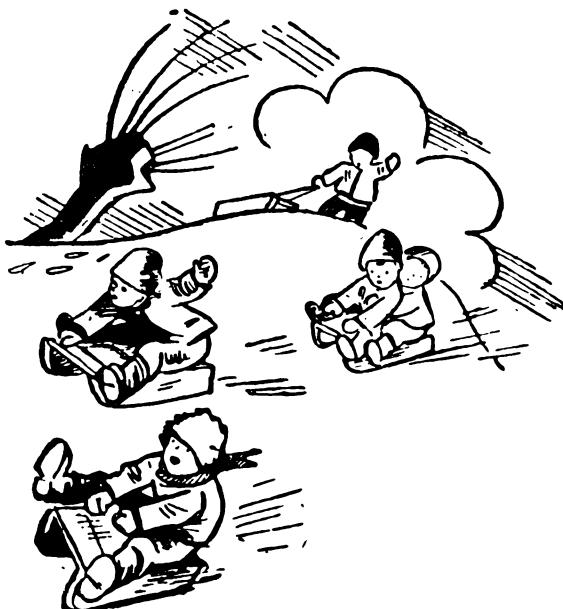
Яка була лінива дочка?

Як Баба-Метелиця нагорбдила одну й другу?

43. Взимку.

Весело сонце по інею грає;
тисне морозом до сліз...
Діток з санками гурт гомінкий
вгору охоче поліз.

Личка рожево-червоні в усіх,
щастям очіці блищать.
Весело й страшно, гринджоли прудкі
вниз, наче куля, летять.

Бух! і з розгону всі впали у сніг!
Регіт в дитячій юрбі...
Ні, над дитячії літа нема
кращої в світі доби!

44. Спасе!

О, як Тебе, Спасе, у тім слові бачу!
О, як Твоє серце моїм серцем чую!
Читаю завіт Твій, читаючи, плачу,
Високо підняв Ти всю вдачу людськую.

Панько Куліш.

45. Дві душі.

Дві душі летіли перед Божий суд. Одна, покрита чорною плахтою, летіла по тім світі, мов чорна хмара; друга, чиста й біла, в білому одязі, сяла, як сонце вліті. Одна одну, летючи, минає, одна одній глянула в лице й обидві крикнули разом:

— То ти, Варваро?

— То ти, Маріє?

I каже Марія:

— Гей, сестричко мила, скажи мені, чому тобі так лице почорніло? Ти ж усе була на лиці така біла! — Чи тебе в якім зіллі скупали? Чи тобі якого злого зілля перед смертю дали?

А Варвара сумно каже:

— Ой, ні, не від зілля я почорніла. Не в зіллі, а в гріху я купалася. Нераз то я неньці гордо відповіла, а бідененька мати з жалю гіркими слізами плакала. Нераз я людей висмівала та й на дівчат і сусідів небилиці розповідала. Багато журбі люди через мене зазнали, багато на мене нарікали, а ті людські слізози, що через мене попили, вчинили з мене таку чорну.

— Але ти, сестричко моя, скажи мені, яким то дивом сталося, що твоє личко так побіліло? Адже ж я добре памятаю, як ти по світі ходила, як ти тяжко працювала, як усім служила, за всіх робила. Памятаю, бувало, як ти на лані збіжжя жала: втомлена, в спеку почорніла від сонячного жару, а все смирненька йтиха. Бувало, вранці я ще добре спала, хоч півні давно на ввесь світ кличутъ, або стою-стою при дзеркалі та косу собі заплітаю: а ти, бідолахо, біжиш з коновками по воду, біжиш боса, чи груда, чи болото, угинаєшся під коромислом та й нікому не пожалуєшся, на нікого не нарікаеш. Кожний тебе попихає, всякий собі з тебе кепкує¹, кожний твої чорні руки висміває, а ти ж нікому злого слова не скажеш. Скажи мені, де ти купалася, в якій криниці, яким зіллям ти вмивалася, що ти так вигарніла?

А Марія каже тихо та смирно:

— Сестричко мила, до ніякої криниці я не ходила, ніjakим зіллям не вмивалася, лише на Божому світі я при молитві Господу Богу свою журбу віддала, за гіркі слова добрим словом людям платила, свій жаль слізами вилива-

¹ кепкувати — насміхатися з когось.

ла, своїми сльозами вмивалася. То мої сльози мене від усього злого очистили, мою душу, як сніг, вибілили.

Так обидві душі до себе говорили та в ясний світ перед Божий престіл на суд полинули.

Запитання: Як жила Зарвара і як виглядала її душа по смерті?
Як жила Марія і яка була її душа?

46. Білосніжка.

1.

Раз серед зими сиділа королева й шила коло віконечка, що його рами зроблено з дорогоцінного чорного дерева. А надворі тимчасом почав іти густий сніг. Задивившись на той пухкий, гарний сніг, королева і не зчулася, як укололася голкою й поранила собі пальць. З ранки викотилось три краплинини крові і впали на свіжий сніг. Рожева кривава пляма так любо красувалася на білому пухкому снігу, що королева подумала:

— Як би то було гарно, якби я мала дитинку таку білу, як сніг, таку рожеву, як кров, і таку чорноволосу й чорнобриву, як це дерево рами!

І надиво, незабаром після того вродилася їй дівчинка та справді така біла, як сніг, така рожева, як кров, і така чорнобрива, як чорне дорогоцінне дерево. Цю дівчину назвали Білосніжкою. А як народилася дитина на світ Божий, то королева швидко після того вмерла.

2.

В рік після того вдовець-король одружився вдруге. Він узяв собі дружиною дуже гарну на вроду дівчину, тільки вона була недоброї вдачі: гордовита, зарозуміла й ніяк не припускала думки, щоб знайшовся хтось інший, крацій від неї на вроду. В неї було чарівне дзеркальце. Вона ставала перед ним, дивилася в нього на себе й питала:

„Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
хто найкращий на все царство — покажи!“

Дзеркальце відповідало:

«Ти, королево, найкраща на все царство.»

Після такої відповіді була вона дуже вдоволена, бо знала, що дзеркальце каже щиру правду.

А тимчасом Білосніжка підростала і з кожним днем ставала все кращою. А як минуло їй сім років, то була така гарна, що й сказати годі, краща, ніж сама королева. А королева й цього разу запитала в дзеркальця:

«Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
хто найкращий на все царство — покажи!»

Дзеркальце відповіло:

«Пані королево, правда.—гарна ти, та проти тебе Білосніжка стокроть краща.»

3.

То королева, таке почувши, дуже злякалася і з зависти стала жовтою, аж зеленою. З того часу, як вона бачила де Білосніжку, то в неї серце переверталося в грудях, так вона зненавиділа дівчинку. Ця заздрість і ненависть росли в її серці, як погане бадилля, все вище й більше, вони не давали королеві відпочинку ні вдень, ні вночі. Тоді вона гукнула до себе одного мисливця-стрільця і сказала:

— Відведи дівчину в ліс, бо я не хочу, щоб вона була в мене перед очима. Ти маєш там її вбити й принести мені, як доказ того, її легені й печінку.

Стрілець послухав і відвів дівчинку в глухий ліс. Як вийняв він там свого ножа, щоб проколоти ним невинне серденько бідої Білосніжки, то вона почала плакати й промовила:

— Любий дядечку, не вбивай мене! Я лишуся тут у дикому лісі й ніколи-ніколи не вернуся додому.

І тому, що Білосніжка була дуже гарна на вроду, стрілець змилосердився і сказав їй:

— Ну, біжи, бідна дитинко, куди хочеш! — а сам подумав: дики звірі скоро її розірвуть на дрібні шматочки.

А проте, в нього мовби важкий камінь звалився з серця тому, що чоловікові не хотілося вбивати невинну дитину. Якраз тут нагодився молодий олень, то стрілець заколов його списом, вийняв із нього легені й печінку

та відніс королевій, як доказ, що вбив царівну. Королівський кухар мусів зварити те мясо в солоній воді, а лиха королева з'їла його й думала, що вона поживилась легенями та печінкою Білосніжки.

4.

Тимчасом бідна дитинка опинилася в дикому глухому лісі сама-саміська. Їй було дуже страшно, вона всі листочки на деревах оглянула, шукаючи, як би то їй знайти десь порятунок. Потім вона побігла... Бігла по дикому, гостро-мо камінні, по колючих тернах, зустрічала диких звірів, які пробігали повз неї, не роблячи дитині ніякої шкоди. Вона бігла, поки ноги носили, поки не смерклося.

Надвечір побачила царівна маленьку хатинку й зайдла всередину, щоб там відпочити. В цій хатинці все було дуже маленьке, але таке чистеньке та гарнесеньке, що й спісати не можна.

Серед кімнати стояв столик, застелений білою скатер-тиною, з сіома маленькими мисочками; біля кожної ми-сочки лежала невеличка ложечка, трошки далі — ножі, ви-лочки та й сім малих чарочок. Під стінами стояло сім ліжок одне поруч одного; всі чепурненько застелені білими простирадлами. Білосніжка була така зголодніла, що з'їла з кожної тарілочки по ложечці кулешику, від кожної грінки¹ хліба по крихітці, а з кожної чарочки випила по краплинці вина. Бо вона не хотіла брати від одного дуже багато, щоб його не скривдити.

Після того, як була вона дуже стомлена, спробувала лягти спати в постіль: але ж одно ліжко було дуже куце, друге — довге, третє — вузьке, так що тільки сьоме було їй якраз на міру. В ньому вона, помолившись Богові, при-мостилась і швиденько та солоденько заснула собі.

5.

Як уже зовсім стало темно надворі, прийшли в хатинку хазяї. Їх було семеро. І всі — карлики,² — ті, що риються в горах, виламуючи та викопуючи звідтіля всяку руду³.

¹ грінка хліба — кусок хліба.

² карлик — малюсінський чоловічок.

³ руда — це такий немов камінь на вигляд, що з нього витоплюють металі.

Вони засвітили кожен свого каганчика, і, як стало в кімнатці світло, побачили, що хтось у них був у хатинці, бо не все стояло так докладно, як вони залишили.

Перший із них промовив: — Хто сидів на моєму стільчику?

Другий: — Хто їв із моєї мисочки?

Третій: — Хто вломив мою грінку хліба?

Четвертий: — Хто брав мій кулешик?

П'ятий: — Хто вstromив у їжу мою вилочку?

Шостий: — Хто різав моїм ножем?

Сьомий: — Хто пив із моєї чарочки?

Потім перший став озиратись на всі боки та заглядати в куточки й помітив, що на його ліжку була подушечка трохи примята, то він промовив:

— Хто лягав на моє ліжко?

Тоді й інші побігли до своїх ліжок і стали кричати:

— І в моєму хтось лежав!

А сьомий як глянув у своє ліжко, то побачив там Білосніжку: вона любісінько собі лежала й міцно там спала. От він зараз же гукнув усіх до себе. Всі позбігалися до купи, оточили ліжко, підняли свої каганчики, освітили Білосніжку і скрикнули з дивовижки:

— Ой, Боже ж мій милий! Ой, Боже ж мій любий!
Яка гарненька дитина!

І дуже тим втішилися, що дівчинка не прокинулась, а спала собі спокійненько на подушечці. Сьомий карлик, у якого не було свого ліжка, спав із товаришами, з кожним по одній годинці, то якраз і ніч минула.

6.

Як розвиднялось, прокинулася Білосніжка від сну, а як побачила сімох карликів, то дуже злякалася. Та вони були до неї дуже приязні та ласкаві й зараз же запитали її:

— А як тебе звату?

— Мене звату Білосніжкою, — відповіла.

— А як ти зайдла в нашу хатинку? — знову запитали її карлики.

Тоді вона розказала їм чисто все, як хотіла звести її з світу лиха мачуха, і як стрілець змілосердився і не вбив її, як вона потім бігла лісом цілісінський день, аж поки не настрапила на їх хатинку в лісі. Після того карлики сказали Білосніжці:

— Як хочеш ти доглядати наше господарство, варити страву, стелити постелі, прати, шити й вязати, як хочеш усе держати чистенько та ладненько, то можеш лишитися у нас жити, і тут тобі нічого не буде бракувати.

— Добре, — відповіла Білосніжка, — дуже радо! — і лишилася в них.

Вона доглядала все їхнє хазяйствечко: карлики щоранку йшли в гори і там шукали всяку руду та золото, а смерком верталися додому. Увесь день Білосніжка була сама, то її попереджали добрі карлики, говорячи:

— Бережись дуже своєї мачухи, бо вона швидко довідається, що ти тут у нас. Нікого не впускай сюди в хату!

7.

А королева, після того, як з'їла легені й печінку, на її думку, Білосніжчині, раділа, що тепер уже безперечної вона на все царство перша й найкраща на вроду. От вона підійшла до свого чарівного дзеркальця й спитала його:

«Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
хто найкращий на все царство, покажи».

А дзеркальце їй відповіло:

«Пані-королево! Ви найкраща тут, нема що казатъ,
та живе у хатці з карликами в горах
краля Білосніжка, мов та ясна зоря,
то вона гарніша від усіх і від вас стокротъ»¹.

Тоді королева дуже налякалася, бо вона знала, що дзеркальце не скаже неправди. Вона тепер знала, що стрілець її обдурив і що Білосніжка жива. І вона знову почала думати, все думати та вигадувати, як би то їй звести бідну царівну із світу. Бо поки вона не була найкраща на все царство, доти її зависть не давала спокою. А як вона кінець-кінцем щось вигадала, то вимостила собі ціле лице темною фарбою, одяглася перекупкою й стала така, що не можна було її пізнати. Так виряджена пішла вона через сім гір до сімох карликів, поступала в двері їхньої хатинки й голосно загукала:

— Гарний крам поцінно² й дешево!

² стокротъ — стократно, сто разів.

¹ поцінно — за таку ціну, скільки крам дійсно вартий.

Білосніжка визирнула через віконечко й озвалася:

— На добридень, тіточко! А що у вас є для продажу?

— Гарний крам, хороший крам, — відповіла та, — стъожки, намистечко, гребінчики.

І підняла вгору цілий жмуток різnobарвних шовкових стъожок так, що ті заблищали на сонці й заграли на легенькому вітрі.

— Це добра жінка, її можна впустити в хату, — подумала Білосніжка й поздіймала защіпки з дверей. Вона купила собі стъожок і шнурочки до керсетки.

— Люба дитинко, — загомоніла до неї перекупка. — Яка ти гарна! Ось іди, моя голубонько, я хочу сама тебе зашнурувати.

І от лиха королева так швидко й так зручно її зашнурувала, що біdnій Білосніжці дух урвався, і вона мертвавала додолу.

— Ну, тепер я знову найкраща, — промовила сама собі лиха цариця й вернулась додому.

Як смерклось, то на вечерю вернулись додому всі семеро карликів. Та як же вони злякалися, як побачили свою любу Білосніжку на землі! Дівчина не підводилася, не ворушилася, була зовсім ніби мертва. Вони підняли її з землі, оглянули і як побачили, що вона дуже того зашнурювана, то зараз же порозрізували шнурочки на шматочки. Тоді Білосніжка почала потрошки дихати, а разом із тим малу-помалу зовсім опамяталась. Коли довідались карлики, як усе тут скилось, то сказали:

— Та стара перекупка — ніхто інший, як лиха королева. Будь, Білосніжко, обережна: нікого не впускай у хатку, як лишаєшся вдома сама!

8.

А як лиха королева вернулася додому, то зараз же кинулася до свого чарівного дзеркальця й запитала:

«Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, —
хто найкращий на все царство — покажи!»

То дзеркальце її відповіло:

«Пані-королево! Ти найкраща тут — нема що казать,
та живе у хатці з карликами в горах
краля Білосніжка, мов та ясна зоря,
то вона гарніша від усіх і від вас стокроты!»

Як королева почула таку відповідь, то так кров і ки-
нулася їй до серця. Отож вона злякалася, бо побачила,
що Білосніжка жива.

— Ну, та тепер я таке вигадаю, — сказала вона сама
собі, — що вже ніщо тебе, дівчино, не врятує..

А що зналася на чарівництві, то зробила отруйного
гребінчика. Потім передяглась знову вже зовсім іншою
старою бабусею і пішла через сім гір до хатини сімох кар-
ликів, постукала в двері й гукнула:

— Гарний крам поцінно й дешево!

Білосніжка визирнула з віконечка і промовила:

— Йдіть собі далі, я нікого не можу до себе пускати.

— Та подивитися ж тобі можна на крам? — запитала
бабуся й витягла отруйного гребінчика та й простягла дів-

чині його вгору. Дівчинці сподобався гребінчик, вона й цього разу дала себе обдурити, відчинила двері і впустила стару в хату. Як уже вони сторгувалися, то стара їй сказала:

— Дай же я тебе гарненько розчешу.

Бідна Білосніжка ніяк не думала про щось лихе й дозволила старій себе розчісувати. Та тільки доторкнувся гребінець до волосся, як уже отрута зробила своє страшне діло, і Білосніжка впала непритомна додолу.

— Ну, — промовила лиха королева, — тепер уся твоя краса пішла за водою! — і подалася додому.

На щастя, діло було надвечір і карлики швидко вернулись додому. Як побачили вони Білосніжку на долівці непритомну, то відразу подумали про королеву, почали пильно оглядати дівчину, знайшли отруйного гребінчика й витягли його з волосся. Тільки вони те зробили, як зараз же почала Білосніжка вертатися до памяті й розказала карликам, як усе трапилося. То вони її ще раз стали попереджати, щоб вона була обережна й нікогісінко не впускала в хату.

9.

А як королева вернулася до палати, зараз побігла до дзеркальця й запитала його:

«Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
хто найкращий на все царство — покажи!»

То дзеркальце й цього разу відповіло, як і попереду:

«Пані-королево! Ти найкраща тут — нема що казать,
та живе у хатці з карликами в горах
краля Білосніжка, мов та ясна зоря,
то вона гарніша від усіх і від тебе стокротъ!»

Як дзеркальце сказало таку мову, то королева вся затремтіла й задрижала від гніву.

— Білосніжка повинна вмерти, — закричала вона, — хоч би мені прийшлося самій загинути!

Після того скovalася в одну потаємну кімнатку, там зварила отруйне зілля й намочила в ньому яблучко. Як дивитись на нього, то воно було дуже гарненьке: білесеньке з червоненським бочком. Хто б його не побачив, то кожному закортіло б покуштувати, та як тільки з'їв би він хоч один шматок його, то неминуче загинув би. Як було

яблучко готове, перемалювала собі королева лице, вдяглася простою селянкою й пішла через сім гір до хатинки сімох карликів. Як постукала вона в двері, то Білосніжка визирнула через віконечко й сказала:

— Я нікого в хату не впушу, бо мені заборонили карлики.

— Мені це байдуже, — відповіла селянка, — бо свої яблучка я вже продала. А ось оце одно я хочу тобі подарувати.

— Ні, — зреєлася Білосніжка, — я нічого не можу брати.

— Може ти боїшся отрути? — запитала стара, — то дивись, я розріжу яблучко надвоє, одну половинку з'їм сама, а другу червоненьку з'їжди.

А яблучко було так хитро зроблене, що тільки червоненький бік був затруєний. Білосніжці закортіло покуштувати яблучка. Як вона побачила, що його єсть селянка, то далі не могла вдергатись, простягла рученьку через віконечко й узяла затруєну половинку. Та ледве вкусила маленький шматочок, як попав він їй до уст, то зараз же звалилася додолу мертвa. Королева глянула на неї страшим поглядом, зареготала й промовила:

— Біла, як сніг, рожева, як кров, а чорнява, як чорне дерево! Цього разу тебе вже не розбудять твої карлики.

А як прибігла додому, то зараз же почала питати в свого дзеркальця:

«Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
хто найкращий на все царство — покажи!»

То дзеркальце таки сказало, як вона бажала:

«Пані-королево! Ти найкраща на все царство.»

Тоді заспокоїлося заздре серце королеви, якщо тільки може заспокоїтися завидюча душа.

10.

Коли карлики вернулись увечері додому, знайшли Білосніжку долі, та вже її уста зовсім не дихали, бо вона була мертвa. Вони її підняли, оглядали всюди, чи нема де отрути, розвязали шнурівку, розчісували волосся, поливали водою, оприскували вином, та ніщо не помогло: люба ді-

тина була мертвa й не верталась до життя. Карлики по-клали її на мари, посидали навколо мертвої і всі семеро, не вгаваючи, плакали три дні підряд. Вони хотіли її поховати на могилі. Коли ж вона була така свіжa, мов жива людина, і навіть щічки в неї рожевіли румянцем, то карлики рішили:

— Ні, її не треба класти в сиру холодну землю.

І зробили для неї скляну прозору труну, щоб можна було бачити покійницю з усіх боків, поклали туди Білосніжку й написали золотими буквами її ім'я й те, що вона була королівська дочка. Потім віднесли труну на високу гору, і один із них раз-у-раз лишався при покійниці й стеріг її. Навіть дики пташки прилітали сюди і голосили над труною: попереду прилетіла сова, потім гайворон, а далі голубка.

Так лежала Білосніжка в труні довго-довго, і здавалося, ніби вона міцно спала, бо була все така сама: біла, як сніг, рожева, як кров, і чорнява-чорнобрива, мов чорне дерево.

Якось трапилось, що в той ліс заїхав королевич і заглянув у хатинку карликів, прохаючись переночувати. Він побачив на горі труну, а всередині ясну зорю Білосніжку і прочитав, що було написане на віці. Тоді він став прохати карликів:

— Дайте мені труну. Я вам за неї дам, що тільки ви зажадаєте від мене.

А карлики йому відповіли:

— Ми не продамо труни з нашою Білосніжкою ні за які скарби, навіть за все на світі срібло й золото.

Тоді він знову попрохав:

— То подаруйте мені її, бо я не можу жити, не бачивши Білосніжки. Я її буду шанувати й доглядати, мов мати дитину.

Як він так сказав, то карлики зглянулись на королевича й подарували йому труну з Білосніжкою. Королевич звелів своїм слугам понести її на плечах до себе в замок. І тут таке трапилось, що як переносили труну через густі кущі терну, то зачепили її дуже стряснули ношами. І тоді від того стрясення випав той шматочек отруєного яблучка, що його проковтнула Білосніжка, з горла геть. А як він випав, то зараз же Білосніжка стала жива, розплющила оченята, підвелася в труні, підняла її віко й сіла.

— Ах, Боже ж мій, де ж це я?! — скрикнула вона.

Королевич, радий без краю, озвався до неї:

— Ти зо мною, люба Білосніжко! — і розповів їй, що з нею трапилося, а потім додав: — Я тебе, моя люба пташко, люблю дужче всього на світі. Ходи зо мною до замку моого батька-короля, там ти станеш моєю дружиною.

Білосніжці королевич сподобався, вона пішла з ним, і, як прибули вони в замок, то там відбулося гучне та пишне весілля.

На це свято Білосніжка покликала навіть свою лиху мачуху. От як та прибралася й причепурилася в своє чудове вбрання, то підійшла до дзеркальця й запитала:

«Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, —
хто найкращий на все царство — покажі!»

Дзеркальце відповіло:

«Пані-королево! ти найкраща тут —
нема що казатъ,
але молоденька королева
від тебе краща стокротъ.»

Тоді лиха мачуха стала сипати проклони, і їй робилось дедалі страшніше та страшніше так, що вона не знала, що їй вже робити. Попереду подумала не піти на весілля. Та заздрість не давала їй спокою, гнала її подивитись на молоду королеву. А як прийшла вона до весільної залі і впізнала Білосніжку, то з переляку та жаху оставила і не могла рушитися з місця. Тоді принесли сюди в кліщах розпечени на вогні залізні черевики й поставили їх перед королевою-мачухою. Вона мусила вбuti ці черевики собі на ноги й доти танцювати, доки знесилена не впала додолу мертвa.

Брати Грімми.

Запитання: Що запамятали ви собі з казки про Білосніжку? Запишіть це!

47. Сиротина.

Не той сиротина,
кого рід не знає,
у кого хатини
й худоби немає.

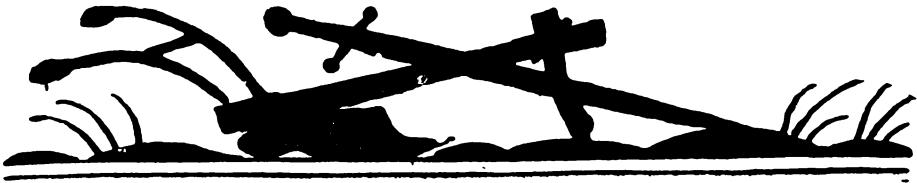
Не той сиротина,
хто ходить в десятці,
у кого свитина —
вся лата на латці...

Аби була в нього
голова та руки,
любов до народу,
волі і науки, —

він не сиротина,
він родичів має:
він Краю дитина
і Край його знає.

Олександер Кониський.

IV. Як живуть у світі люди.

48. До праці.

Праця єдина з неволі нас вирве:
нумо до праці, брати!
Гаятись годі, лякатися годі,
треба до діла іти!

Праця єдина дорогу покаже,
хоч може довгу, важку, —
але на цій лиши дорозі добуде
кожний з нас долю свою.

Праця не гине у світі даремне:
внукам хосен принесе,
з вдякою люди колись нас згадають,
кожний для праці живе.

Живо ж до діла нам треба ставати,
час не чекає, — ходім!
Щира подяка робітникам пильним, —
сором недбалим усім!

Борис Грінченко.

49. Меч і плуг.

В давні часи жив могутній князь. Багаті мав палати;
а як прийшла йому пора вже прощати цей світ, тоді за-
кликав своїх обох синів до себе. Сини прийшли, а могут-
ній князь так до них промовив:

— Принесіть сюди мій гострий меч і привезіть плуг з поля та слухайте, яка буде моя остання воля:

— Ти, старший сину, візьмеш меч, візьмеш мої палати, будеш на славу нашої родини воювати. А ти, молодший, бери плуг, бери родючі ниви і хліборобом проживай, спокійний і щасливий.

Сказавши це, князь умер. Сини поховали його і сповняли сумлінно його волю ціле життя. І довго рід їх жив: одні все воювали й боронили рідну землю перед ворогами, інші орали батьківські ниви плугом і засівали зерном, щоб були багаті жнива.

50. Сестриця Галя.

1.

Старий Іван Лаврусь п'ятий десяток доживає, чимало років прожив, та не плакав ніколи, — хіба ще як хлопцем малим був, — а тепер довелося заплакати!

Та й недурно ж старий плаче: його дружина, що з нею він мало не тридцять років прожив, як риба з водою жив, — тепер її немає, вона лежить мертвa в холодній ямі. Що він, старий, тепер діятиме на світі одинокий та ще з трьома дітьми малими? Не дав же Господь йому щастя; всі велики повмирали, а то в салдати¹ пішли, — лишилися вдома тільки малі: дванадцятий рочок найстаршій дівчині Галі. Осьде вони всі троє сплять тихо, спокійно. Тільки в Галини знати ще сльози на личку: мабуть і вона вчора, як матір поховали, до півночі плакала так, як оце тепер він, старий, плаче.

— Двадцять і шість років ми з тобою, Насте, прожили, а тепер довелося розлучитись...

— І почало йому, старому, згадуватися все, що тоді ще, давно, було. Як то молоді літа згадуються так легко! Ось тепер: сьогодні що зробиш, завтра вже й забув. А ті далекі літа не забиваються.

— Мамо! — скрикнув спросоння невеличкий хлопчик, що спав на полу². — Мамо! — і він розплющив очі, подививсь накруги й напів ще сонний підвівся і сів на полу.

¹ пішли в салдати — пішли до війська.

² піл — прича, тапчан.

Далі хлопя замовкло на хвилину, а потім, мабуть, відразу згадався йому вчорашній похорон і він скрикнув знову:

— Мамо! Я хочу мами! — і облився сльозами.

Дві дівчині: більша — Галя і менша — Одарка, теж по-прокидалися від його голосіння й повставали. Одарка зараз же почала удвоє з братом кликати маму і плакати.

Це розігнало Іванові мрії. Він підійшов до дітей:

— Не плачте, діти, годі! — промовляв він, голублячи їх.

— Я мами хочу! — не переставав малий Василько.

— Мами нема, діти... — тихо, ледве промовив батько. —

Мами нема, вона пішла до тітки Марусі... Ось підождіть, швидко вернеться.

— Ні, ні! — голосив хлопець. — Тато не так кажутъ: мама не пішла, матусю в яму закопали вчора! О, навіщо в яму! Я не хочу так, — там холодно мамі!

І діти знову облилися дрібними сльозами. Тільки Галя, сидячи в кутку, хоч і плакала, але тихо, силкуючись задержувати сльози, що так і сипались з карих оченят і текли по білому схудлому личку. Нарешті, мов перемігши себе, вона втерла сльози й сиділа, не рухаючись, тільки її маленьке тільце раз-по-раз здригалося то з тяжкого жалю, то з холоду, що панував у нетопленій хаті. А Василько з Одаркою все плакали, голосно кличучи маму. Це тяглося з пів години. Іван не зінав, що й робити. Коли це Галя встала, ще раз утерла останні сліди сліз і присіла до дітей. Вона обняла їх шийки своїми тоненькими рученятами, пригорнула їх обоє до себе й почала розважати. Іван не чув усього, що вона ім тихенько шепотіла на вуха, він почув тільки деякі уривки:

— Не плач... Я кашки зварю... Ну, ну, годі... Я тобі ляльок нароблю й «котика» заспіваю...

І бідна дівчина, сама ледве здержуючи сльози, почала співати «котика», ту саму пісню, що колись співала над нею мама, люба мама, що лежить тепер у холодній, снігом заметеній ямі... І як її бавила мама цією пісенькою, так і вона розважає тепер нею своїх маленьких братіка й сестричку.

Спершу діти мало слухали, але потім почали плакати тихше, а далі й зовсім замовкли і тільки хлипали раз-по-раз.

2.

І вже тоді, як хлипання стихло й Галя втерла обом сльози, Василько промовив:

— Я встати хочу!

Галя почала його вдягати, взувати чоботи. Гаразд навірху піднявши з Васильком, Галя заходилась біля Одарки. Тут діло було легше й незабаром вона вмивала обое дітей. Василько спершу почав змагатися, кажучи, що він не хоче вмиватися, бо холодно. Треба було довго вмовляти його, поки він згодився на вмивання й чесання. Але потрохи Галя поборола всі труднощі, виявляючи дивну терпеливість, ненагальну покійна мати.

— Тату! Я їсти хочу! — тихенько промовила Одарка, хапаючи батька за рукав.

— І я хочу, снідати хочу! — завів і собі Василько.

Бідолашний батько поліз на полицю по хліб.

— Я не хочу хліба, я хочу кулеші! — не згоджувався хлопець.

— Синку, нема кулеші; ось підожди, — я зварю!

— Я не хочу — „підожди“, я зараз хочу!

І знову сльози. Старий не здав, що робити. Тут знову довелось Галі розважати дітей. Чи про кулешу вона їм шепотіла, чи про інше, тільки вони й цього разу почали потрохи затихати. Діти почали гризти хліб. Василько, насупившись, ухопив обома руками хліб і з усієї сили кусав його своїми білими зубами. В хаті було так холодно, що в дітей посиніли руки.

— Я змерз, — заплакав знову хлопець. Галя миттю¹ кинулась, знайшла юпчину², одягла брата й сестру.

— Соли нема! — кричав він, показуючи хліб.

— І мені соли!.. — просила Одарка.

Галя насолила хліб білою сіллю.

Тепер уже покищо не було чого плакати й діти на якийсь час зовсім заспокоїлись і мовчали. А Іван тимчасом думав про те, як то він буде поратись. Діти голодні, їм треба чогось зварити. І він пішов з хати, нарубав і вніс дров, далі почав розпалювати в печі. Що тут варити? Кинувся шукати чого-небудь, ледве найшов пшона.

— Зварю хоч кулеші — подумав і всипав у горщик.

— Е, дурний! Нашо ж я всипав? Треба спершу окропити нагріти. — І він висипав пшено з горщика.

¹ миттю — в одній хвилі.

² юпчина, юпка — кантаник.

Дві маленьки рученьки обхопили йому нараз шию, добре карі оченята, трохи заплакані, глянули йому в вічі.

— Тату, киньте, — я зроблю... Я знаю.

Іван, дивуючись глянув на Галю.

— Годі бо, тату, дозвольте, я сама упораюсь, — казала вона.

— Куди тобі, дочко, ти ще мала, — відмагався батько.

— Я хоч мала, а я знаю. Я навчусь, а тепер якнебудь — мами нема...

Іван мовчки відійшов від печі й сів коло стола. Одарка й Василь сиділи в кутку й мовчки дивились то на батька, то на Галю. А вона тимчасом не гаялась. Вона перемивала горщики, поналивала, як потреба, і почала становити в піч. Один горщик був їй затяжкий і вона закликала батька: .

— Тату, поможіть!

Іван скопився й поставив горщик у піч.

Далі маленька господиня знайшла десь капусти, сала і почала поратися, як справжня господиня. І тут маленькі срученята спершу не зовсім поводилися, а далі нічого, звикли.

Іван довго мовчки дивився на неї. — Хазяйкою буде! — гірко всміхаючись, промовив він і пішов із хати.

А діти й собі, дивуючись, гляділи на свою маленьку сестру. Ще позавчора вона з ними ляльками гралася, тепер он уже порається. І доглядає їх, і годує, і варить — ну, цілком, як мама.

— Галю, кожух зсунувся, — відзвивається брат.

Галя кинула піч і побігла одягати його. Він учепився їй за шию.

— Галю, ти мені кулешу звариш? — питався хлопець, зазираючи їй у вічі.

— Зварю, зварю, — казала вона, гладячи його по голові.

— Ти мене от так, як мама, погладь! — казав Василько, направляючи їй руку. І вона гладила його, а в самої слози на очах бриніли¹.

Маленька Одарка теж підставляла свою голову під сестрину руку. І сестрина рука гладила їх обос.

3.

Сумно тягнеться день. Батько то ввійде в хату, то знову піде, — видно, що він не знайде собі діла. Він і не говорить нічого, бо все, про що не забалакає, нагадує йому і дітям дорогу втрату. Тільки іноді він скаже їм яке слово, як вони про щонебудь його запитають, або пожалує їх мовчки.

Діти, теж сумні-невеселі, не граються навіть. Одарка витягла черепок із своїми ляльками й почала їх садовити на лаві. Вона хотіла бавитись, так, як і раніше: мати пустила дітей у ліс по ягоди, там їх напав вовк, — ледве втекли. Вона вже почала була казати до дітей: — «Мамо, пустіть нас...» Але те слово „мама“ знов нагадало їй забуте на хвиліну власне горе, і вона голосно заплакала, кинула ляльки і залізла в куток.

¹ бриніли — набігали, напливали.

Галя поралася, нагодувала дітей сніданням, потім обідом, — батько не їв нічого.

По обіді підійшов Василько до батька, що сидів на лаві й мовчки думав свої невеселі думки.

— Тату! — почав він, вчепившись йому за руку. — Та- ту!

— Що, синку?

— Тату, Галя нам тепер мамою буде? — промовив хлопець, показуючи на сестру.

— Буде, буде! — шепотів батько, ледве здержуючись, щоб знову не заплакати.

— Вона, як мама, — знову розказував хлопець; — вона кулешу наварила, вона одягла мене...

— Так, сину, так, вона тобі все зробить, а ти не плач, грайся, все буде...

Уже повечеряли. Сумно повечеряли, — перша вечеря без матері. Старий батько ліг на печі, діти й собі почали лягати.

— Галю, а мені одежу скинь, а то затяглася вузлом, так не розвяжеш! — відзвивалась Одарка.

І Галя, не мігши подужати руками, зубами починала розвязувати затягнений вузол.

Нарешті пороздягались. Галя повкладала й повкривала дітей.

— А ми, Галюсю, не хочемо спати, — розкажи нам казочку! — прохали вони.

— Про трьох сестер та про калинову сопілку, — додавала Одарка.

І Галя, примостившись¹ біля них на полу, почала казку:

— Був собі, жив собі дід та баба, і були в них три дочки... — Галя розказувала, а діти все слухали. Маленька Одарка підвелається трохи і, спершись личком на руку, дивилася замисленими очима на сестру, а Василько й собі притих і тільки, не відриваючи очей від сестри, пильно, жадібно слухав, бо це така гарна казка!

Довго тягнеться казка, а там і друга. І потрохи очі заплющуються, тихий сон оповиває дітей і схиляється Одарчина голова на подушку поруч із братом, що теж заснув уже під Галине оповідання.

Заснули діти, навіть старий батько заснув. Тільки Галя не спить, це маленьке, худеньке дівчатко з карими оче-

¹ примости́тися — приміститися, присісти.

нятами, ця нова мама для тих дітей. Вона тихо встає і йде посеред хати. Ще не молилася на ніч і зараз молитися буде. І стає дівчина навколошки, і тихо шепче молитву, не розуміючи її, калічачи слова, але ж без краю вірячи. Ось вона проказала «О тче наш», «Богородице Діво». Більш вона не знає ні однієї молитви. Вона тепер, як помолиться, то сама для себе помолиться.

Блідолицій місяць тихо плив високим небом, розливаючи своє дрібне проміння. Плив і оглядав широкий світ, а оглядаючи, зазирнув у маленьку хатину, де мале дівчатко тихо шепотіло молитву, стоячи навколошках.

— Господи, візьми мою маму до себе з холодної ями, нехай їй у Тебе гарно буде!... І мені дай, Господи, щоб я робити навчилась, щоб замість мами стала братікові й сестричці...

Глянув місяць на дівчатко й, зачудований у святому здивованні, немов зупинився на небі, обливаючи маленьку дівчину, що молилася серед хати, морем свого сріблястого проміння.

А вона все молилася, у місячному свіtlі стоячи, мов ясний, неземний дух чистої любові. А потім, положивши три поклони, встала, підійшла до брата й до сестри, вгорнула їх ноги кожухом і сама лягла біля них, накинувши на плечі свитину.

І довго стояв місяць зачудований, довго дививсь у вікно, ллючи небесне світло у хату, аж поки якась хмарка не набігла і не сковала його.

Борис Грінченко.

Запитання: Як мала Галя заступала дітям маму?

51. Найдорожча перлина.

Бачив я усякі перли
і коштовні самоцвіти,
але є одна перлина,
що з усіх найкраща в світі.

Купувати її не можна,
або нею торгувати;
її часто мають бідні,
і частіше, ніж багаті.

Ту перлину не дістати
ні з печер землі, ні з моря:
тільки той її знаходить,
хто чутким родивсь до горя.

Обідрати її не зможе
ніяка злоба несита,
перла та — слюза святая,
за нещасний люд пролита.

Володимир Самійленко.

Записання: Як мала Галя заступала дітям маму?

52. Відважна дівчина.

В селі зчинилася пожежа. В одного господаря запалилися на поді коноплі, а за кілька хвилин загорілась стріха на хаті. Чорні клуби диму обгорнули стріху, із щілин при комині добувалося полум'я.

Хата була замкнена, бо господар із жінкою пішли в поле.

Люди були при роботі, тому мало хто побачив вогонь. Прибігли дві жінки та й стали голосити над нещастям.

Вже ціла стріха в вогні. Тим часом надбігало щораз більше людей з гаками, сокирами та з водою. Одні розривали пліт, інші лляли воду з коновок, та так безладно, що більше води лилося на людей, що стояли довкола хати, ніж на сам вогонь.

Нараз хтось закликав:

— Та ж там є дитина, малий Петрик!
— Де? — питали люди.

— В хаті, спить в ночовках під вікном. Якби лиш вибити віконце, то ще б можна його витягнути живого.

Але ніхто не рухався. Дим вигризав очі, вогонь при-

пікав сильно, солома на стрісі горіла, а крокви під нею жевріли, неначе розпалені дроти.

— Ну, руштесь котрий з вас! — кликали жінки.

— Ой, ви, непотреби! Негідні ви того, щоб вас мужчинами звати!

— То лізь сама в вогонь, коли така мудра! — відізвався якийсь чоловік із гурту. — Та ж там смерть певна, а дитина немічна, неначе курятко, певне вже не живе.

Здалека залунав жалібний жіночий крик:

— Рятуйте дитину!

То мати малого Петрика бігла з поля. Та інші люди закликали:

— Держіть її, держіть! Вона ще скочить у вогонь, і дитини не вирятує і сама згине!

— Пустіть мене, пустіть! Там моя дитина! — кликала бідна мати.

Нараз надбігла якась дівчина, кинулася до вікна горіючої хати, виломила ціле вікно разом із рамами й перехилилася до середини хати так, що лише босі ноги було видно.

— Що ти робиш, безумна? — кричали люди за нею.

— Ганю, вернися! — обізвався хтось із товпи.

Але Ганя не зважала на перестороги: вихопила дитину з ночів і витягнула крізь вікно з хати. В цій саме хвилині запалася стеля, іскри посипалися довкола, а густий дим огорнув дівчину. Насилу видобулася вона з клубів диму, держачи на руках малого Петрика, що кричав з усієї сили.

Ганя віддала дитину врадуваній матері, пригладила руками обсмалене на голові волосся і вернулася до своєї роботи, не чекаючи подяки за свій учинок.

— Що це за дівчина? — питали люди. — Чи це сестра малої дитини?

— Ні, — відповів хтось із товпи, — це донька бідної вдовиці; вона служить у сусіднього господаря.

Запитання: Як відважна дівчина врятувала дитину з горючої хати?

53. Бабські ліки.

Перед двором у селі Іцганах, у тіні кріслатої липи сиділа сільська дівчина, закривши рукою очі.

— Що тобі, Фесю? — заговорила до неї стара Совиха, йдучи на роботу.

— Ах, ті нещасні очі! Вже третій раз цього року доводиться мені тяжко з ними бідувати. — Віднявши руку, показала бабі очі, що дуже зачервоніли.

— От тільки що від'їхав з двора міський лікар, який оглядав мої очі, — казала дальше Феся. — Він дав мені оцю воду у пляшині й казав нею закроплювати очі три рази в день. І сам запустив мені каплю тієї води до ока; та як стало пекти, то я гадала зразу, що геть око випалить; ось ще й досі не перестало пекти.

Совиха слухала, кивала милосердно головою й щось шептала Фесі до вуха.

На другий день прийшла Феся, як звичайно, до двора на роботу; одне око мала напухле, а друге завязане хусткою. Над'їхав лікар, а пані післала знов по Фесю. Дівчина ввійшла несміливо зі спущеними очима.

— Чи закроплювала ти очі вчора й нині тою водою, що пан доктор дав? — запитала пані.

— Ні, прошу пані, — казала зі смутком Феся, — вже мені не треба ніяких ліків.

— Чому ж то? Адже видно, що тебе очі нині ще гірше болять, як учора.

— Я була вчора з Совихою в ковалихи, що зашпітує

всі хвороби, — казала дівчина. — Ковалиха палила зілля й за-
сиувала мені око, що мене дуже боліло. Зверху положила
свіжого зілля, потім завязала оно й веліла так ходити. Во-
на казала, що незабаром виздоровію, а тим часом очі мені
запухли й боліли мене так дуже цілу ніч, що я не могла
ні на хвилину заснути.

Лікар хотів побачити око Фесі й казав їй зняти хус-
точку. Коли Феся це зробила, скрикнула нараз, бо спосте-
регла, що вона на одне око нічого не бачить. Тоді лікар,
оглянувшись око докладно, сказав їй, що на те око буде вже
сліпа ціле життя й що за це має подякувати ковалисі.

Нешчаслива Феся ридала тяжко, але й Совиха мала
великий біль і гризоту, бо то вона була причиною нещастя
дівчини. Бідна Феся стала калікою через те, що, замість
слушати вченого лікаря, пішла лікуватися до нерозумної ба-
бі. Козалихи не минула заслужена кара. На донесення лі-
каря суд розслідив цілу справу й засудив її на кілька мі-
сяців тяжкої вязниці.

Запитання: Від чого осліпла Феся?

54. Ощадний і схупар.

1.

Якось раз погоріло заможне й багате село. Люди по-
бідніли так, що й не знали, як собі дати раду. З багачів-го-
сподарів нараз стали жебраками. Треба було якнайскорше
побудуватися; а що не було ні свого лісу, ні грошей, висла-
ла громада до інших сіл своїх заступників збирати в добрих
людей допомогу. Ось і йдуть два чоловіки з того села і
вступають до заможних людей; хто дасть, хто відпроситься,
як то звичайно буває. Заходять вони ввечері до багача в
в однім селі. Тільки стали на його подвірі, аж чують, як
він сварить на слугу, що лишив упряж із коней надворі.
Слуга-парубок каже йому:

— Та нема чого боятися; обійтися замкнене довкола і
пси ще сторожать.

— Говори ти своє, — сварить дальше на слугу, — а то
ж роса падає на ремінь, то позсідається й потріскає, — хі-
ба ж упряж щотижняправляти можна?

Погорільці, що прийшли просити допомоги, слухають і не знають, чи підступити до багача, чи ні.

— Та де до нього про милостиню що говорити — до такого скупаря, — замітив один.

А другий, якийсь бувальший, каже:

— Попробуємо, скупар має що дати.

Та й підходять.

— Слава Ісусу Христу! — вітають.

— Слава навіки! — відповідає багач і просить у хату.

Та не питавши, чого люди прийшли, за яким ділом, прийняв їх по-господарськи. А далі пішла мова, чого вони поміж людей ходять. Кажуть погорільці, що збирають у добрих людей допомогу, щоб село відбудувати.

— Авже, — каже багач, — порятувати треба, чим змога.

І, не говорячи багато, дав і грошей не скupo, та ще вислав своєю підводою збіжжя аж у погоріле село. Обдарував погорільців, як досі ще ніхто; аж чудуються обидва подорожні. А той подорожній, що відраджував вступити до скупаря, розказав по правді, як йому здавалося, коли почув сварку на обійті.

— Ми, — каже, — думали, що у вас допомоги нема що й просити, коли ви за марницею так слугу лаяли. От, міркував я, що ви скупар превеликий, то й пожалуєте дати милостиню.

Багач вислухав, як його судять, усміхнувся й каже:

— Та воно, добрі люди, так і в світі ведеться, що дбалий і обачливий господар зветься в людей скупарем. А то, гостенъки мої, якби я сам усюди не наглядав свого господарства, то я нині не міг би дати вам допомоги, хоч би й маленької.

2.

Попрощали подорожні погорільці доброго чоловіка й пішли далі шукати поміж людьми допомоги й порятунку для погорілого села. Заходили до всяких людей; хто дав, хто відмовився. Аж заходять знов до багатого, та дуже скупого чоловіка.

Видно здалека багацькі достатки, стирти й обороги повні, а господар у біdnій одежині ходить і лас слуг, які, не як у людей, вселі й повновиді, а марні, худі й понурі.

Побачив подорожніх; вони кланяються йому.

- Слава Ісусу Христу!
- Чого ви волочитеся? — кричить скупар.
- Ми ходимо просити в добрих людей допомоги для погорілого села.
- Ага, — каже лукавий багач, — ходите за даремщиками, волочитеся, робити не хочете, — ідіть до дурних; я таких мудрагелів уже бачив і знаю.
- І це допомога — лукаве слово, — сказали подорожні та ї пішли дальше.

3.

Минуло років зо три, погоріле село відбудувалось, люди почали відживати і приходити назад до маєтку. Заходить до одного з тих, що ходили по допомогу, бідний, нужденний чоловік за жебраним хлібом. Став при дверях і говорить молитви. Господар не питав, що за один і відки той убогий чоловік, але просить у хату і приймає, як то кажуть: чим хата багата.

Погостився жебрак, подякував, а далі питає господаря:

— Чи пізнаєте мене, газдо?

Господар приглядається, та не пригадує собі. Тоді каже йому жебрак:

— Чи памятаєте, як ви ходили допомоги просити для вашого погорілого села й зайшли до багатого скупаря, який нічого не дав і поганьбив ще! Цей лукавий, багатий чоловік — був я. За лукаве серце Бог мене покарав і привів до нужди. І я погорів з усім моїм достатком, а нині приймаю милостиню від того, кого я в нужді не порятував і зневажав лихим словом.

Запитання: Як прийняв погорільців ощадний, а як скупар?
Що таке ощадність, а що скупарство?

Приказка: Хто сотика не береже, той не варт золотого.

Розумний чоловік заздалегіль готове.

Зapas біди не чинить.

55. Покаяний розбійник.

1.

У дрімучому лісі спасався праведний пустельник, і в цьому ж дрімучому лісі любував кровожадний розбійник.

Якось приходить він із своєю величезною, залізом окутою довбнею до пустельника та й просить у нього

сповіді, а ні — каже — то вбю, як не висповідаєш мене.

Що тут робити, — смерть не свій брат: праведник злякався й заходився з Божкою поміччю сповідати кровожадного злочинця. Та гріхи його були такі велики й страшні, що він не міг зараз же на нього епітимію¹ накласти й попросив у грішника три дні часу для роздуми й молитви.

Розбійник пішов до лісу й за три дні вернувся.

— Ну, що ж, — каже, — старче Божий, чи придумав ти щось добре?

— Придумав, — відповів праведник — і вивів його з лісу в поле на високу гору, встромив там, неначе кіл, страшну довбню в землю та й звелів грішникові носити в роті воду з глибокого яру й поливати свою страшну палицю.

— Тоді — каже — відпустяться тобі гріхи твої, коли з цього смертельного знаряддя виросте дерево й принесе овочі.

Сказавши те, праведник пішов у свою келію спасаться, а грішник узявся до роботи.

2.

Минуло кілька років. Праведник забув уже про свого духовного сина.

Якось у добру годину вийшов він із лісу на прохід і походжає по полі та в роздумі підійшов до гори. Аж нараз почув гарний запах, що нагадував дулю. Праведник спокусився цим запахом і пішов розшукувати овочеве дерево. Довго ходив він біля гори, а запах усе сильніший і сильніший робиться; тоді він вийшов на гору, і що ж бачать його здивовані очі? Пречудову грушу, вкриту дозрілими овочами, а під деревом у холодку відпочиває старець із довгою аж до пят бородою, як у святого Онуфрія. Схимник пізнав у старому літами старцеві свого духовного сина й покірно підійшов до нього поблагословитися, бо він був уже від самого схимника праведніший.

Тарас Шевченко.

Запитання: Яку покуту мав відбути розбійник?
Чи була прийнята його покута?

¹ епітимію накладає під час сповіді священик на того, що йому відпускає гріхи.

56. Праведний Максим.

Праведний був
Максим той, брате —
та трудячий, роботячий
та тихий до того
та ласкавий... Було тобі,
що то ані кого
не зачепить ані ділом,
ані яким словом.

— «І талан¹ і безталання —
все, — каже, — від Бога,
Вседержителя святого,
а більш ні від кого...»

Було, не спочине
ніколи він, а в неділю
або в яке свято
бере святий псалтир в руки
та й іде читати
у садочок.

У садочку,
там у холодочку,
його жінку поховали...

Отож у садочку
за упокій душі її
псалтир прочитає,
потім собі тихесенько,
тихо заспіває
«Со святыми» — та й заплаче,
а потім помяне
покійницю тещу з сином
і веселій стане.

— «Все від Бога, — скаже собі:
Треба вік дожити!»

---

¹ талан — щастя, доля.

Отакий то муж праведний
був він на цім світі.

А у будень, то він тобі
не посидить в хаті;
все нишпорить по надвірю:

— «Треба работаті»
було, скаже по-московськи, —
«а то, лежа ¹ в хаті,
ще опухнеш».

Та взяв якось
заступ ² і лопату
та й пішов собі у поле
кринию копати.

— «Нехай, — каже, — колись люди
будуть воду пити,
та за мою грішну душу
Господа молити!»

Вийшов в поле геть від шляху,
у балку ³ спустився
та й викопав при долині
глибоку криницю
і виложив цямриною
і над шляхом в полі
височений хрест поставив..
Зо всього роздолля ⁴
широкого було видно.

Це, бачиш, для того,
щоб знать було, що криниця
є коло дороги,
щоб заходили з криниці
люди воду пити,
та за того, що викопав,
Богу помолитись.

Тарас Шевченко.

Запитання: Як праведний Максим прислужився людям?
Який був Максим?

¹ лежа — лежачі.

² заступ — мотика.

³ балка — яр.

⁴ роздолля — широка долина.

57. Про вуса — Артима Бруса.

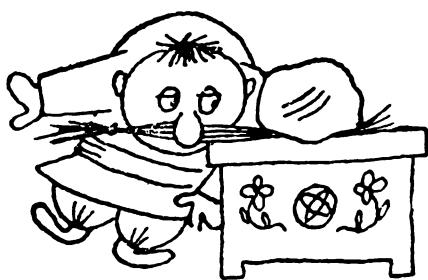

Пан господар
Артим Брус,
вставши рано,
крутить вус.
Вус скудовчений,
як клоччя,
закрутитися не хоче.

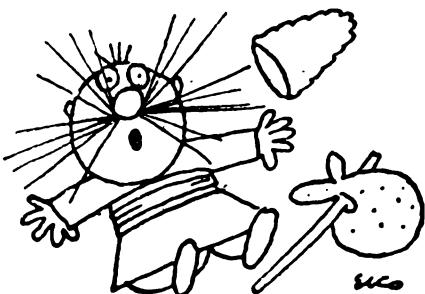

Придибашку цю коротку
я скінчив би, та за сотку
продав Красу наш Артим,

але гроші всі, як дим,
сюди-туди поволенъки
розійшлись на витребеньки.
Тільки вуса піддурив,
копервасу не купив.

Звязав вус він ремінцем,
приложив ще й камінцем:
«Ой, крутіться, вуси, вправо,
закрутіться кучеряво.
Зате, як продам лиш Красу,
я вам куплю копервасу.¹
Вуси на такі заручки
закрутилися у гадючки.

Ой, ой горе, проти Бруса
збунтувались тепер вуса.

Едвард Козак.

¹ копервас — чорна масть на вуса.

V. Весна прийшла...

58. Подивись.

Подивись: весна усталла,
сипле пишними квітками;
подивись: веселим птаством
ожили степи з лісами.

Подивись: в безкраїм небі
сонце=велетень палає,
подивися: земні груди
хлібороб плугами крає.

Подивись: життя устало,
дні пишають золотії;
подивись — і стань до праці,
повний сили і надії!

Борис Грінченко.

59. Весна прийшла.

Бурхлива річка
вже кригу ламає;
весела веснянка
далеко лунає.

З чужої чужини,
з далекого краю
пташки прилетіли
до рідного краю.

Сніги розтопились,
злилися струмками;

земля молодіє
і вкрилась квітками.

Гаї всі і луки
піснями озвались;
веселим промінням
сонце засміялось.

Весна молодая
усіх звеселяє
і дужую силу
у душу вливає.

60. Наші квіти.

Ще лежать на нивах
снігу білі пласти,
та в гаю розцвіли
вже біленькі рясти.¹

Ще холодний ранок
віщипне вас за вушка,
а під лісом сходить
синяя бриндушка.²

Як пригріє сонце
й решта снігу стає,
то стокроть біленька
з трави визирає.

Ще мине неділя
і по теплій днині —
розцвітуть в городці
фіялочки сині.

Як настане травень,
прийдуть ранки ясні,
збудяться в ліщині
конвалійки красні.

Так усю землю
вкриють гарні квіти.
Що є в світі краще?
Тільки наші діти!

Конвалійки білі
у дзвіночки дзвоняньтъ,
жовті конопельки³
срібні роси роняньтъ.

Синяя волошка⁴
стала між житами,
а червоні мачки
роздбрелись полями.

В полі й на городі
запах мяти чути,
гвоздик щось шепоче
до сестрички рути.

Скромна глогорожа
йде собі межею,
будяк простягає
колючки за нею...

Далі над потоком,
що пливє з горбочка,
мила незабудька
втворить сині очка.

Юра Шкрумеляк.

Запитання: Які знаєш квіти? Які з них ростуть у лісі, в полі, над водою, в городі?

кукурічки — проліски.
бриндушка — шафран.

³ конопельки — квітки.

⁴ волошка — блават.

61. Звідки взялися крашанки?

Третього дня по своїм сконі воскрес Ісус із мертвих. Досвіта третього дня відхилився важкий камінь з гробу Ісуса, з могили вдарила велика яскінність, а над гробом став воскресший Христос, осияний великим світлом, з кривавими слідами ран на руках і ногах. За хвилину Ісус зник, а гріб залишився порожній.

Налякані вояки побігли до міста звістити своєму сотникові, що сталося, та просили, щоб їх не карав, бо вони не винуваті.

— Хто може змірятися з незнаною вищою силою, що творить чуда?

Сотник сидів саме при сніданні й мав їсти варені яйця. Почувши цю вістку, він розлютигся на вояків і почав кричати:

— Ви певно позасипляли, а злодії вкрали вам тіло Ісуса, а тепер викручуєтесь чудом, щоб урятуватися від смерті. Де ж може чоловік воскреснути з мертвих? Як з мертвого може щось статися живе, з червоного біле, а з білого червоне. Готовтесь на смерть!

Вояки присягали, що це правда, що вони кажуть, та благали, щоб їм дарував життя. Нараз один з них глянув мимогіть на стіл і закликав:

— Ось, сотнику, поглянь! Чи не сталося з білого червоне? Чи не може бути чуда? Коли ти памятаєш, що ти сказав, то тепер даруєш нам життя.

Сотник глянув і софі на стіл і оставпів з дива. Всі яйця на тарілці, яко перед хвилиною були білі, тепер стали червоні. Хвилину не знав він, що з ним діється; велика переміна сталася в його серці Нарешті, він промовив:

— Радуйтесь, бо ви врятовані! Вірю вам тепер, що Той замучений воскрес, і вірю, що Він був Бог! Ідіть у мирі, а на спомин свого рятунку візьміть собі кожний одно червоне яйце. Вони вас урятували.

Кажуть, що потім урадувані вояки розказували всім про чудо, яке сталося над гробом Ісуса і в домі сотника, а на доказ того показували червоні крашанки. І відтоді всі християни що Великодня красять крашанки і пишуть писанки та обдаровують одні одних на ту памятку, що як ті червоні крашанки ьрятували вояків від смерті, так Ісус

Христос своїми муками врятував увесь людський рід від пекельної загади.

Запитання: Як святкують у нас Великдень?
Як бавляться діти під церквою під час Великодніх Свят?

62. Крашанки — писанки.

Йде Великдень! Гей, дівчата,
будем писанки писати!
Писаночок-крашаночок
напишем пять коробочок.

Як згадали, так вчинили:
трохи воску розтопили
і краски в мисках пригріли
й до роботи всі засіли.

Прийдуть гості у вівторок,
буде крашаночок сорок.
Є що людям показати —
й малим друзям дарувати!

Юра Шкрумеляк.

Запитання: Як пишуть писанки?

63. Сміховинка.

— Ну, та й хороше ми з панотцем службу великомінно правили!

— Хто ж то «ми», Грицю?

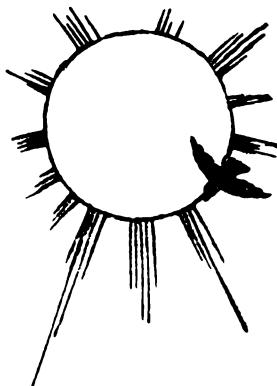
— Та ми ж: панотець, дяк та й я!

— Як же це так?

— А так: панотець і дяк у церкві, а я на дзвіниці.

Панотець книги святі читав, дяк співав, а я хвоста від мозка держав, як дзвонар у дзвін калатав.

64. А ти, земле, уроди...

А вже красне сонечко
припекло, припекло;
ясне-щире золото
роздило, розлило.

На вулиці струмені
воркотять, воркотять;
журавлі курликають
та й летять, та й летять.

Засиніли проліски
у ліску, у ліску,
скоро буде земленька
вся в вінку, вся в вінку.

Ой, сонечко-батечку,
догоди, догоди,
а ти, земле-матінко,
уроди, уроди!

О. Олесь.

Запитання: Що діється навесні, як пригріє сонце?

62. Мала господиня.

На горбочку хатка,
біля хатки грядка,
а на грядці Ганя
копає вже зраня.
Ось глядіть,
вже садить
біб, горох, квасольку,
диню й барабольку,
огірки
й буряки!..

На горбочку хатка,
біля хатки грядка,
а на грядці Ганя
скородить вже зраня.
Ой! так, так!
сіє мак,
айстри і дзвіночки,
мальви й синьоочки!
Ох! таке,
як ніде!

На горбочку хатка,
біля хатки грядка,
а на грядці Ганя
підливає зраня.

Буде — гай —!
урожай!
Носить воду з річки,
будуть кукурічки.
Ще й які!
Ще й які!

М. Матвієнко.

Запитання: Яку користь маємо з города?
Як садять навесні городину?

66. Льон.

1.

Льонувесь чисто був цвітом укритий. Цвіт на ньому гарнесенський, синесенський, а тонкий же та ділікатний, немов крильця в мухи, а то й ще тонший. Сонечко на нього світило тепленько, хмарка крошила дощиком, і льонові від того було так любо, як от часом дитині, коли мати її вміє та й поцілує. Обоє вони потому тільки кращають. «Люди кажуть, що я дуже показний та гарний!» — шепотів льон:

«О, я ще не такий виросту і з мене вийде чудовий шмат полотна. Ох, який же я щасливий! Та нема в світі нікого від мене щасливішого. Мені так тепер здорово... а потім таки буде й пуття з мене! Як звеселяє мене сонячний промінь або той дощик краплистий; який він смачний, пожиччений! Я такий щасний, такий щасний!»

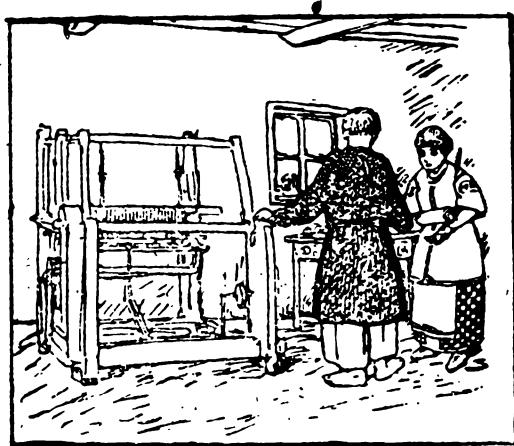
— «Так таки-так!» — промовив з тину кілок. — Говоріть собі: то ви ще світу не знаєте! А от ми так знаємо, бо сучкуваті». От він зарипів так журно та жалібно:

«Трісь-тріся! трісь-тріся!
От і пісенька уся!»

— «Ні, не вся, — каже льон: — завтра от підживить мене дощик або сонечко вигріє; я чую, як я росту, почуваво, як я цвіту. Нема від мене щасливішого!»

Коли це одного ранку прийшли люди на поле, взялися за льон під головки та й позривали його геть із корінням. Як же то було боляче! Потім повкидали в воду, ніби потопити хотіли, а далі до вогню розіслали, немов на смаження. Страху було й лиха такого! — «Ете, та то не все свято! — думав льон: — що ж і потерпимо: за терпіння дасться і розуміння!» Але що день, то гірше ставало: мочили його, терли, тіпали, чесали, що бідний льон не розбирав уже, що й до чого? А як поклали на кладку та — сюрр... веретеном

крутнули, то так йому голова завернулася, що й не до мисли було вже! „Який же то я був перше щасливий! — думав льон на своїй лютій дратівлі. — Будемо вдячні й за те! Вдячні, вдячні!... Ох, лишенко!“ А тим часом узяли його до варститу. От і зробився він великим гарним шматом.

ком полотна. Увесь льон до стебла пішов на той шмат. «Як це все незвичайно! — казав льон: — Зродувіку я не йняв би віри! Але як поталанило мені! Ет, кілок з тину співав якусь нісенітницю:

„Трісь-тріся! трісь-тріся!
От і пісенька уся!“

— „А пісня зовсім не вся! Тепер тільки вона й починається! Справді, усе незвичайно! Переміг я таки справді чимало дратівлі! Тепер то я від усіх щасливіший! Гляньте який я тонкий та міцний, який білій та довгий! Е, це інша річ, ніж рослиною бути, хоч і в квітках: там коло тебе ніхто не панькається, навіть і воду пеш тоді хіба, як випаде дощик... А тепер мене так пильнують, так коло мене вщають, що й годі! Щоранку перевертає мене наймичка, а щовечора роблять мені в балії купіль Сама пані-матка наді мною казання читала і каже, що я на цілу околицю найкращий шматок! Ні, вже щасливішим і бути не можна!“

От понесли потім полотно те до одного долу і поклали під ножиці. Ох, лишенко! Як його поімматували,

покраяли, як покололи голками! Нема що казати — мало було втіхи, але зате з полотна вийшло дванадцять сорочок. «Ні, гляньте но! — думадо воно. — Тепер от я стало справжньою штукою! Ось де було мое призначення! Яке ж це щастя! Тепер я стаю людям на вжиток, — радісно так! Я розпалося на дванадцять частин; але всі ми одна в одну, наче виліті. От незвичайне щастя!»

Минуло кілька років і сорочки порвалися, порозпадлися. — «Що ж, треба колинебудь і кінця, — шамотіло дрантя: — ми б ще охоче носили і далі, так що ж, коли це неможливо!» Ото взяли їх та й подрали на шмаття. Думали вони, що ім уже годі животіти, бо їх посікли, розмочили і почали в окропі варити... Страху такого, аж гульк! — вони несподівано стали чудовим білим папером.

— «От несподіванка, так несподіванка! — казав папір. —

Тепер я навіть тонший, як був: та на мені ще й писати-муть. Сказано вже, що щастя, то щастя!»

Ну й справді, на ньому написали гарненьке оповідання, та так чисто та хороше, що любо й весело було глянути. І люди слухали, що на ньому стояло; а було там саме добре й розумне, і люди через те ставали добріші й розумніші. У тих словах на папері було добро, справжнє, велике!

— «Оце вже більш як те, що мені і мріялося, як я був ще на полі маленькою, синенькою квіточкою. Чи ж снилося коли, що мені випаде між людей нести освіту й радість! Я й сам цього не збагну, але то щира правда! Тепер я, певне, піду в світи, помандрую по всіх країнах, щоб мене всі-всісенькі люди змогли прочитати. Інакше воно не буде. От пиха — так-так! Тепер на мені стільки дорожих думок, скільки перше було квіток синеньких. От коли вже я просто найщасливіший».

Але папір у велику дорогу не виїхав, а дістався тільки до друкарні, і таменьки все те, що на ньому було записане, надрукували в книжечках. Книжечок вийшло тих сила, так що з них випало людям далеко більше радощів і вжитку, ніж би з того паперу: бо хоч би він пішов по всіх світах бігати, але ж на половині шляху звівся б нінащо.

— «Звичайно, це найрозумніш! — думав пописаний папір. — А мені це й не спало на думку. Я таки вдома зостанусь, як дідусь той старенький у великій шанобі, бо й справді, ті всі книжечки — мої внучки! Щира правда

таки всюди куток найде; мені б важко було ввесь світ оббігати! Адже й того буде, що на мене дивився той, хто це все написав, та це кожне слово з його пера на мене лягло! Ні, я таки найщасливіший!»

От узяли папір далі, звязали докупи та й кинули в бочку до пральні.

— «Ет, скінчивши роботу, добре й спочити! — сказав папір. — Це дуже розумно. От я тепереньки добре знаю, що на мені написано, а пізнати самого себе — це справдішній поступ. Що ж тепер з нами станеться? Що вперед піду, то це певне, бо все поступ мав, я переконався добре!»

Коли це одного дня вийняли той папір і поклали на запал до печі, бо не варт він був, як казали, до продажу, — щоб завивати масло чи там цукор. Усі діти в хаті стали навколо такі ото раді побачити, як займеться папір, як спалахне полумя вгору, і як у комин потім полетять іскри червоні, що, мовляв би, ті огнищі штучні, — сюди й туди вернуться, та мерцій одна по одній і згаснуть! Було сміються діти, що іскри ті, немов учні зо школи тікають, а остання б то вчитель... та так ото чекають на неї... та сміху, сміху! Так оче, ввесь отої оберемчик старого паперу на огонь кинули, і він разом спалахнув.

— «Ух!» — заговорив він і жарким полумям уявся. Ух, це було не до хіті, але зате полумя злітало вгору так високо, як ніколи б льонові і не піднести своїх квіточок синесенських, а блищаю так ясно, як зродувіку полотно не блищаю. Усі пописані букви в одну мить жаром почевоніли, усі й думки з полумям разом позникали.

— «Тепер я лину просто до самого сойця!» — гуло полумя, а з ним разом гоготіло щось на тисячу голобів; і полумя здіймалося крізь димар високо-високо.

А тим часом над димарем злітали уже манюсюсенські сушки, далеко тонші, як саме полумя; вони були невидні на око, і було їх стільки, скільки давно колись квіточок синесенських на полі. Легесенські, легші далеко від свого батька-вогню, вони все ще витанцювали над попелом, як полумя згасло, і в тому місці, де попелу чіркалися вони, свінули бліскавки й іскри червоні. Так було гарно, так любо, а діти весело співали над покійником попелом:

«Трісь-тріся! трісь-тріся!
От і пісенька уся!»

Але манюсінькі невидні сущики казали на це: «Ні, не вся, пісні й кінця нема. Оце є саме величне. Ми знаємо, для того й нема від нас щасливішого на світі!»

Але їх діти не чули, та й розуміти не зуміли б, бо рано ще їм усе знати, а то швидко постаріліся б.

Г. Андерсен.

Запитання: Що діється з льоном?

67. Орачі й Муха.

У полі орачі на ярину орали,
і Муха там була.
І хоч її, непрохану, ганяли,
бо звикла змалечку кохатися в чужому,
одначе крадькома і їла і пила.

Над вечір орачі верталися додому,
і Муха там на розі у вола.
Зустрівсь Комар на лузі край села
та й каже, сміючись:
«Добривечір, сестричко!
А ти вже тут чого, перепеличко?
Кума чи родичка кому?»
А та йому:
— «Бов! бов! раденький, що дурненський!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький,
бо комарі не сіють і не жнуть...
Ти роздивись: у полі ми орали,
заненъко почали, ввесь день не віддихали,
тепер додому час, з вечерею нас ждуть».

Ми й між людьми чимало знаєм
брехливих прихвоснів таких;
вертяться скрізь, щоб бачили і їх:
і мов, тут — турбуємось і дбаєм!

Леонід Глібів.

Запитання: Чого вчить нас байка про орачів і Муху?

68. Сирітка в лісі.

1.

Ішла сирітка вночі лісом і заблудила. Вранці зо страхом побачила, що ця околиця зовсім їй не знана. Вона стала плакати-ридати:

— Що ж почну я сама-одна в лісі, де душі живої немає? Доведеться умерти з голоду!

Ішла сирітка лісом та й ішла, все дороги шукала, але ніде й сліду стежинки не було. Коли ж надійшов вечір, сирітка сіла на землю, віддала свою душу Богові в опіку й задумала не рухатися з місця, хоч би й що діялось.

Коли так сиділа за хвилинку надлетів білий голубчик, а в дзьобі ніс золотий ключ. Поклав ключ на землю біля сирітки й сказав:

— Бачиш оце велике дерево? Там є малесенський засув, відчини його цим ключем, а знайдеш там і їжі і пиття доволі.

Сирітка вчинила те, що голуб велів; відчинила дерево і знайшла там глечик молока й білі бабочки, то й наїлася досита. Думає:

— В тій порі вже кури йдуть спати, коли б і мені постілонька.

Саме надлетів голубчик із другим ключем та сказав:

— Відчини цим ключем друге дерево; там найдеш гарненьку постіль.

Сирітка вчинила те, що голуб велів, відчинила друге дерево, нашла гарненьку постіль. Помолилася Богові, поклала і заснула смачно. Бранці прилетів голуб утретє і знову з золотим ключем.

— Відчини цим ключем це третє дерево, найдеш там хороше плаття.

І справді, відчинила сирітка дерево, знайшла в ньому хороше вбрання, золотом шите й самоцвітами ткане, що його й жадна царівна не має.

Жила так сирітка довгенько, а голубчик прилітав щоднини й давав їй усе, чого забажала.

2.

Одного дня сказав голуб до сирітки:

— Чи захотіла б ти мені щось учинити?

— З радої душі! — відказала дівчина.

— Заведу я тебе до маленької хатини, увійдеш там і побачиш у кімнаті старуху, що сидітиме біля вогню; скаже вона тобі: «здорова була», але ти не відповідай, лише іди до другої світлиці, побачиш там різних перстенів силу-силенну. Вони будуть розсипані по столі. Не дивись на хорощі перстені, з дорогими самоцвітами, а знайди простий перстень із заліза, що там буде, й принеси мені, та все те якнайхутчіш.

Дівчина пішла до хатини, до першої світлиці. Побачила старезну жінку, що, уздрівши дівчинку, дуже здивувалася і сказала:

— Здорова була, моя дитинко!

Але сирітка не відповіла нічого, лише пішла до других дверей.

— Куди ж то? — крикнула стара й намагалася вхопити її за спідницю. — То моя хата, і ніхто не може тут господарювати.

Але сирітка вирвалась і сміливо ввійшла до другої світлиці. На столі побачила силу-силенну найрізніших перстенів, що блистіли й переливалися перед її очима. Стала їх перекидувати, та не могла знайти залізного перстеня. Раптом побачила стару жінку, а в руці в неї клітку з птахом. Стара хотіла втікати із світлиці. Тоді сирітка підійшла до неї, взяла квітку, а все мовчки, вийняла птаха й побачила в нього в дзьобі залізний перстень. Взяла вона перстень і щосили побігла до свого голуба. Та голуба не було. Дівчина стала під деревом його дожидати. Тоді здалось їй, що дерево стає мякшати і нагло гілки обняли її, а повернувшись, замість дерева, побачила вона красного молодчика. Він сказав:

— Звільнила ти мене від чарівниці. Це вона закляла мене в дерево. Щодень на кілька годин я міг ставати голубом; та доки не мав я залізного перстеня, не міг я вернутися до людської подоби.

В цій же хвилині звільнені стали його слуги й коні, що їх теж чарівниця замінила в дерева. Поїхали разом до його царства, бо він був сином могутнього царя. Царевич узяв сирітку за жінку і жив з нею довго в радощах і щасті.

Брати Грімми.

Запитання: Як жила сирітка в лісі?

Хто їй помогав?

Як вона вирятувала завороженого царевича з під влади злой чарівниці?

69. Лисичка-кума.

1.

Був собі раз Вовчик-братік і Лисичка-сестричка. Задумали вони взятися чесно на хліб працювати. Винайшли собі нивку поля і змовилися посадити на ній картоплю. Бранці рано вибралися до роботи, ямки робити та картоплю садити. Вдома поспідали, що там Бог дав, а щоб у погудне не бігати, взяли відразу з собою обід і полуценок: глечик меду й кошик паляниць. Поклали страву між кущі, а самі, перехрестившись, узялися до роботи.

Копають, копають, та Лисичці швидко навкучила чесна праця. Нібито копає, а сама думає, як би то викопити.

ся та в кущі медку полизати. Ось у недалекім болоті поміж
тростиною застукав Гук на все горло:

— Гуп-гуп-гуп!

— Зараз, зараз, сватоньку! — скрикнула Лисичка, не-
мовбіто її кликали. І вже кинула мотику та й забирається
йти.

— А куди ти, Лисичко? — питає її Вовчик-братік.

— Хіба не чуєш, сват Гук мене кличе.

— То чого?

— Ми з ним ще вчора балакали: бачиш, у нього сьогод-
ні хрестини, то він просить мене за куму.

— Га, коли так, то йди, тільки не барися.

— Я заразісінько вернусь! — мовила Лисичка. — Ко-
пай собі свій загонець, а я тебе догоню.

Побігла Лисичка в корчі, зараз до горщика, попоїла
добре меду, закусила паляницею, все чистенько позавязу-

вала, пооблизувала та й іде до Вовчика, спишина водячи хвостом — звичайно, кума.

— А що, вже по хрестинах? — питає Вовчик.

— Та вже, — мовить Лисичка.

— А що там Бог дав?

— Хлопчика.

— А як же його охрестили?

— Початочок.

— Ото ім'я! Я ще й не чував такого, — мовить Вовчик.

Лисичка нічого не мовила, але взялася пильно до роботи.

Може так минула година, а може й дві, — знову Лисичці захотілося медку полизати. І ледве Гук з болота закував, а вона на весь голос кричить:

— Зараз, сватуню, зараз!

— То що, Лисичко? — питає Вовчик.

— Та бачиш, там друге дитинятко у свата народилось, ще раз на хрестини просить.

— Ну, що ж, коли просить, то йди, тільки не барися.

— Я заразісінько, Вовчику! — мовила Лисичка та й шмиг у кущі. Зараз до горнятка, наїлася добре меду, палляницею закусила так, що з їх спільногого полуценку мало що й лишилося, та й вертається до Вовчика.

— О, ти вже тут! Уже по хрестинах?

— Та вже.

— А що ж там Бог дав?

— Та дівчинку.

— А як її охрестили?

— Серединка.

— Ото! Я ще й не чував такої назви! — здивувався Вовчик.

— У Гуків, Вовчику, все такі незвичайні назви дають. На те вони голосні птахи.

Попрацювали знову з годину, і знову Лисичці запах дуже медок, і ледве тільки Гук загукав із тростини, а вона кричить:

— Іду, сватоньку, йду!

— Та куди йдеш, Лисичко?

— Ніби не чуєш, що сват іще раз за куму просить?

— Що за диво, що він тебе так часто за куму просить?

— мовив Вовчик.

— Бо мене дуже любить, Вовчику.

— Ну, то йди ж, а не барися, треба роботу кінчати.

— Я зараз тут буду, Вовчику. Роби, не бійся, я своє зроблю.

Побігла Лисичка до куща, виїла решту меду з горщи-ка, скрупала решту паляниць, усе поперевертала та й іде до Вовчика.

- А що, вже по хрестинах?
- Та вже.
- А що там Бог дав?
- Хлопчика.
- А як же його охрестили?
- Остаточок.
- Ну, що ж, нехай здоров росте.

2.

Копали так, копали, аж ось уже й полудне. Вовчик давно зголоднів, та все якось стидався признатись, а далі кинув мотику та й каже:

- Ну, на тепер досить. Чи не пора обідати?
- Певне, що пора, Вовчику-братіку, — мовить Лисичка, а сама нібіто копає, пильнує роботи.

— А ти ж не голодна?

— Та ні, Вовчику, йди ти сам та пообідай, мене там на хрестинах погостили.

Пішов Вовчик у кущі, дивиться, ого! Горщик порожній, аж вилизаний від меду, кошик перевернений і палянниць ані кришки нема! Аж тепер зрозумів, куди це Лисичка сестричка так часто на хрестини ходила! Аж тепер йому вияснилося, які то вона своїм похресникам чудернацькі назви давала!

— А, то ти така, погана Лисице! — скрікнув Вовчик.

— Хочеш мене роботою й голодом на смерть заморити, а сама всю страву пожерла! Чекай же! Я тебе за те саму розірву і на обід згамкаю!

Почула Лисиця Вовчиків крик, побачила, який він біжить злосливий та недобрий, і не чекала довго:

Дала ногам знати та до лісу, а в лісі шустъ у першу нору, яку надибала під корінням старого дуба. Думала, що сковаштесь зовсім, але Вовчик таки встиг побачити кінчик її хвоста. як Лисичка його втягла до нори. Прибіг та й кричить:

— Ага, ти тут? Видазь мені зараз! Не сковаштесь від мене.

Та Лисичка не дурна. Сидить у норі, ані пари з рота.

— Не обзываєшся? Добре! Чекай лишенъ, я тебе досягну,

Скочив Вовк, виломив довгу клюку, застромив у нору, та й шпортає. Думка була вхопити Лисичку за ноги і витягнути на світ Божий. Не похопилася Лисичка, а клюка — хап її за ноги. Нора тісна. Вовк, почувши, що щось зачепив, так тягне, що є сили. От Лисичка, хоч і як їй мурашки поза плечима бігали, почала реготатися та й кричати:

— Ото дурний! Зачепив за дубовий корінь та й тягне. Думає, що мене за ногу вхопив. Тягни, дурню, тягни!

Почувши це, Вовк пустив Лисиччину ногу та й почав знову шпортати клюкою, поки не зачепив справді дубовий корінь.

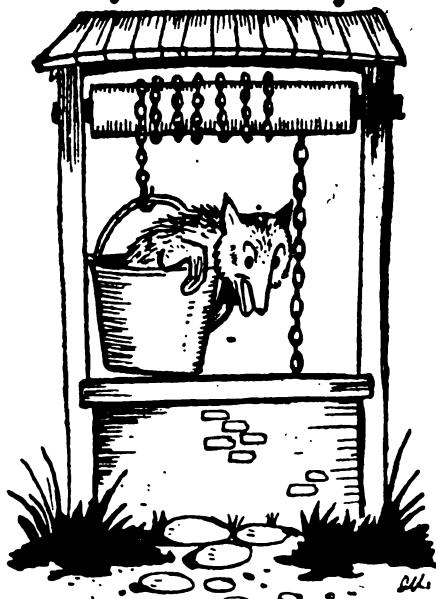
— Ай-ай-ай! Моя ніженька! — закричала Лисичка, а дурний Вовк з радости як почав тягнути, поки сам не втосьмився і клюки не зломив. Тоді плюнув і пішов геть і за рікся з Лисичкою більше не мати ніякої спілки.

Іван Франко.

Запитання: Як Лисичка двічі перехитрила Вовка?

70. Пригода Лиса Микити.

Край глибокої криниці
висіли два відра з криці
на довжезнім ланцюзі;
Лис хотів води напитись —
сів в відро, щоб вниз спуститись,
друге ж звисло на версі.
Ну, п'є воду і смакує,
та нараз собі міркує:
— «Боже, що ж це я вчинив?
Вниз я з'їхав, але вгору
хто ж мене підтягне впору?»
Бідний з жаху аж завив.
Плаче, стогне, репетує, —
а Вовчиця тесе чусе,
пробігаючи ліском.
До криниці зазирає...
— «Лисе, що таке?» — питает
своїм ніжним голоском.
Лис мій швидко забалакав:

— «Ах, тітусю, риби, раків
тут я навіть не злічу!
Півгодини їх збираю,
а відро вже повне маю,
ще й наївся досжочу.

Жаль — нема куди вже брати...
Влізь до того он відра ти
і сюди мершцій спустись.
Наїсися, ще й додому
занесеш линків старому».
Так брехав їй хитрий Лис.

Ну, а це ж для вас не тайна,
що Вовчиця, як звичайно,
страх голодная була.
Як про рибу й раки вчула,
зараз у відро стрибнула —
та й з ним шустъ! уніз пішла.

Вниз пішло відро Вовчиці,
вверх пішло із дна криниці
те відро, де Лис сидів.
— «Ну, тітусю, будь здоровая!
Я спішу до Магерова!» —
крикнув Лис, як вверх летів.

«Славну вдала ти драбину,
я йду вгору, ти вдолину, —
що ж, на тім стойть земля!
Риб не знайдеш ти, небого,
та подуматъ треба довго,
як дістатись відтіля».

Іван Франко.

Запитання: Як обманув Лис Микита Вовчицю?

71. Осел і лев.

1.

Був собі раз Осел. Забагато йому стало праці й батогів у господаря.

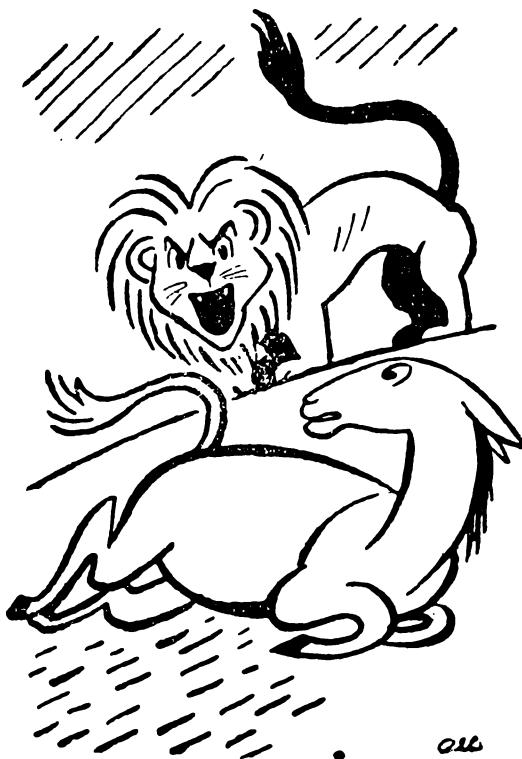
— Давай, — думає, — втечу в ліс і буду жити на волі! Буду собі пастися по лісі, і хто мені що зробить?

І, не думавши довго, втік від господаря та й у ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, не робить нічого, ніхто його не бє, відколи живе; ще такого добра не зазнав. Аж раз дивиться, йде Лев, страшний-престрашний, та й просто на нього.

— Ну, — думає собі Осел, — аж тепер буде по мені!

Але поки Лев дійшов до нього, він якось трохи опам'ятається і поміркував собі:

— Аху, може я його деяк здурю?

Та й як стояв, бух на землю, ліг собі й лежить, мов і гадки не має. Надходить Лев і кричить уже здалека:

— Ей ти, хто там? Як ти смієш лежати? Чому не встанеш і не поклонишся мені?

А Осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими вухами клапає. Підійшов Лев і знову кричить:

— Зараз устань і поклонися мені!

— А хто ж ти такий? — питає Осел.

— Ти ще й питаєшся? — кричить грізно Лев — Хіба ти не знаєш, що я Лев, над усіма звірями цар?

Осел, не встаючи, підвів голову й витрішив на нього очі.

— І що ти за дурниця балаєш? — промовив він. — Ти цар над усіми звірями? Хто тобі це сказав? Маєш те на письмі? Хто тебе вибирав на царя?

Лев став, мов чолом об стіну стукнувся.

— Хто мені це казав? Та всі мені це кажуть, що я над звірями цар. Хіба ж це неправда?

— Певно, що неправда. Не може тому бути правда, бо цар над усіми звірями не хто, а я.

— Ти? — здивувався Лев. — А ти хіба маєш це на письмі?

— Певно, що маю! Ану, подивися отут!

І він устав на рівні ноги, обернувся задом до Льва й показав своє заднє копито, на якім була прибита новісінька підкова.

— Бачиш? Це моя царська печать. Якби ти був цар, то й ти мав би таку.

— Ото диво! — промовив Лев. — А я про те й не подумав ніколи. Мабуть, твоя правда. Але стій! Давай, будемо пробуватися. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде правдивий цар.

— Добре, нежай і так буде, — промовив Осел, і з тим розійшися.

Лев побіг по лісі, бігав, бігав: тут зловив сарну, там зайчика, там знов якусь звірину. За годину мав уже щось п'ять чи шість штук. Бере те все й волочить до Осла.

А Осел тим часом що робив? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясно світило, й серед луки кинувся на землю, ноги геть відкинув, очі зажмурив, язик висолопив на півліктя, — сказав би хто: згинув та й гді.

А понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки; всяка погана птиця. Бачать вони, — лежить неживий Осел, та й усі почали по нім скакати, дзьобати

йому язик та й очі. А Осел нічого, тільки як котра пташина надто близько підійде, а він — клац її зубами, або стук ногою. Вбє та й ховає під себе, та так хитро, що інші й не бачать. Не минуло години, а він надушив їх з півкопи. Тоді скопився 'на ноги, як не стреплеться, як не рицне, а птахи всі вrozтіч. Осел забрав усю побиту пташню, та й несе на те місце, де мали зійтися з Львом.

Приходить, а Лев уже там.

— Ну, що? — каже до Осла й показує йому свою здобич, — бачиш, скільки я наполював?

— Ну, та й дурний же ти, небоже — сказав Осел і копнув його звірів ногою. — Таких звірів я міг би був наловити зо дві копи. Та що вони варті! А ти подивися на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, спробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну, — відповів Лев. — Аж тепер бачу направду, що ти над звірями цар, а не я! Вибачай мені, що я так нечесно говорив з тобою!

— А бачиш, — промовив гордо Осел, — завжди треба бути чесним, бо ану ж наскочиш на старшого від себе, а тоді що буде? От і тепер я міг би тобі за кару зробити смерть, але вибачаю тобі, бо ти з дурноти це зробив, а не із злой волі. Йди ж тепер і пильнуйся на другий раз!

І Лев пішов, похнюцившись та підібравши хвіст, немовби хто вилляв на нього бочку зимної=презимної води.

2.

Чи близько, чи далеко, здibaє в лісі Вовчика-братіка.

— Здорові були, найясніший царю! — каже Вовк і кланяється низенько.

— Ет, іди, не смійся з мене! — каже сумно Лев. — Який я тобі цар?

— Як то ні? — скрикнув Вовк.

— Мовчи, братіку, — шепотом говорить до нього Лев.

— Тут недалеко правдивий цар. Як почує, біда буде і тобі і мені.

— Правдивий цар? — здивувався Вовк. — Що за диво? Який же тут правдивий цар, крім тебе?

— Є, є, — з острахом прошептав Лев. — Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих звірів ловить, що в повітрі літають. Богу дякую, що мене живого пустив.

— Ну, що ти говориш! — здивувався Вовк. — Диво дивне. Знаю цей ліс не від нині, але ніяк не придумаю, хто б то міг бути. Як же виглядає той новий цар?

— Одне слово — страшний! — сказав Лев. — Вуха отакі, голова, як коновка, а на задній нозі царська печать.

— Ніяк не вгадаю, хто це може бути? — клопотався Вовк. — Знаєш що, ходи, покажи мені його!

— Я? Нізащо в світі! — скрікнув Лев. — Досить уже раз страху наївся.

— Та ходи бо! Чого боятися? — заохочував Вовк.

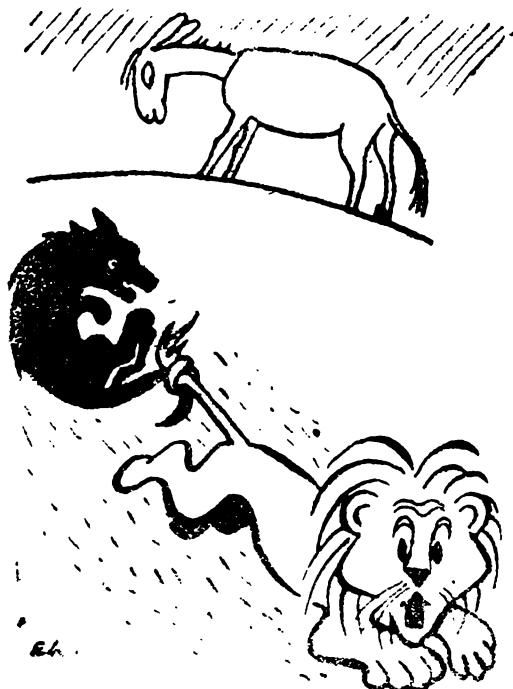
— От знаєш що, привяжи себе своїм хвостом до моого, смішіше нам буде йти!

— Про мене, — сказав Лев, — нехай і так буде.

Звязалися обидва хвостами докуши та й пішли. Ейшли на горбок над поляну, що на ній пасся Осел. Лев зупинився, зазирає та й шепче до Вовка:

— Ось він! Ось він! Подивися!

Обертається Вовк, зазирає та як не крикне:

— Дурний Лев, та ж це Ослисько! — А Львові причuloся, що то новий цар уже близько, як не злякається, та в ноги! Через пеньки, через ярки, що було духу! Дер, дер, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, Вовче, близько вже той новий цар?

Але Вовк тільки язик вивісив. Як був привязаний до львиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу і давно вже духа спустив.

— А бачиш, — каже до нього Лев, — ти казав, що новий цар не страшний, а як побачив його близько, то з самого страху помер.

Іван Франко.

Запитання: Як Осел перехитрив Льва?
Що сталося з Вовком?

72. Золотий черевичок.

1

Був собі дід та баба. І в діда дочка і в баби дочка. От баба й напалась на діда:

— Куни й купи, діду, бичка, щоб було що моїм дочкам пасті!

Дід поїхав на ярмарок і купив бичка.

От баба свою дочку й жалує, а дідову все лає, все лає. А дідова дочка така роботяча дитина, а бабина — то така мазуха: все б тільки сиділа, згорнувши ручки. От баба на дідову дочку:

— Жені, вража дочко, бичка пасті! Та на тобі дві мички прядива, щоб ти й помняла, і спряла, і помотала, і поткала, і побілила, і додому принесла!

Вона взяла прядиво й погнала бичка пастись.

От бичок пасеться, а вона сидить та й плаче. Бичок каже:

— Скажи мені, дівонько, чого ти плачеш?

— Як же, — каже, — мені не плакати! Загадала мені моя мачуха, щоб я оці мички спряла і змотала, і поткала, і побілила, і додому полотно принесла.

— Не журись, дівчино, — каже бичок, — все гаразд буде. Лягай та спи!

Вона лягла й заснула. Коли прокідається, а ті мички й попрялися, посукались, і полотно виткане й побілене — тільки на сорочку! От вона приганяє ввечері бичка додому, віддає бабі полотенце. Баба взяла його й заховала, щоб ніхто й не бачив, що дідова дочка принесла.

От удруге на свою дочку:

— Жени, доню, бичка пасти! Та на й тобі мичечку. Спрядеш — спрядеш, а не спрядеш — то й так принесеш!

Вона й погнала бичка, та положилася та й цілий день спала — і за холодну воду не приймалася. А ввечері приганяє бичка з поля та й віддає бабі мичку:

— Так у мене, мамо, голова боліла цілий день, що я й за веретено не приймалася: так сонце напекло.

— Ну, нічого, ляж та засни, — вона перестане

2.

На другий день знову баба на дідову дочку:

— Вставай, вража дочки, бичка пасти! Та на тобі кр уг прядива: щоб ти його помняла, потіпала і в мички помикала, і щоб попряла, помотала, оснувала і поткала, і побілила, а ввечері полотно принесла!

От вона погнала в поле бичка пасти. Бичок пасеться, а вона під вербою стала та мне це прядиво та так гірко плаче — сліззи, як горох, котяться.... А бичок приходить та й питает:

— Скажи мені, дівонько, чого ти плачеш?

— Як же, — каже дівчина, — мені не плакати, коли так і так.

Розказала.

— Не журись, — каже бичок, — все гаразд буде. Лягай та спи!

Вона й прилягла. Та де вже в неї й сон той візьметься! Коли так до вечора той круг прядива і помиканий, і по-прядений, і оснований, і полотно виткане й побілене, хоч зараз сорочки ший. Приганяє ввечері бичка, віддає бабі полотенце.

Ото баба сама собі:

— Ото вража дочка, як вона все діло поробила! Це все їй бичок поробив...

Та до діда:

— Заруж та й заріж, діду, бичка, а то з твоєї дочки

нема ніякої роботи: що пожене бичка насти, то цілий день проспить і нічого не зробить!

— То й заріжу!

А дівчина підслухала, та йде в загороду та так гірко плаче, так плаче! Бичок її й питаеться:

— Скажи мені, дівоночко, чого ти плачеш?

— Як же, — каже, — мені не плакати, коли хочуть тебе зарізати!

— Не журись, — каже бичок, — все гаразд буде! Як мене заріжуть, то ти проси у баби, щоб дала тобі кишки мити. Там ти знайдеш зернятко. Ти те зернятко посади, то виросте з нього верба яра. Як що тобі треба, іди до тієї верби — усе тобі буде!

От дід і зарізав того бичка. Дівчина й просяться в мачухи:

— Піду я, — каже, — мамо, кишкі мити!

А мачуха й каже:

— А вже не хто їх помисє, як не ти!

Вона й пішла. А як знайшла у кишках зернятко, посадила перед порогом, віддаля трохи — полила водою. Коли на другий день прокидавшася — аж з того зернятка така верба виросла, а під вербою криничка. А в ній вода така гарна, що на все село! Холодна та чиста, як слюза

3.

Діждали вони неділі. Баба свою дочку вбрала гарно й повела до церкви, а на дідову:

— Топи, нетіпахо! Щоб ти й витопила, і обідати наварила, і поприбирала, і ще на тобі полотна, щоб — поки я прийду з церкви — і сорочки пошила! А як не зробиш, то я тебе й живої не лишу.

От баба з своєю дочкою пішли до церкви, а дідова дочка швиденько витопила і обідати наварила і пішла до верби ярої та й каже:

— Вербо яра! Відчинись-вітворись, Ганна-панна йде!

Верба й відчинилася, а відтіля панни так і посипались:

— Панно наша люба, панно наша мила, який нам назказ буде?

От вона й розказала: так і так. Та й каже:

— Давайте мені швидше одягатися і хай запрягають коні — поїду я до Божого дому!

Ті зараз кинулись: одягли її в шовкове вбрання, у зо-

лоті черевички обули: підїхала карета — поїждало до церкви.

Як прийшла вона до церкви, так усі й поторопіли... тільки шу-шу-шу.

— Що воно? Чи це яка князівна, чи королівна, що ніколи ще такої не бачили!

А під той час царенко в церкві був. Так його за серце і вхопило!... Стоїть та й очей не зведе з неї. А тут його прислужники — всі дивуються та любуються. Тільки не знають, що воно таке. Скінчилася відправа, вона сіла — поїхала. Поскидала з себе шовкове вбрання, наділа знов свої дранки, сіла край віконця — виглядає своїх з церкви.

От приходить баба з церкви:

- А що, обідати наварила?
- Наварила, — каже.
- А сорочку пошила?
- І сорочку, — каже, — пошила.

Посідали обідати, розказують: яку то вони гарну панночку бачили в церкві, що царенко, — каже баба, — «не Богу молиться, та все на неї дивиться». А на дідову дочку каже:

— А ти, нетіпахо, хоч би була сорочку білу наділа та вмилась, а то як та грубниця!¹

4.

От діждали другої неділі. Баба знову вбрала свою дочку й знов до церкви. А на дідову:

— Топи, нетіпахо!

І знову якусь там роботу дала. Дідова дочка попоралась трохи, йде до верби ярої:

— Відчинися-отворися, вербо яра, Ганна-панна йде!

Верба відчинилася, а з неї ще більше панночок:

— Панно наша люба, панно наша мила, який нам наказ буде?

Вона їм загадала, що треба, — вбралася в золоті черевички, вбулася — поїхала до церкви. А царенко знов там стоїть, мов прикований, — і очей не зведе! Тут почали розпитувати людей, чи не знають? Ні, ніхто не знає, що воно за панночка така гарна. Почали радитися, як би його віznати? Царенко каже:

¹ грубниця — та, що палить у грубі; брудна.

— Хто мені взнає, що воно за панночка, я тому мінок золотих грошей даю!

От допитувались - допитувались, радились - радились — нічого! А в царевича був собі такий сміхунець. Він і каже царенкові:

— А я, — каже, — знаю, як її пізнати можна.

— А як? — питаеться царенко, — кажи!

— А так, — каже сміхунець, — туди, де вона стоїть, підліймо смоли, то черевичок і пристане. А вона буде поспішати з церкви додому, то й не помітить, що черевичок лишився в церкві.

От царедворці кинулись і в ту ж мить так і зробили. Скінчилася відправа, вона щіпла з церкви, а черевичок золотий і лишився. Сіла й поїхала. Дороге вбрання поскідала, а своє дрантя наділа. Сіла і дожидася з церкви.

Поприходили з церкви, розказують: як царенко побивається за панночкою, — та не знають, як його довідатися, що воно за панночка така гарна. А баба ще дужче зненавиділа лідову дочку, що вона й тим разом роботу поробила.

Царенко так журиться, так журиться: що воно таке? Вже розпитуються по всьому царстві: хто золотий черевичок загубив? Ніхто нічого не знає. От і посилає цар своїх дорадників скрізь по царству, щоб знайшли її та й годі.

— А не знайдете, — каже, — то ви мою дитину загубите. Тоді і вам не жити.

От ті царедворці ходять скрізь по містах, по селах — приміряють той золотий черевичок: на кого він прийдеся, та царенкові за жінку буде. Вже й по князях ходили, і по панах, і по купцях — ні, та й годі. Або малий, або великий! От вони давай ще по селянах.

5.

Ходили вони, ходили, приміряли — приміряли, та так потомились, що на силу ноги волочать.

— Де б, — кажуть, — нам відпочити у холодку?

Коли глянуть — аж така верба коло хати стоїть, а під вербою й криничка; вони туди. Вийшла баба з хати. Вони її розпитують:

— Чи є в тебе, бабусю, дочка?

— Є, — каже, — є!

— Одна чи дві? — питаютъ.

— Та є, — каже, — й друга, та не моя, а дідова, так то така нетіпаха, що гайдко й глянути!

— Ну, — кажуть, — ми примірятимем золотий черевичок.

— Добре, — каже. — Та на свою: — Піди, доню, вмийся, приберися й ніжки помий!

А дідову загнала аж на піч і невмиту, і неодягнену.

От вони повходили в хату, давай приміряти. А баба каже на свою дочку:

— Давай, донцю, ніжку!

Вони приміряють — не приходиться. Тоді й кажуть:

— А де ж, бабусю, друга ваша дочка?

— Та то, — каже баба, — така нетіпаха, нечепура, — куди їй!

— Нічого, — кажуть, — давайте, яка вона є!

От вона злізла з печі, баба її турляє:

— Хоч би ти причепурилася!

Приміряють той черевичок — а він так і влип: як там був! Царедворці ті так зраділи, що Господи!

Ну, — кажуть, — бабо, ми оцю дочку візьмемо з собою.

— Куди ви її братимете, — таке цвілля? Там з вас люди будуть сміятися.

— Отже візьмемо, — кажуть.

Баба ляшить, не пускає:

— Як таки можна, щоб така нетіпаха та стала дружиною царській дитині?

А їй не те, а те, що не її дочка.

— Ні, — кажуть, — одягайся, дівко!

— Пождіть, — каже дівчина, — трохи, я піду, вбeresa.

От прийшла до верби ярої — одяглася, вбулася... і така стала гарна, що ні здумати, ні згадати — тільки в казці сказати! Як увійшла в хату — так і всяяла! А баба вже й слова не вимовить...

— Посідали в карети, поїхали... Як побачив царенко
— сам не свій!

— Швидше, — каже, — благословіть, тату!

От їх поблагословили й одружили, і таке весілля
справили, що ввесь мир був. От вони й живуть і хліб
жують і постолом добро возять.

Запитання: Яку роботу загадала баба дідовій дочці?
Як бичок помагав дідовій дочці?

Що зробила дідова дочка, як дід зарізав бичка?
Де побачив її царенко і як її відшукали?

Приказка: Правда кривду переважить.

73. Нагулялося по небу...

Нагулялося по небу
весняному сонце,
зазирає надобраніч
у низьке віконце.

І проміннячком угсру
огняним стріляє!
Хрест на церкві розтощеним
золотом сіяє.

Закотилося, сковалось
за степи, за море;
понад морем кров палає,
хмару хмару боре.

Стало темно по садочках,
тихо пил сідає,
і село у прохолоді
ніби оживає.

Панько Куліш.

VI. Літо, літо...

74. Літо.

Літо, літо, сонце гріє,
яблуко вже паленіє,
вже на полі збіжжя спіє.

Гей, гостріть серни і ӯкоси!
Поки сонце вине роси —
жніть снопи, кладіть покоси!

Надійшла пора заплати,
хто посіяв — час збирати,
дасть Бог в мирі споживати.

75. Удосвіта.

Удосвіта встав я.
Темно ще надворі:
Де-не-де по хатах ясне світло сяє,
як на небі зорі.

Дивуюсь, гадаю, чи скоро світ буде?
Ой, скоро світ буде!
Прокинуться люди:
У всяке віконце засіє сонце.

Панько Кулім.

76. Літній ранок.

Тепле сонце встало пишно;
одягається розкішно
в яр і золото долина, —
встань і ти, моя дитино!

Ранку тратити не треба;
дочувайся: із під неба
пісня жайворонка ллється, —
то привіт тобі несеться.

Подивися на рослини:
кожну квітку і тварину
криє Божая сльозинка —
діамантова росинка.

Вітерець на тебе диші,
джерегелями ¹ колише,
на вушко тобі шепоче,
щоб вставала ти охоче.

Яків Щоголів

77. В полі серед літа.

Зросли жита, як золото, на ниві.
Легкий вітрець тихенько повіва.
Засяяв день, чарівний і щасливий,
всміхнулися ласково небеса.

Тремтять квітки, розкрились їх листочки,
мов кожен з них та й поцілунку жде;
цвіте земля, шепочутъ колосочки
і ллється спів про літечко красне.

¹ джерегелі — коси на голові, силені в віночок.

78. Вечір.

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть,
плугатарі з плугами йдуть.
Співають, ідучи, дівчата,
а матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
вечірня зіронька встає;
дочка вечерять подає,
а мати хоче научати,
та соловейко не дає...

Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх,
сама заснула коло їх...
Затихло все... Тільки дівчата
та соловейко не затих.

Тарас Шевченко.

79. Ніч у степу.

Нічка тиха. Зорі світять,
в небі місяць сяє.
Степ туманом обгорнувся
і сном засипляє.

Не шумить сухий чорнобиль,
коник не стрекоче,
перепілка не співає,
і вуж не сикоче.

і дрімає степ широкий
і кругом біліє,
тільки давняя могила
в степу зеленіє.

Запитання: Як проходить літній день з ранку до ночі?

80. Калинова сопілка.

1.

Буг собі дід і баба. У діда дочка і в баби дочка. От і пішли вони в гай по ягоди. Дідова дочка збирає та й збирає, та й назбирала повну миску, а бабина що візьме ягідку, то й з'їсть. От і каже дідова:

— Ходім, сестро, додому, поділімось.

От ідуть та йдуть шляхом, а бабина говорить:

— Ляжмо, сестро, відпочиньмо.

Полягали. Дідова, втомившись, заснула, а бабина взяла ніж та й устромила їй у серце, викопала ямку та й поховала її. А сама пішла додому та й каже:

— Дивіться, скільки я ягід назбирала.

А дід і питає:

— Де ж ти мою дочку діла?

— Іде ззаду.

А ж тут їдуть чумаки та й кажуть:

— Станьмо, братця, отут відпочиньмо.

Та й стали. Глянуть — над шляхом могила, а на могилі така гарна калина вирюєла. Вони вирізали з тієї калини сопілку, та й став один чумак грати, а сопілка співе:

«Ой помалу-малу, чумаченьку, грай,
Та не врази мого ти серденька вкрай,
Мене сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько та й устромила.»

А другі кажуть:

— Щось воно, братця, значить, що калинова сопілка так промовляє.

2.

От прийшли вони в село та йнатрапили якраз на того діда:

— Пусти мас, діду, переночувати, ми тобі розкажемо пригоду.

Він і пустив. Тільки вони ввійшли у хату, зарв один сів на лаві, а другий став біля нього та й каже:

— Ану, брате, вийми сопілку та заграй!

Той вийняв. Сопілка співе:

«Ой помалу-малу, чумаченьку, грай,
Та не врази мого ти серденька вкрай,
Мене сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько та й устромила.»

Тоді дід каже:

— Що воно за сопілка? Вона так гарно грає, що аж мені плакати хочеться! Дай, я заграю!

Він йому дав. А та сопілка співе:

«Ой помалу-малу, мій таточку, грай,
Та не врази мого ти серденька вкрай,
Мене сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько та й устромила.»

А баба скопилася з печі:

— Подай мені, старий, і я заграю.

Він їй подав, вона стала грати, — сопілка й співе:

«Ой помалу-малу, матусенько, грай,
Та не врази мого ти серденька вкрай,
Мене сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько та й устромила.»

А бабина дочка сиділа на печі аж у куточку. Злякалася, що дізнаються. А дід і каже:

— А подай їй, щоб загріла!

От вона взяла, а сопілка їй грає:

«Ой помалу=малу, душогубко, грай,

Та не врази мого ти серденька вкрай,

Ти мене, сестро, з світу згубила —

Ніж у серденько та й устромила.»

Тоді вже всі дізналися, що воно є. По дідовій дочці обід поставили, а бабину прогнали.

Запитання: Куди пішли дідова і бабина дочки?

Що зробила бабина дочка, коли дідова заснула?

Як дізналися люди про те?

Приказка: Правда і в морі не втоне, і в огні не згорить.
Правда все наверх випливе.

81. Хмарки.

Рано над морем
хмарка літала,
в ризах рожевих,
в мріях веселих
сонечка ждала.

Ввечері пізно
сонця не стало...
Плакала ніжна
хмарка невтішна,
в горах блукала...

Плакала хмаронька,
сонця жадала,
слози перлинами
тихо долинами
скрізь розливала.

82. По грозі.

Вже по грозі... Зітхнули трави,
квітки головки підняли,
і сонце тепле і ласкаве
спинило погляд на землі.

Здаля розвіялись тумани,
знов ясно, пахощі, тепло...
Спинилась кров, замовкли рани,
прибите серце ожило.

Літає радість, щастя світить,
дзвенять пташки в садках рясних,
сміються знову трави, квіти...
а слози ще тримтять на них.

83. Пригода з ведмедем.

1.

Було це в горах.

Утомлені цілоденним ходом, прийшли ми до колиби, що стояла під лісом. Ніч була ясна, погідна. Над нами висіло небо, темноблакитне, високе, мовчазне. На небі зір, мов овець на полонині.

Наш провідник, старий вусатий гуцул, назбирав сухого хворосту, викресав вогню й розложив ватру. Бухнуло полумя, тепло, червоне, дим з нього стовпом піднявся вгору.

Ми розложилися кругом ватри. Хто сидить, а хто простягнувся на траві й дивиться то в небо, то в червоне полумя.

— Otto, якби так тепер ведмідь прийшов до нас у гостину! — відізвався один з товаришів.

— Ну, то що? — відгукнулося кілька голосів.

— Та нічого, — каже той самий товариш, — мав би з нас добру вечерю.

— Я втіж би на ялицю; — а я в колиоу; — а я на дах колиби, — говорили один наперед другого. Але чути було тривогу в голосі.

— Овва! — відізвався найменший і найслабший із нас, якого всі називали мизинчиком, — я взяв би оцю ломаку в руки, та й нагнав би «вуйка» назад до лісу.

Всі засміялися й почали глузувати з мизинчика.

Старий гуцул дивився на нас з під ока й усміхався під вусом.

— Гей, гей! — превелив він. — І що ж зробили б ви, якби так спрацьді в куїцах захрупотіло й якби до вас підсунулася, як віл велика, чорна, погана, така, як мені трапилося бзиити, буде тому літ сороjk... Зі страху ви померли б. Правда. Ось послушайте, як то зі мною раз було. Тільки не бійтесь.

— Ні, ні, — заговорили всі товариші гуртом. — Розкажіть нам, просимо дуже!

Старий поправив ватру, набив тютюном свою щербату люльку, закурив від вуглика з ватри й став розказувати

2.

Буде тому літ із сорок, як мене мій покійний тату, ньо віддали на службу таки до нашого пан-отця.

Одної неділі кажуть пан-отець до мене:

— Підеш, Грицю, до Криворівні з письмом до отця декана, а вечером вернешся додому.

А до Криворівні, бачите, буде три години ходу. Якось я дійшов, віддав листа тамошньому пан-отцеві та й хочу вертатися. А вони мені кажуть:

— Підожди, хлопче, хай відпишу.

Та я й жду. Поки написали, вже й вечоріти стало. Дали мені того листа та й кажуть:

— А тепер іди додому!

Вийшов я. Йду та йду, але й сонце не зекає і собі. Не дійшов я половини дороги, як ніч запала. Біда, думако. Вночі самому якось небезпечно. Що тут робити? Розглядаюся навкруги, аж тут скирта сіна. Не дуже висока а довга, як та корчма серед села.

— Гаразд, Грицю, — гадаю собі. — Лізь на скирту
Виліз я, переказав «Отче наш» і заснув, як камінь.
Сплю я, сплю, аж тут щось товчеться коло мене. Збудив-
ся я, дивлюся, щось велике лазить по скирті й муркоче.
Що таке? Піднімаю голову, протираю очі, — аж то вед-
мідь! Так мені й дух заперло.

— Буде тобі, Грицю, думаю. Прийдеться марно поги-
бати.

Але бравий був з мене хлопець. О, бравий! Не такий,
як ви, паничі, теперечки, хай вам не у гнів буде... Бувало,
аби яка пригода, а я рук не опушу.

Піднявся я на ліктях та й роздивляюся навколо. І чого
ж би, думаю собі, ведмедеві та лізти на скирту?

А він вам, як здоровенна ялівка! Підвівся на задні ла-
пи й ходить по скирті. Ходить, головою крутить та мурко-
че. А далі набрав у передні лапи сіна, підійшов на самий
край скирти, розмахнувся й кинув його додолу. А там, як

вчинився писк і вереск, та такий, що я аж вуха заткнув.
Що таке? Підвісся я ще вище, оглядаюся позад себе, а там
вовків тьма = тьмуща. Так тягаються за сіно, так жеруться,
як скажені.

— Ага, — думаю, — то ти, небоже, від вовків утік
на скирту, а тепер дразниш їх сіном. Кидай собі здоровий!
Але що то буде, як ти на мене натрапиш і мене з сіном
скинеш?

На цю згадку зробилося мені страшно — у же страшно. Вгорі ведмідь, внизу вовки, — що тут робити? Холодний піт виступив на чолі, а в очах аж свічки стали... А ведмідь ходить і ходить і щораз ближче до мене. Ой, лишенько мое! Ти, збо я, — погадав я собі нараз. Один із двох! Перехристився я, затиснув кулаки і жду. Набирає ведмідь сіна, набирає таки коло мене, а потім обертається та йде на край скирти, а я за ним. Розмахнувся, підняв передні лапи, а я його за задні — хап! Перехилився ведмедисько й, як колода, полетів униз.

Що далі було — не знаю. Зчинився крік і вереск, мов у самому пеклі. Зчепилися, тягаються, метушаться, мов кипяток у горшку.

Я впав на коліна, очі підвів на небо, й гаряча та шира молитва понеслася до Господа Бога. А на небі гасли зорі й починався день. Вставали квіти, будилися птахи.

— А що, паничі, — запитав гуцул, розглядаючись навколо, — не померли б ви зі страху, якби на вас прийшла така пригода? Кажіть самі!

Запитання: Яку пригоду з ведмедем мав старий гуцул?

Про які інші пригоди з дикими звірями ви чули?

84. Ячмінь.

С и н:

Скажи мені, будь ласка, тату,
чого ячмінь наш так поріс,
що колосків прямих я бачу тут багато,
а деякі зовсім схилилися униз,
мов ми, неграмотні, перед великим паном?

Б а т ь к о:

Оті прямії колоски
зовсім пустісінські: ростуть на ниві даром.
Котрі ж поклякнули — то Божа благодать:
їх зерно гне, вони нас мусять годувати.

Євген Гребінка.

Запитання: Чого вчить нас байка про ячмінь?

85. Косари.

Рийшли в поле косари.
косить ранком на зорі.

До обіду покосили,
гострі коси потупили.

По обіді спочивали,
потім коси поклепали.

Ополнудні гребли сіно —
і в валочки клали щільно.

А ввечері холодком
клали в копички рядком
— «Завтра треба рано встати,
у стіжечки поскладати.

Як стіжечки покінчаем —
по «козацьки погуляєм».
— «Гей, нуте, косари,
бо не рано почали!»
— «Хоч не рано почали,
та багато утяли».

Яків Щоголів.

86. Наші вакації.

Була неділя. Дмитрунько сидів біля вікна. До хати походилися сусіди, і тато читав їм часопис. Дмитрунько і собі наставив вуха. Тато читав про збирання лікувального зілля, якого скрізь так багато в наших садах, левадах і на

сіножатях. Але зілля це марне пропадає, бо ніхто його не хоче збирати, сушити, сортувати, а потім продавати.

Хлопчина слухав пильно, аж поки батько не скінчив. Тоді вийшов з хати і пішов на вечірню до церкви. Дуже любив співати з дяком тропарі, але сьогодні пильно дивився, чи всі його ровесники є в церкві.

По вечері сіли діти на мураві за церковною доріжкою. Дмитрунько мав із ними якусь нараду. Що вони там урадили, це вже невідоме, але зараз від понеділка почався між дітворою рух. Всі, більші діти ходили в поле. Дмитрунько виймав татову книжечку про лікувальне зілля і показував друзям мальовані квіти. Потім такі самі квіточки збирали діти до кошиків.

На шпіці в Дмитруння був склад. Там кипіла праця, як у вулику між бджолами. Одні школярі ходили по полях та сіножатях і збиралі зілля, інші перебирали й сушки їх на папері. Ще інші укладали гарно висушені, пахучі скарби до окремих коробочок та складали на полицях. А щовечора приходив Дмитрунів батько і помагав

дітворі в праці. Вияснював і вчив їх з книжки про добре лікувальне зілля.

— Де ця дітвора бігає щодня по полях? — дивувалися деякі люди в селі.

— Хай там! Добре що збитків і шкоди по садах не роблять, — говорили інші.

Та розважним молодим друзям ані збитки, ані шкоди не були в голові. Вони, крім збирання зілля, ще й інше добре діло зробили. Усі громадою пішли в поле та визбрали чисто всю гірчицю з ланів збіжжя. Випололи в житі і пшениці кукіль.

Радісно минали друзям дні в праці. Але найбільше тішився Дмитрунько.

Юліян Тарнович.

Запитання: Як діти збиралі лікувальне зілля, як його сушили та ю що з ним зробили?

87. Тісно вже на лавці.

Тісно вже на лавці,
волі ждемо всі...
Погулять по травці,
походить в росі —
кожному у мрії
мріється тихцем,
кожний жде в надії
з радісним лицем...

Як прийде ж останній
жданий день шкільний,
буде на розстанні
потиск рук сильний
в даль нас проваджати
всіх до рідних стріх.
Вдома ж — сіножаті,
поле, співи, сміх...

Вдома — стиглі вишні,
мотилі в садках,
друзі всі колишні
в полі при снопах,
риби у ставочку,
вудочки давні...

В клясі — в холодочку
маряться мені...

ЗМІСТ

I. Золота, багата осінь

1.	*Учися, дитино — Володи- мира Масляка	3
2.	Добрий жарт	4
3.	Мала жниця	5
4.	*У жнива	8
5.	*Вересень — Юрія Ігор- кова	8
6.	*Осінь — Я. Щоголєва	9
7.	Крук і бузько	10
8.	*Журавлі — Богдана Лепи- кого	12
9.	Два брати	12
10.	*Восени	16
11.	Приятель до смерті	17
12.	Два товариші	18
13.	*Осінь — Б. Лепкого	19
14.	Кого слухати	19
15.	*Сільська осінь — М. Чер- нявського	20

II. Козацька слава

16.	У львівській Ставропігії — Ірини Винницької	22
17.	У січовій школі — Андрія Чайковського	24
18.	На чатах	29
19.	Татарське лихоліття	31
20.	Татари й селяди — народня сміховинка	36
21.	Марш Сагайдачного — Ми- колая Чернявського	36
22.	Славні побратими — А. Ка- щенка	39
23.	*Стойть явір над водою... народня пісня	41
24.	Гетьман Кирило Розумов- ський і шляхтич — Івана Крипакевича	42
25.	*Руїна Сіці 1775. року — на- родня пісня	43
26.	*На вічну пам'ять Котля- ревському — Т. Шевченка	43
27.	Перші рисунки — Володи- мира Барагури	45

28.	Малій Тарас — Тараса Шевченка	48
29.	*Перший Великдень на волі — Івана Франка	50
30.	Перша лъокація — Володи- мира Барагури	52
31.	Стрілецька дитина — Яро- слава Масляка	53
32.	*Тихий сон — Павла Гра- бовського	57

III. Прилетіла зима біла

33.	*Як сніг упаде — Дніпро- вої Чайки	58
34.	Св. Микола — В. Вовка	58
35.	Урятувала — Константини Малицької	59
36.	*Зимова казка — Констан- тини Малицької	64
37.	*Ялинка й горобці — Ольги Патроник	65
38.	*Коляда — Константини Малицької	66
39.	На Святій Вечір	67
40.	Снігова баба — Леоніда Глібова	68
41.	*Розумний панич — Степана Руданського	69
42.	Баба Мстелиця — братів Гріммів	69
43.	*Взимку	74
44.	*Спасе! — Панька Куліша	75
45.	Дві душі	76
46.	Білоніжка — братів Гріммів	77
47.	*Сиротина — Олександра Кониського	87

IV. Як живуть у світі люди

48.	*До праці — Бориса Грін- ченка	89
49.	Меч і плуг	89
50.	Сестриця Галя — Бориса Грінченка	90

51. *Найдорожча перлина —
Володимира Самійленка 96
 52. Відважна дівчина 97
 53. Бабські ліки 99
 54. Ощадний і скупар 100
 55. Покаяний розбійник — Та-
їса Шевченка 102
 56. *Праведний Максим — Та-
їса Шевченка 104
 57. *Про вуса Артима Бруса—
Едварда Козака 106

V. Весна прийшла

58. *Подивись! — Бор. Грін-
ченка 107
 59. *Весна прийшла 107
 60. *Наши квіти — Юри Шкуре-
меляка 108
 61. Звідки взялися крашанки 109
 62. *Крашанки — Юри Шкуре-
меляка 110
 63. Сміховинка 110
 64. *А ти, земле, уроди — О.
Олеся 111
 65. *Мала господиня — М. Ма-
твієнка 112
 66. Льон — Г. Андерсена 112
 67. *Орачі й муха — Леоніда
Глібова 117

68. Сирітка в лісі — братів
Гріммів 118
 69. Лисичка-кума — І. Франка 120
 70. *Пригода Лиса Микити—
І. Франка 125
 71. Осел і Лев — І. Франка 127
 72. Золотий черевичок 131
 73. *Нагулялося по небу — П.
Куліша 137

VI. Літо, літо..

74. *Літо 138
 75. *Удосвіта — П. Куліша 138
 76. *Літній ранок — Якова
Щоголєва 139
 77. *В полі серед літа 139
 78. *Вечір — Т. Шевченка 140
 79. *Ніч у степу 140
 80. Калинова сопілка — народ-
ня казка 141
 81. *Хмарка 143
 82. *По грозі 144
 83. Пригода з ведмедем 144
 84. *Ячмінь — Євг. Гребінки 147
 85. *Косарі — Якові Щого-
лєва 148
 86. *Наши вакації — Юліана
Тарновича 148
 87. *Тісно вже на лавці 150

